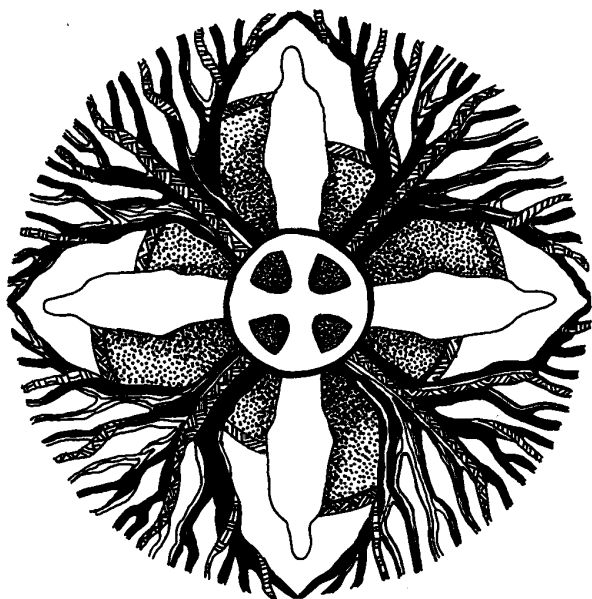

Aleksandras Žarskus

RĖDOS KNYGA

baltų kalendorinės šventės

KAUNAS
2009

UDK 398.3(474.5)

Ža64

Mūsų santykis su protėvių kultūra, – kaip mes ją suvokiame ir kiek dar mums aktualios senosios šventės, jų papročiai, ritualai bei dainos, – priklauso nuo prasmų suvokimo. Nors knygoje rasime daug senųjų papročių, tačiau autoriaus rūpestis yra klausimas *kodėl* – t. y. pagrindinis dėmesys skiriamas papročių ir apeigų prasmėms. Jų ieškoma žvelgiant į protėvių šventes, kaip į vientisą senolių pasaulėvoką išreiškiančią universaliąją tvarką – virsmo dėsningumams paklūstančią Būties Rėdą. *Rėdos knyga* yra dėsninga ir tiesioginė *Virsmų knygos* tęsa. Abi knygos vienija esminė baltų kultūros ašis – virsmo sąvoka.

ISBN 978-609-408-033-3

Redagavo ir maketavo *Rasa Ambraziejienė*
Iliustracijos *Gintvilės Giedraitienės*
Viršelis *Rasos Ambraziejienės* ir *Gintvilės Giedraitienės*

© Aleksandras Žarskus

TURINYS

<i>Pratarmė</i>	7
-----------------------	---

I dalis

APIE VIRSMUS

Forma ir esa	11
Didieji žmogaus gyvenimo virsmai	22
Bendroji virsmo eiga	25
Esmės ir formos virsmai	30
Ypatingieji virsmo dėsniumai	33
Virsmas ir gyvenimo kokybė	33
Virsmai yra negrižtami	34
Grasa virsme	35
Virsmai ir pastovūs gyvenimo tarpniai	36
Virsmas kasdienybėje	37

II dalis

KALENDORINĖS ŠVENTĖS IR RĖDOS RATAS

Senujų papročių kilmė	47
Simbolinė papročių prasmė	50
Esmės ir formos ryšys	51
Pasikartojantis senų formų suirimas	55
Virsmas – senųjų švenčių pagrindas	56
Kalendorinės šventės ir žmogaus amžius	57
Rėdos Ratas	58
Kalendorinių švenčių šventumo lygiai	62

III dalis

ŽIEMOS VIRSMO (ŽIEMVIDŽIO) ŠVENTĖS

KALĖDŲ VIRSMAS	69
Pavadinimų <i>Kūčios</i> ir <i>Kalėdos</i> prasmė	70
Įvedimas į virsmą: susitaikymas ir atleidimas	74
Virsmo grasa ir apsauga nuo blogio	75

Budėjimas	77
Nulinis taškas. Vyda ir kalėdiniai linkėjimai	78
Nauja pradžia. Ateities spėjimai ir burtai	82
Gyvybės vanduo ir tylą	83
Senos formos naikinimas	86
Apeigos su šiaudais	86
Blukio vilkimas	87
Grūdų barstymas	89
Žadinimas	90
Gyvulių, bičių, paukščių ir žvėrių Kūčios	91
Mirusiųjų prisiminimas	93
Kalėdų ir Kristaus gimimo šventės ryšys	94
ADVENTAS	96
KŪČIOS	100
KALĖDOS	105
NAUJI METAI IR TRYS KARALIAI	110
Priedai žiemos virsmui	112
Advento vainikas	112
Namų papuošalai iš šiaudelių	112
Kūčių valgiai	113
Dainos	114
Kalėdų nakties burtai ir spėjimai	117
Kalėdų nakties sakmės	119

IV dalis

PAVASARIO VIRSMO ŠVENTĖS

UŽGAVĖNĖS	125
Užgavėnių ir gavėnios ryšys	126
Kaukės ir persirengėliai	129
Užgavėnės ir gimimas. Martaujančių raginimas	132
Užgavėnių veikėjai	136
Morė ir Gavėnas	136
Lašininis ir Kanapinis	138
Vėžinimasis ir laistymasis vandeniu. Žadinimas	140
Ateities spėjimai	143

Valgiai	144
PELENŲ DIENA	145
VELYKOS	147
Verbų sekmadienis	147
Didysis ketvirtadienis	151
Didysis penktadienis	152
Didysis šeštadienis	153
Margučiai	155
Velykų naktis	157
Velykų rytas	159
Velykiniai papročiai ir žaidimai	161
Priedai pavasario virsmui	165
Užgavėnių kaukių pavyzdžiai	165
Tradicinės Vilniaus verbos	167
Margučių raštai	168
Dainos	172

V dalis

VASAROS VIRSMO (VASARVIDŽIO) ŠVENTĖS

Rasos šventės prasmė pavadinimuose	177
Rasa ar Joninės	178
Rasa ir Kalėdos	178
Rasa	180
Kupolė	183
Krešė(s)	185
Kupoliavimas	188
Kupolė, marti ir martavimas.....	191
Rasos šventės vainikai	194
Vasarvidžio naktis	196
Laužai ir ugnys	196
Ugnies ir vainikų plukdymas	198
Skaista ir žmogus	199
Paparčio žiedas	203
Paparčio žiedas ir savęs atradimas	210
Vasarvidžio nakties grasa ir chaosas	211

Saulės sutikimas	214
Priedai vasaros virsmui	216
Svarbiausios Rasos šventės apeigos ir papročiai	216
Žoliavimas ir vainikų pynimas (<i>N. Marcinkevičienės</i>)	217
Dainos	221
Grafo K. Kyburgo pasakojimas apie Rasos šventę	224
Sakmės ir pasakojimai apie paparčio žiedą	224

VI dalis

RUDENS VIRSMO ŠVENTĖS

Žmogus ir žvakė (<i>A. Žiupsnytės</i>)	235
Rudens virsmo liūdesys ir ilgesys	236
Ilgų ir Vėlinių ryšys	239
Ilgės	247
Vėlinių papročiai.....	250
Vėlinių vaisės ir valgiai	250
Vėlių lankymasis	252
Maldos už vėles	253
Vėlinių išmalda	254
Vėlinių laužai ir žvakės	256
Vėlinių ryšys su krikščionybe	256
Priedai rudens virsmui	258
Patarlės apie mirtį ir gyvenimą	258
Mįslės	258
Dainos	259
Apie atgailaujančias vėles	261
Dvasregiai apie vėles	262
Dar vienas žvilgsnis į Vėlines (<i>R. Jurkuvienės</i>)	264
 <i>Pabaigos žodis</i>	 273
 Literatūros sąrašas	 276

PRATARMĖ

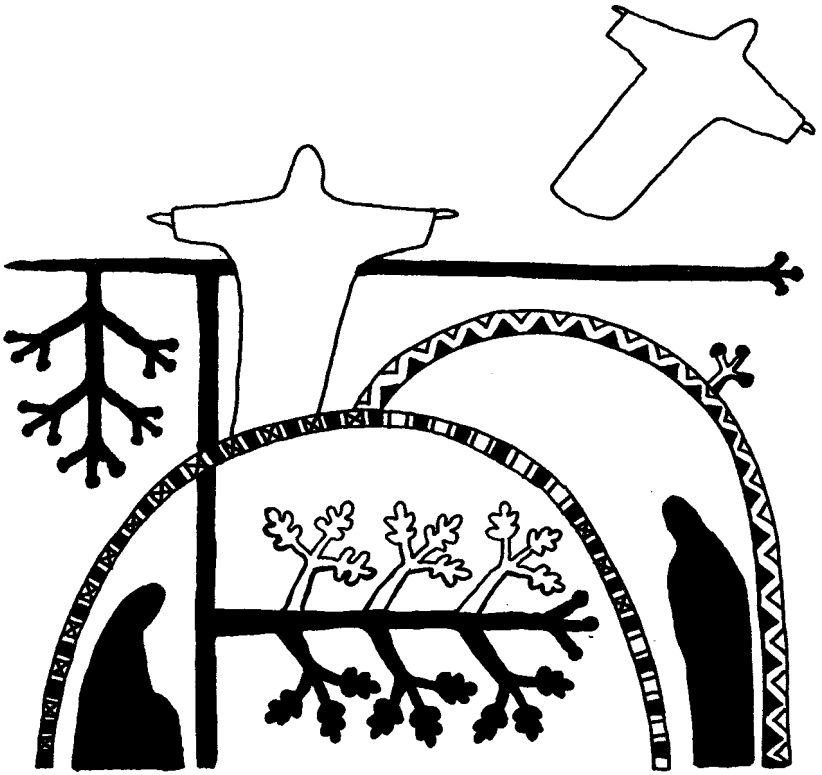
Mūsų santykis su protėvių kultūra – tai, kaip mes ją suvokiame ir kiek dar mums aktualios senosios šventės, jų papročiai, ritualai bei dainos – priklauso nuo to, kiek mes pajėgūs suvokti jų prasmę. Nors knygoje rasime aprašyta daug senųjų papročių, tačiau jos ašis yra klausimas *kodėl*, t. y. pagrindinis dėmesys skiriamas papročių ir apeigų prasmėms. Jų ieškoma žvelgiant į protėvių šventes kaip į vientisą, senolių pasaulėvoką išreiškiančią universaliają tvarką – virsmo dėsningumams paklūstančią Būties Rėdą. Tai ir lėmė šios knygos sandarą bei jos turinį.

„Rėdos knyga“ idėjine prasme yra tęsinys „Virsmų knygos“ (Patackas A., Žarskus A., *Virsmų knyga* – Kaunas, 2002), kurios idėjos, pagrindinės sąvokos ir struktūra gimė dar sovietmečio pogrindyje bei Sąjūdžio metais. „Rėdos knyga“ yra dėsninga ir tiesioginė „Virsmų knygos“ tęsa. Abi knygas neatsiejamai vienija esminė baltų kultūros ašis – virsmo sąvoka.

Šios knygos skiriasi tik tuo, kad „Virsmų knyga“ aprašo didžiuosius žmogaus gyvenimo virsmus – gimimą, vestuves ir mirtį, o „Rėdos knyga“ skirta pagrindinėms baltų kalendorinėms šventėms, kurios, kaip žinia, yra atremtos į augalo pasaulį. Gamtos ir gyvybinių galių virsmai, atsikartojantys visose pagrindinėse kalendorinėse šventėse, simboliškai išreiškia ir savotiškai atkartoja didžiuosius žmogaus gyvenimo virsmus.

Dėl abiejų knygų bendrumo ir jas vienijančios virsmo sąvokos dalis medžiagos neišvengiamai pasikartoja ir *Virsmų*, ir *Rėdos* knygoje. Tai būtina, kad ir „Rėdos knyga“ būtų struktūriškai išbaigta.

P.S. Tekste naudotasi Algirdo Patacko studijos „Rasa“ (pirmą kartą spausdinta pogrindžio leidinyje „Ethos“, 1984, p. 56) idėjomis.

I dalis

APIE VIRSMUS

FORMA IR ESA

Tyrinėjant ir gilinantis į senuosius papročius iškilo du tarpusavyje susiję klausimai:

1. Kokiu būdu ar iš kur atsirado papročiai, kuriuose slypi tokia svaiginanti dorinė gelmė?

2. Kodėl senieji papročiai palaiapsniui prarado savo gelmę ir pamažu visai išnyko?

Ypač rūpėjo rasti atsakymą į pirmąjį klausimą. Juk tai, ką atradome studijuodami senuosius papročius, griovė vyraujančią šiuolaikinę mokslinę pasaulėžiūrą, evoliucijos teoriją – kad viskas vystosi nuo paprasto, nuo primityvaus į sudėtingumą, į vis aukštesnę kylantį progresą, o ten, senovėje galėjo būti tik kažkas labai primityvaus. Tuo tarpu atradimai, padaryti be išankstinių įsitikinimų studijuojant senuosius papročius, rodė priešingai, – kad *šviesa yra pradžioje*, ir kuo arčiau naujųjų bei modernųjų laikų, tuo daugiau tamsos, pasimetimo ir destrukcijos.

Senujų papročių irimas, jų destrukcija, pastebėta ir aprašyta visuose virsmuose, yra tokia akivaizdi, jog ji atrodė savaime suprantama. Klausimas, ar senujų papročių lėkštėjimas prieštarauja evoliucijos teorijai, netgi nebuvo keltas. Tik nuolat kirbėjo mintis: kaip ir kokiu būdu senieji papročiai atsirado? Ir tik dabar pilnai suvokėme, kad atradimai, surašyti „Virsmų knygoje“, prieštarauja vyraujančiai pasaulėžiūrai.

„Virsmų knygoje“ išdėstyta teorija yra paremta surinkta tautosakine medžiaga. Tačiau kažko trūko, kad būtų galima atsakyti į pirmąjį klausimą. Evoliucijos – progreso teorija taip pat yra pagrįsta faktais ir gana akivaizdi. Tad kuri iš jų teisinga? O gal jos, kaip *forma* ir *esmė*, apie kurių santykį daug rašyta „Virsmų knygoje“, tarpusavyje sąveikaudamos nuolat viena kitą papildė?

Istorijos ratas sukasi vis greičiau. Esame liudininkai didžiulių pasikeitimų, įvykusių mūsų gyvenime per pastaruosius 50 metų. Akivaizdus yra mokslinis-techninis žmonijos progresas, t. y. pasiekimai formos srityje, tačiau ne mažiau akivaizdūs yra praradimai esmės, kitaip sakant, doros ir religijos srityse.

Atrandame praradami. Laimime pralaimėdami. Progresuojame regresuodami. Vystydami, individualėdami išsivienijame. Atsiskirdami susijungiamo. Vienydami išsiskiriame. Tačiau palyginti mūsų laimėjimus ir pralaimėjimus, atradimus ir praradimus yra sunku, nes tai labai skirtingi dalykai, kurie matuojami nesulyginamais matais. Argi galima lyginti formą su esme?

Evoliucijos teorijai priešinga kryptis akivaizdžiai matoma ir kitose žmogaus veiklos srityse, ypač mene bei religijoje. Tai, kas religijoje vadinama *sekuliarizacija* arba *pasaulėjimu*, yra tas pats destruktivus vyksmas, pasireiškiantis ne tik religijoje, bet visose žmogaus veiklos srityse. „Virsmų knygoje“ jis parodytas kaip faktas ir aprašytas iliustruojant konkrečiais papročių sklėjimo pavyzdžiais. Nesigilinant į jo šaknis ir atsiradimą, šis vyksmas atrodo kaip natūralus, savaiminis nutolimas nuo ištakų, vis stiprėjant, individualėjant asmenybei. Tuo pačiu vis daugėja formos apraiškų, kurios vis labiau pridenigia nenumaldomai „nutolstančią“ esmę.

„Virsmų knygoje“ aprašytas papročių sklėjimas aiškinaamas per esmės ir formos sąveiką. Tačiau tai tėra teoriniai pasvarstymai, kuriems trūksta įrodymų ar pagrindimo, vadinamų moksliniais.

Per paskutiniuosius du dešimtmečius kvantinė fizika tarsi iš naujo gimė, o joje įvykę pasikeitimai „Virsmų knygoje“ aprašytąją esmės ir formos sąveiką bei papročių sklėjimą įgalina pagrįsti rimtai ir moksliskai. Beveik šimto metų prirėkė, kol fizikai išdrįso priimti kvantinės teorijos teiginius.

Prisiminkime, kad praėjo 200 metų, kol N. Koperniko atlas-tasis heliocentrisinis pasaulio modelis (saulė yra pasaulio centras) buvo pripažintas. Geocentrisinis modelis (žemė yra pasaulio centras) yra akivaizdesnis. Taip ir dabar: klasikinė fizika yra akivaizdesnė už kvantinę.

Padėtis pasikeitė tik visai neseniai, kai eksperimentai patvirtino neįprastų būsenų egzistavimą ir mokslininkai šias neįprastas būsenas, – *supainiotas, neatskiriamas, superpozicines*, o sakant „Virsmų knygos“ sąvokomis – *esmines*, – pradėjo taikyti techninėje įrangoje. Nebėra prasmės ginčytis, egzistuoja neatskiriamos būsenos ar ne, kuomet jos jau veikia techniniuose įrenginiuose.

Reikia pastebėti, kad sąvoka *kvantinis* dažnai tik trukdo giliau suvokti kvantinę teoriją. Sąvoką *kvantas* įvedė M. Planckas (Max Planck), kuris teigė, kad perėjimai tarp tam tikrų būsenų vyksta ne tolygiai, bet porcijomis arba energijos kvantais. Šiuolaikinė kvantinė teorija kalba ne tik apie energinės apykaitos diskretiškumą ar bangos-dalelės dualizmą. Dabar kvantinė teorija tyrinėja ryšius tarp dalies ir visumos, energijos ir informacijos apykaitą bei *perėjimus (virsmus) iš kvantinio arba neišreikštojo, nematomojo pasaulio į klasikinį arba išreikštąjį, regimąjį pasaulį ir atvirkščiai*.

Šios „viršgamtinės“, mistinės arba magiškos būsenos pavadintos *entangled states*, pažodžiui išvertus – *supainiotos būsenos*. Lietuviškai galima sakyti ir taip: *vieningosios* ar *vienovės* būsenos. Jos tiek supainiotos, kad viskas tampa nebeatskiriama, tarsi viėna. Ši būseną maždaug atitinka tai, kas „Virsmų knygoje“ buvo vadinta *esà* arba *esmė*.

Su kvantinio supainiojimo būseną neatsiejamai susieta *dekoherencijos* sąvoka. *Dekoherencija* (lot. *de + cohaerentia* = iš + ‘susijęs’, ‘esąs sąryšyje’) – tai procesas, kai sistemai sąveikaujant su aplinka pažeidžiama kvantinio supainiojimo būseną. Dekoherencijos metu mažėja kvantinis su-

painiojimas, išyra visiška vienovė ir išnyksta harmonija, kuri buvo maksimaliai supainiojote būsenoje. To pasėkoje sistemos dalys pradeda atsiskirinėti viena nuo kitos iki visiškos nepriklausomybės. Tuo pačiu atskiros dalys *lokalizuojasi*, t. y. įsivietina, įsierdvina, kitaip sakant, kiekviena sistemos dalis įgyja atskirą, matomą formą ir tankų kūną. Susiformavo atskira kvantinės teorijos šaka – *dekoherencija*.

Rekoherencija – dar viena kvantinės teorijos sąvoka. *Rekoherencija* – tai atvirkštinis procesas *dekoherencijai*, kuris atstato kvantinį supainiojimą, vienovę tarp atskirų sistemos dalių.

Kvantinio supainiojimo matas, jo kitimas ir fiziniai procesai, silpninantys (dekoherencija) ar stiprinantys (rekoherencija) kvantinį supainiojimą, yra pagrindinės sistemos charakteristikos.

„Virsmų knygoje“ rašėme, kad *virsmas* turi daug vardų. *Dekoherencija* taipogi yra daugiavardė. Visų pirma – tai gimimas. Juk gimimas, kaip ir dekoherencija, yra perėjimas, virsmas iš neregimosios plotmės į regimąją. Tai, ką mes vadiname pasaulio sukūrimu, vystymusi, evoliucija ar progresu, – taip pat yra dekoherencija. O asmeninė, individuali sąmonė, egoizmas, privati nuosavybė, prierašai meilė ir kiti įvairūs prisiiršimai yra dekoherencijos pasekmės.

Rekoherencija yra dekoherencijos priešybė, tai vienas nuo kito priklausantys reiškiniai. Rekoherencija taipogi turi daug vardų. Visų pirma tai, ką mes vadiname mirtimi, katastrofomis ar pasaulio pabaiga, – vienu žodžiu, visi tie procesai, kurie per daug išsivienijusius, „nutolusius“ grąžina į vienovės būseną. O egoizmo mažinimas, nusizeminimas, atsirišimas nuo šio pasaulio, turtų išdalijimas, artimųjų ir savęs atsižadėjimas ar savęs skaistinimas yra rekoherencija arba ėjimas dievop, į kvantinio supainiojimo arba vienovės būseną, apie kurią Jėzus yra sakęs: *Aš ir Tėvas esame viena* (Jn 10, 30).

Prisimename iš virsmo sąvokos, kad mirtis ir gimimas yra dvi neatskiriamos vieno ir to paties reiškinių pusės: gimti reiškia mirti, o mirti reiškia gimti. Lygiai taip ir dekoherencija bei rekoherencija yra vieno ir to paties reiškinių pusės. Dekoherencija reiškia rekoherencijos mažėjimą ir atvirkščiai. Tai visaapimantis dėsningumas, reiškiantis, kad viskas anksčiau ar vėliau išvirsta, pereina į savo priešybę. Tamsa virsta į šviesą, jaunas į seną, mirtis į gimimą, matomas į nematomą ir atvirkščiai.

Kvantinėje teorijoje jau yra įvestas kiekybinis dekoherencijos ir rekoherencijos matas. Jis svyruoja nuo vieneto iki nulio. Kvantinio supainiojimo – vienovės būsenoje rekoherencija yra vienetas, o dekoherencija lygi nuliui. Kvantinėje teorijoje tokia būseną, verčiant pažodžiui, vadinama *švari*, o lietuviškai – tai *skaisti* būseną. Tai būseną, į kurią veda visos religijos ir kuri, kalbant įprastomis sąvokomis, yra Dievo buveinė. Apaštalas Jonas savo laiške rašo: *Kiekvienas, kas turi jame tokią viltį, skaistina pats save, nes ir jis (Dievas) yra skaistus* (1Jn 3, 3).

Didėjant dekoherencijai randasi formos, pavidalai, atskiri objektai, erdvė, laikas..., trumpai sakant, randasi materialus regimasis pasaulis. Būtent *randasi* – senovine to žodžio prasme, – kai kas nors atsiranda tarsi iš nieko, pavyzdžiui, rasa, debesis, žolelė (*Ant dirvų pradeda rasti žolelė*), gyvis (*Tokis mažiukas veršiukas radōs [LKŽ]*). Lapai ant medžio ne iš šalies atsiranda, bet medis *lapuojasi*, žemė *žoliuojasi*, visata *žmoniuojasi*.

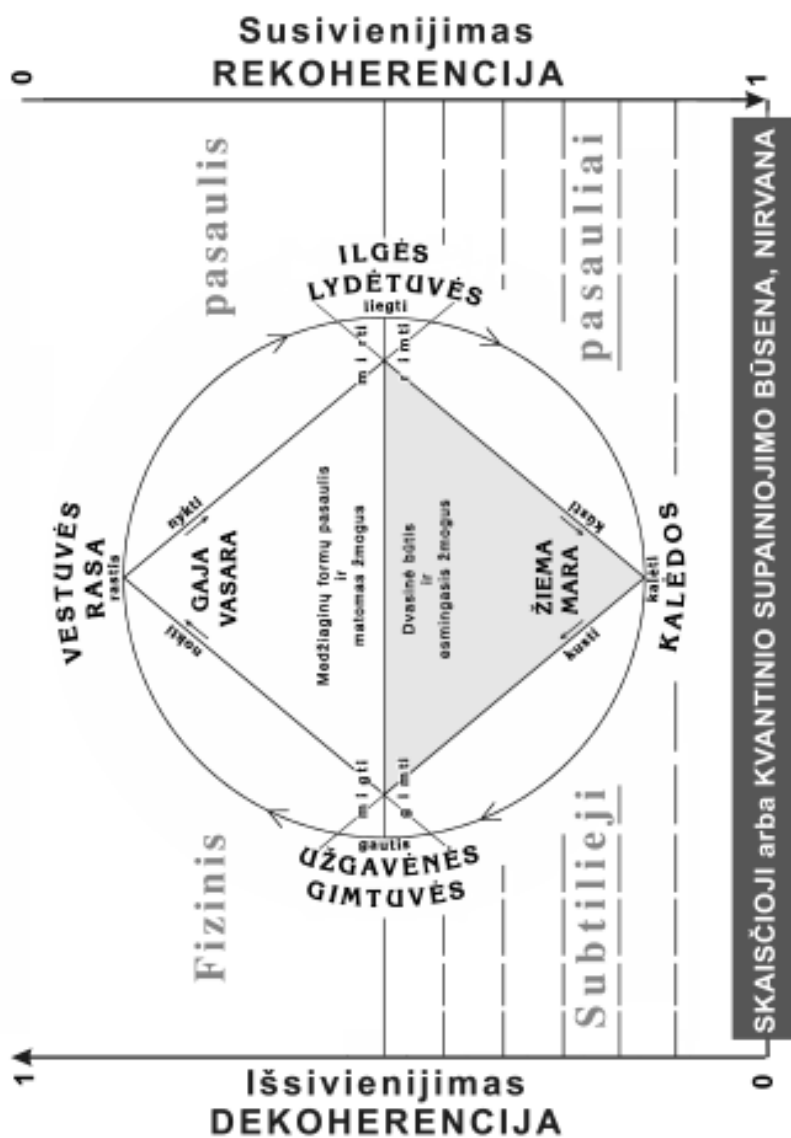
Dekoherencijai artėjant prie vieneto, o rekoherencijai prie nulio, formos, pavidalai tampa trapūs, sensta, irsta, serga. Prasideda atvirkštinis – rekoherencijos arba susivienijimo procesas, kurį mes dažniausiai vadiname mirtimi, žlugimu ar pasaulio pabaiga, o remdamiesi materialistine pasaulėžiūra laikome išnykimu.

Senovėje šis vyksmas nelaikytas išnykimu, bet tik perkeitimu. Toks šio reiškinio suvokimas bene geriausiai dar išliko kalboje, o ypač senesniuose žodžiuose. Tai aprašyta „Virsmų knygos“ trečioje dalyje „Mirties virsmas“.

Dekoherencija arba tai, ką vadiname irimu, senėjimu, sirgimu, žlugimu, pavirsta rekoherencija, t. y. atsinaujinimu – kaip ir mirtis pavirsta gimimu bei atvirkščiai. Tai išreiškia kalbinė formulė: *mir-ti – rim-ti* ir priežodis: *Tep ir nuvejo žmogus kaip ryto rasa*. Juk ne veltui sakoma, kad nuo mirties išgelbsti tik mirtis. *Vien Dievas (esà) yrà, o visa kita yra* – taip galima lietuviškai pasakyti apie visa, kas iki šiolei buvo kalbėta. Visi pavidalai ir formos yra ir suyra, bet ir vėl atsiranda. Vien tik esà išlieka nekintanti.

Rėdos ratą galima papildyti, įjungiant į jį visa ko Šaltinį – skaisčiają arba nelokalinę kvantinę būseną, iš kurios viskas kyla ir į kurią viskas sugrįžta (žr. I-ą brėžinį). Virš horizontalios linijos, skiriančios gimimo ir mirties virsmus, yra klasikinis erdvės ir laiko pasaulis, kuriame gyvename mes, o žemiau šios linijos prasideda subtilieji pasauliai. Arčiausiai šios linijos yra vėlių ir vaiduoklių pasaulis, kurio išsivienijimo laipsnis dar pakankamai didelis, kad esant tam tikroms sąlygoms jį matytume. Po jo seka kiti, vis mažėjančio išsivienijimo laipsnio, subtilieji pasauliai, kuriuos paprastai vadiname įvairaus lygio dangumis arba rojais. Ir visa tai iškyla iš pirminio Šaltinio – skaisčiosios būsenos. Nors tai neįmanoma pavaizduoti, bet pabandėme. Tačiau reikia turėti omenyje, kad mastelis schemeje neišlaikytas. Viršutinė Rėdos Rato dalis – medžiaginis pasaulis – užima beveik pusę brėžinio. Tuo tarpu jis yra tik labai nedidelė Visumos dalis. Visų keturių virsmų formulės atspindi įvairią dekoherencijos ir rekoherencijos sąveiką.

Visą laiką jautėme, kad Rėdos Ratas apie Kalėdų slėpinį visko nepasako, lieka kažkokia mįslė. Kalėdų virsmas yra tarsi svarbiausias, nes juo Rėdos Ratas prasideda ir pasibaigia.

1 brėžinys

Sujungus Rėdos Ratą su skaisčiaja arba kvantinio supainiojimo būseną, pasitvirtino prielaida, kad Kalėdų virsmas iš tiesų yra pradžios ir pabaigos taškas. Paslaptiniai Kalėdų nakties įvykiai – *vanduo virsta vynu, gyvuliai kalba žmonių kalba, atsiveria dangus* – tapo suprantami kaip simbolinės priemonės, pasakojančios apie žmonių kalba neišreiškiamas skaisčiosios būsenos savybes, kai žemiausias Rėdos Rato taškas prisiliečia ar bent priartėja prie pirminio Šaltinio.

Daugelio tautų mitai pasakojantys apie žmogų su dangumi jungusį, bet nutrūkusį auksinį siūlą, L. Levi-Briulio (Lucien Lévy-Brühl) išvalga apie pirmykščių žmonių *mistinį dalyvavimą*, antropologų atrasta *pagrindo* arba *pirminė* kultūra, indų mitai apie ciklišką šviesos ir tamsos amžių pasikartojimą, lietuvių ir kitų tautų padavimai apie laikus, kai Dievas vaikščiojo žeme, o žmonės žinojo, kada jie mirs ir apie „girinius“ žmones, kurie meldėsi – *Tai tau, Dieve, tai man, Dieve* ir vaikščiojo vandens paviršiumi, – visa tai skirtingais būdais pasakoja apie sąmonės išvienijimą, kuris yra tiesiogiai susijęs su individualios, asmeninės sąmonės ir laisvos valios stiprėjimu. Paprastai sakant, visi minėti atvejai byloja apie pasaulėjimą, apie „nutolimą“ nuo Dievo ir to pasekmes – blogas ir geras. Žmogaus sukūrimas, uždrausto vaisiaus suvalgymas, išvarymas iš Rojaus, Babelio bokšto statyba, aprašyti Šv. Rašte, simboliškai pasakoja apie atskiros, individualios, vis stipresnė laisva valia pasižyminčios, t. y. vis labiau „nutolusios“ nuo Kūrėjo, žmogaus sąmonės atsiradimą. Deja, šiuos pasakojimus dažniausiai suprantame pažodžiui.

Sąmonės kitimą ir jos individualėjimą, nutolimą nuo visuminių ryšių tiesiogiai atspindi ir J. Gebserio žmonijos sąmonės vystymosi teorija. Žmonijos sąmonės vystymąsi jis suskirstė į penkias pakopas: *archajinę, maginę, mitinę, mentalinę* ir *integralinę*. Pirmosios trys pakopos mums yra sunkiai suprantamos. Ypač nesuprantama yra *archajinė* sąmonė, apie

kurią mažai ką galime pasakyti ir dažnai tokios sąmonės žmones vadiname laukiniais. Šiuolaikinis civilizuotas žmogus yra linkęs pripažinti tik *mentalinę* sąmonę, kurioje labai stipriai išreikštas individualumas, atskirumas ir egoizmas. Apie mentalinės sąmonės žmogų, kurio išvienijimo laipsnis yra didžiausias, Vydūnas yra pasakęs, kad jis pats kuria sau pražūtį. Tai beatodairiškai, o vydūniškai sakant, geismingai maštantis žmogus.

Integralinė sąmonė J. Gebserio suskirstyme daugumai žmonių – tai ateities sąmonė, kurioje silpnėja egoizmas, o žmogus tampa vis labiau atodairiškas, jaučiantis savo priklausomybę nuo viso to, kas yra.

Vakarų civilizacijoje vyrauja *mentalinė* – labiausiai išvienyta sąmonė. Kuo labiau žmogaus sąmonė yra išsivienijusi, t. y. „nutolusi“ nuo Dievo, tuo tokio žmogaus kuriamas pasaulis yra trapesnis ir trumpaamžiškesnis. Ar suspės mūsų sąmonė pasikeisti tiek, kad dabartinė civilizacija išliktų? Palyginimui, pirmųjų žmonių gyvenimo sankloda gali gyvuoti tūkstantmečius beveik nesikeisdama.

Bet kokiam makro ar mikro pasaulyje stebėjimo rezultatai iš esmės priklauso nuo „matavimo prietaiso“. Matavimo prietaisu čia mes laikome bet kokią struktūrą, kuri sąveikauja su aplinka. Šia prasme matavimo prietaisas yra ne tik žmogaus sukonstruota techninė įranga, bet ir pats žmogus su savo penkiomis jauslėmis: rega, klausa, lytėjimu, uosle bei skoniu. Iš tiesų „matuoja“ ir suvokia tiktai žmogus, o techninė įranga tik padidina žmogaus jauslių galimybes.

Akivaizdu, kad pasaulis, kurį matavimo prietaisas „surenka“ apie save, priklauso nuo vidinių prietaiso savybių ir tos informacijos, kurią jis sugeba pagauti ir apdoroti. Mums rūpi pats tobuliausias prietaisas – žmogaus smegenys su jų instrumentais – suvokimo organais arba jauslėmis. Žmogaus jauslės priima informaciją ir siunčia ją į apdorojimo centrą – smege-

nis, kuriuose suvokiančioji sąmonė konstruoja pasaulio, su kuriuo sąveikaujama, vaizdą.

Mus supantis pasaulis vienu metu siunčia daugybę informacijos. Akivaizdu, kad žmogus, nors ir būdamas gana tobulas „matavimo prietaisas“, nesugeba vienu metu priimti ir apdoroti visos informacijos. Koks yra pagrindinis suvokimo principas?

Daugumos suvokimo teorijos srityje dirbančių mokslininkų nuomone, suvokimas iš esmės yra *eliminacinis*, t. y. atmetantis, atskiriantis vyksmas (lot. *elimino* ‘atskirti’, ‘eliminuoti’). Išeina, kad pagrindinė smegenų ir nervų sistemos paskirtis, kad ir kaip netikėtai tai skamba, – ne atspindėti tikrovę tokią, kokia ji yra, bet *gynyba, tam tikras filtras ar barjeras, skirtas apsaugoti mus nuo daugybės iš išorės ateinančios informacijos ir palikti tik labai nedidelę, specialiai atrinktą medžiagą*, kuri gali būti naudinga.

Paskaičiuota, kad žmogų kas sekundę pasiekia 400 milijardų bitų informacijos, tačiau iš tos gausybės mes priimame ir apdorojame tik 2000. Tai informacija apie mūsų kūną, mūsų aplinką ar vietą, kurioje esame. Visą kitą informaciją sulaiko barjeras arba „stogas“ – naujieji smegenys arba *neokorteksas*.

Žmogaus kūną kartu su smegenimis galima laikyti aplinkos pažinimo instrumentu, kuris vykstant išsivienijimui kietėja, tankėja kartu su aplinkiniu pasauliu. To pasekoje atsiranda galimybė *individualios, atskiros sąmonės* vystymuisi.

Mažėja kvantinio supainiojimo laipsnis ir tuo pačiu silpnėja kitų tikrovės lygių pajautimas. Žmogus vis labiau praranda ryšį su Dievu ir galų gale visiškai Jį atmeta ir paneigia. Taip trumpai galima nusakyti visose žmogaus veiklos srityse vykstantį pasaulėjimą.

Tačiau „atkrisdamas“ ar „nutoldamas“ nuo Dievo, pasaulėjantis žmogus įgyja *laisvąją valią*, įgyja laisvę būti *savarankiška* būtybe, sugebančia išauginti individualų, atskirą

proto ir dvasios branduolį ar centrą, tuo praturtindamas Pasaulinę sąmonę.

Laisvosios valios, kuri žmogų išskiria iš visų kitų būtybių, atsiradimas yra tiesiogiai susijęs su „*nutolimu*“ nuo Dievo, o plačiau sakant, su *sekuliarizacija* arba *pasaulėjimu*. Tai būtina sąlyga, kad žmogus tikrai galėtų būti pilnai savarankiškas ir turėtų galimybę išsiugdyti atsakomybę. Tačiau laisvoji valia, kaip ir visi erdvės bei laiko pasaulio reiškiniai, atveria vienokias ir kitokias, teigiamas ir neigiamas galimybes. Ir eina žmogus, kaip sūnus palaidūnas iš Evangelijos pagal Luką, į pasaulį „tolsta“ nuo Dievo, pasaulėja ir mokosi naudotis laisve.

Kai kas, vedinas gerų paskatų ir gėrio vardan, norėtų žmogaus teises bei laisves apriboti. Tačiau vargu ar tai pasiseks, o kita vertus, maštant plačiau ir turint omenyje, kad tik laisvė parodo, koks žmogus yra iš tikrųjų, kyla klausimas – ar tai būtų prasminga? Nors daugumai žmonių laisvės ir teisės gali reikšti, sakant vydūniškai, nusiritimą į pažmoniškumą ir netgi sugyvulėjimą, tačiau dalis žmonių sugebės tinkamai išmokti laisvės pamokas.

Iškeldamas savo laisvąją valią virš visko, žmogus patirs neigiamus ir labai skaudžius pasaulėjimo, „nutolimo“ nuo Dievo padarinius ir bus priverstas „grįžti“. Nesunku atspėti, kad pasaulėjančios civilizacijos laukia panašus likimas, kaip ir sūnaus palaidūno, kuris iššvaistęs tėvo palikimą, – sakant simboliškai, – geidė prisikimšti pilvą bent kiaulių jovalo. Tik klausimas, kiek bus tokių, kurie naudodamiesi ta pačia laisvąja valia, apsispręs grįžti pas Tėvą?

Žvilgsnis į senuosius papročius, kurie yra kilę iš glaudesnės vienybės su visumos šaltiniu – Dievu, padės mums tinkamiau naudotis laisvąja valia ir, geriau supratus Kūrėjo nustatytąją Rėdą, būti atsakingesniems.

DIDIEJI ŽMOGAUS GYVENIMO VIRSMAI

Virsmo dėsningumus aprašysime glaustai, praleisdami platesnius paaiškinimus ar įrodymus, kadangi sekančioje šios knygos dalyje virsmi ir Rėdos Ratas bus vėl apžvelgti, tačiau kitokiu kampu. Plačiau apie virsmus galima pasiskaityti Algirdo Patacko ir Aleksandro Žarskaus „Virsmų knygoje“ (Kauņas, 2002 m., 615 p.).

Senujų papročių tyrinėjimas yra tarsi kelionė į save, – pažinimas *prisimenant*, kas pamiršta, kas išnyko ir tebe-nyksta, nors vis dar tebeaidi mūsų kalboje ir padavimuose, kas perduodama su motinos krauju bei pienu, kas vis dar tebegyvuoja, bet jau kitokiu – suirusiu ir prietarais virtusiu pavidalu.

Šeimoje bene geriausiai patiriamos būties gelmės ir gyvybės slėpinys. Šeimos gyvenimo įvykiai atveria mums vartus į šį nuostabų daiktų ir formų pasaulį. Joje prabėga šviesiausi kūdikystės metai ir subręstama vedyboms. Šeima palydi mus ir į Anapilį. Gimimas, vestuvės ir mirtis – tai įvykiai, kuriems senoji kultūra skyrė ypatingą dėmesį. Tai slėpingiausi ir gyvenimą lemiantys įvykiai.

Mirtis nekeldavo baimės. Priešingai – ji buvo natūralus ir šventas įvykis, prilygsta naujos gyvybės atsiradimui. Vienoje gretoje su gimimu bei mirtimi lygiavosi ir didysis gyvenimo įvykis – vestuvės, senosios lietuvių kultūros viršūnė.

Ieškokime atsakymo, kodėl lietuviškos vestuvės būdavo liūdnos. Kodėl lietuvių daina yra *pirmykštis liūdesys, begalinis ilgesys, neišnykęs skausmas su anos būties tyliu atspindžiu* (Antanas Maceina)? Ką reiškė lietuvių sielai liūdesys, kuris dažnai lyg nuojauta persmelkia visą baltiškąją kultūrą? Jeigu anksčiau vestuvėse verkdamo, o šiandien – ne, ir net nebežinoma, kodėl būdavo verkiama, vadinasi mes praradome kažką labai svarbaus, kame slypėjo giliausia ves-

tuvių esmė. Juk būdavo verkiama ir kaimyninių tautų vestuvėse. Panašūs ir kitų tautų vestuvių papročiai. Tai natūralu, nes nepaisant etninių-kultūrinių skirtumų vestuvės, kaip ir mirtis bei gimimas, yra įvykiai, vienodai paliečiantys visų tautų žmonių gyvenimus. Todėl vestuvių, lydėtuvių ir naujos gyvybės atsiradimo apeigose atsiveria tokios būties gelmės, kur susitinka visos tautos ir kultūros.

Skaitydami atskirų vestuvių dalių apeigas, neižvelgsime vykstančios dramos gelmių. Tik pilnas papročių ir ritualų vaizdas praskleidžia vykstančios misterijos šydą – regime aiškų vestuvių apeigų susiskirstymą į liūdnąją ir linksmąją dalis. Pirmoje vestuvių pusėje nuotaka virkdoma, o antroje juokinama. Šio lūžio kulminaciją kupiškėnai pažymėdavo giedodami giesmę: *Iš verksmo stojos linksmybė, mirtis pražydo gyvybe.*

Ryškus vestuvių apeigų susiskirstymas į liūdnąją ir linksmąją dalis padeda atskleisti mirties ir vestuvių ryšį. Tiek tuokiantis, tiek mirštant nutinka kažkas labai svarbaus. Vyksta esminis žmogiškosios būties pasikeitimas – virsmas. Vestuvėse žmogus negrižtamai pereina iš vieno luomo arba gyvenimo tarpsnio į kitą, o mirdamas – į anapusinio gyvenimo būvį.

Greta vestuvių ir mirties yra dar vienas labai svarbus ir į juos panašus įvykis – tai naujos gyvybės atsiradimas bei krikštynų apeigos. Gimtuvės, vestuvės ir lydėtuvės – svarbiausieji gyvenimo įvykiai, iš esmės keičiantys žmogiškąjį būvį. Tyrinėtojai retai tepastebi mirties ir gimimo apeigų panašumą. Tačiau yra žinoma, kad senose kalbose tas pats žodis reiškė mirtį ir gimimą. Jei atidžiai peržvelgsime gimimo-krikštynų, vestuvių ir mirties-laidotuvių papročius, pastebėsime jų lygiagretumą, panašumą ir netgi tapatumą. Galima drąsiai teigti: jei paprotys ar apeiga yra vestuvėse, tai panašų – ne išorinės formos, bet prasmės požiūriu – ar net tapatų paprotį būtinai rasime ir gimtųjų bei laidotuvių apeigose. Iš pirmo žvilgsnio

tai atrodo keista ir nelengvai pastebima, nes tas panašumas labiau prasminis nei išorinis.

Šitokias, ypatingas būsenas ar įvykius – gimimą, vestuves ir mirtį – galima vadinti vienu žodžiu *virsmas*, kuris apjungia tariamai nesutaikomas prieštaras: išnykimą ir atsiradimą, mirtį ir gimimą, dekoherenciją ir rekoherenciją. Labai svarbu suprasti, kad minėtuose ypatinguose įvykiuose visada yra abi prieštaros pusės. Tai liudija ir senieji lietuvių papročiai. Jeigu tai suprasime, taps akivaizdu, kad *virsmas yra vyksmas ir tuo pačiu būseną*, kuris prasideda suirimu ir išnykimu – tuo, ką mes vadiname mirtimi, o baigiasi atsiradimu, pasirodymu nauja kokybe – tuo, ką vadiname gimimu.

Toji permaina yra visų šiuose virsmuose atliekamų apeigų bei ritualų pagrindas ir esmė. Panašūs pasikeitimai-virsmi, vykstantys gamtoje, būtent ir sudarė kalendorinių švenčių formą bei turinį. Vladimiro Propo (V. Propp) nuomone, atskirės kalendorinės šventės prasmė gali būti teisingai suprasta tik tada, kai ištirtas *visas* jų metinis ciklas. Mokslininkas pastebėjo, kad aprėpus visas kalendorines šventes, nepaisant išorinio jų skirtingumo, iškart matomas aiškus panašumas. Šis panašumas buvo pastebėtas ir anksčiau, tik nekreipta į tai dėmesio. Pasak V. Propo, tokio panašumo reikšmė didžiulė. Panašūs, kaip matėme, yra ir gimimo, vestuvių bei mirties papročiai ir apeigos. Minėtasis panašumas yra toks svarbus, kad jo nepaisant neįmanoma pajusti senųjų aisčių pasaulėvokos. Todėl į bendrą visumą būtina įtraukti ir pagrindines kalendorines šventes, kurios taip pat švenčiamos gamtos ir augalijos gyvybinio ciklo lemiamuose, lūžio taškuose. Tik bendras visų švenčių ir šeimos papročių bei apeigų vaizdas atskleidžia tai, kad ir kalendorinės šventės savo giliausia prasme yra virsmi arba, kitaip sakant, svarbiausių žmogaus gyvenimo įvykių, panašių į gamtos metinio ciklo kritinius taškus, metafizinis išgyvenimas.

Virsmu pagrįsti ne tik minėti svarbiausieji žmogaus gyvenimo įvykiai bei kalendorinės šventės, bet ir žemės ūkio darbų ciklas (arimas, sėja, pjūtis, lino „kančia“) bei namų apyvokos darbai (verpimas, audimas, duonos kepimas ar sviesto mušimas). Virsmo dėsningumą suvokimas padeda visus gamtos ir žmogaus būties įvykius išgyventi kaip vientisą tarpusavyje susijusių vyksmų grandinę. Tuo buvo pagrįsta visa senoji lietuvių kultūra. Visa tai buvo neatsiejama nuo žmogaus elgesio ir veiklos, tai buvo jo gyvenimo būdas. Tačiau visų svarbiausia, kad virsmas yra ir *dorinės* lietuvių kultūros pagrindas, paaškinantis daugumą svarbiausiųjų lietuviškos savimonės bruožų.

BENDROJI VIRSMO EIGA

Visus senuosios lietuvių papročius bei apeigas galima sutraukti į vieną, darniai susijusią schemą, kurios pagrindas yra virsmo dėsningumai. Ją pavadiname *Bendroji virsmo eiga* (žr. II-ą brėžinį).

Bendroji virsmo eiga vienodai gerai tinka ne tik gimtuvėms, vestuvėms ar lydėtuvėms, bet, galbūt kiek siauresne prasme, ir pagrindinėms kalendorinėms šventėms. Virsmo eiga padalinta į tris pagrindinius tarpsnius (etapus), o šie kiekvienas savo ruožtu susideda iš smulkesnių dalių. Pirmasis tarpsnis – parengiamasis. Tai įvedimas į virsmą. Jį sudaro papročiai ir apeigos, atskiriantys nuo jau išgyvento būties laikotarpio. Antrasis – viršūnė (kulminacinis) arba perėjimo tarpsnis – tai pats virsmas. Ir trečiasis – išvedimas iš virsmo, apimantis papročius, įvedančius į naujos kokybės gyvenimo laikotarpį.

Be šių, brėžinyje išvardytų bendrybių, būdingų visiems virsmams, kiekvienas virsmas pasižymi ir skirtybėmis – tik jam būdingomis ypatybėmis ir pavadinimais. Sekant tomis skirtybėmis, vestuvėms, gimtuvėms ir lydėtuvėms galima sudaryti dar ir atskiras schemas.

BENDROJI VIRSMO EIGA

PLOTMĖ	UNIVERSALI	<i>UŽGAVĖNĖS</i> <i>gautis</i>	<i>RASA</i> <i>rastis</i>	<i>ILGĖS</i> <i>liegti</i>
	ŽMOGAUS	GIMTUVĖS <i>gimti -> migti</i>	VESTUVĖS <i>nokti -> nykti</i>	LYDĖTUVĖS <i>mirti -> rimti</i>
ATSKYRIMAS ĮVEDIMAS Į VIRSMO SRITĮ	Ramutis, Ramutė SALINIMAS ANT SUOLO - PASIRUOŠIMAS Kūmai ant suolo SUSITAIKYMAS, VIDINĖ RIMTIS - ROMA Nėščiosios susitaikymas prieš gimtuves A T S I S V E I K I N I M A S Su namiškiais prieš kūdikio atėjimą	I V A R D I J I M A S Martas, marti Martų ir marčių suolas Ėjimas per kaimą ir susitaikymas prieš vestuves Su rūtų darželiu, namiškiais ir kaimo jaunimu	Velionis, velionė Vėlių suolelis Ligonio lankymas ir susitaikymas su mirštančiuoju Mirties patale gulničiojo atsisveikinimas	
	PERVEDIMAS VIRSMO KULMINACIJA	V I R S M O R A T A S - V I E N U M A Kūdikio gaubimas GRASA - GĖRIO IR BLOGIO SANKIRTA Pradėjimo ir nėštumo taisyklės B Ū S E N O S N E P A S T O V U M A S A P S A U G A Kūdikio saugojimas iki krikšto Į S I K Ū N I J U S I O S G R A S O S P A V I D A L A I Kaukas, atžindas Laumė, slogutė, gegutė, bubilas, aitvaras	Nuotakos gaubimas Martavimo taisyklės Nuotakos saugojimas nuo sugertuvių iki vedybų	Lavono gaubimas Ruošimasis išėjimui - mirčiai Budėjimas prie mirštančiojo ir mirusiojo Velnias, vėlinas, vėluokas, ledokas

PERVEDIMAS VIRSMO KULMINACIJA	<p style="text-align: center;">N U L I N I S</p> <p>Tyla kūdikiui gimstant ir laukiant kūmų</p> <p style="text-align: center;">T I</p> <p>Pribuvėja, kūmai</p> <p style="text-align: center;">G Y V A S I S</p> <p>Kūdikio prausynos</p> <p style="text-align: center;">S E N O S</p> <p>Kūmas daužo puodą ar stiklinę</p> <p style="text-align: center;">V I R</p> <p>Gimusiems krikšto marškiniai</p>	<p style="text-align: center;">T A Š K A S - T Y L A</p> <p>Tyla paduodant vainiką ir prieš nuometavimą</p> <p style="text-align: center;">T I L T I N I N K A I</p> <p>Piršlys, martys (martelga)</p> <p style="text-align: center;">V A N D U O - P R I S I K Ė L I M A Š</p> <p>Jaunavedžių prausynos</p> <p style="text-align: center;">F O R M O S D A U Ž Y M A S</p> <p>Palago, indų daužymas, apeigos su šiaudais</p> <p style="text-align: center;">S M O Ž E K L A S</p> <p>Jaunosios nuometas ir jaunojo kepurė</p>	<p style="text-align: center;">T I L T A S</p> <p>Tyla prie miršančiojo</p> <p style="text-align: center;">T I L T I N I N K A I</p> <p>Tulishones, ligashones (tylusonys, ligusonys)</p> <p style="text-align: center;">V A N D U O - P R I S I K Ė L I M A Š</p> <p>Lavono plovimas</p> <p style="text-align: center;">F O R M O S D A U Ž Y M A S</p> <p>Indų daužymas, mirusiojo daiktų naikinimas</p> <p style="text-align: center;">S M O Ž E K L A S</p> <p>Mažiems - krikšto marškiniai ištekėjusioms - nuometas, vedusiems - kepurė</p>
	<p style="text-align: center;">P A S</p> <p>Kūdikio pasveikinimas per pirmąsias prausynas ir patekynas</p> <p style="text-align: center;">Ž A D</p> <p>Kūdikio juokinimas</p> <p style="text-align: center;">A</p> <p>Kūdikio anavimas, lopšinė</p> <p style="text-align: center;">V I R</p> <p>Nujunkymas</p>	<p style="text-align: center;">V E I K I N I M A S</p> <p>Jaunųjų sveikinimas; pirmo sutiktojo pasveikinimas</p> <p style="text-align: center;">I N I M A S - B U</p> <p>Marčios juokinimas</p> <p style="text-align: center;">A V I M A S</p> <p>Marčios anavimas</p> <p style="text-align: center;">S M O P A B A I G A</p> <p>Ivedybos</p>	<p style="text-align: center;">A S</p> <p>Pirmo sutiktojo pasveikinimas išlydint</p> <p style="text-align: center;">B U D A</p> <p>Skambinimas varpais ir mirusiųjų paminėjimai</p> <p style="text-align: center;">A S</p> <p>Pamąstymų raudos</p> <p style="text-align: center;">I G A</p> <p>Metinės</p>

Vaizdžiausias ir pilniausias yra vestuvinis virsmas, išreikštas martavimo papročiais bei apeigomis.

Vestuvinio virsmo eigą pateikiame be didesnių aiškinimų (žr. III-ią brėžinį). Palyginkime ją su bendrąja virsmo eiga. Vidurinė horizontali linija pertraukta vertikaliais užrašais, žyminčiais vestuvių virsmo pradžia bei atskirus jo tarpsnius, vaizduoja žmogaus gyvenimo tėkmę. Panašiai galima nubrėžti mirties ir gimties virsmų ribines linijas.

Dvi kiekvieną virsmą aprašančios schemas-lentelės rodo, jog virsmas yra sudėtingas vyksmas. Atidžiau išsižiūrėję į šias dvi schemas ir jas lygindami pastebėsime, jog jos atspindi du vienalaikius, tačiau skirtingus vyksmus. Vestuvinio virsmo eiga (III brėžinys) atspindi *horizontalųjį* vyksmą erdvėje ir laike bei *išorinius* pasikeitimus, o bendroji virsmo schema (II brėžinys) atspindi labiau *vidinį* arba *vertikalųjį* vyksmą žmogaus sąmonėje – psichologinius-dvasinius pasikeitimus.

Tik aprėpiant *visas* vestuvių apeigas – nuo pakėlimo į mačias iki įvedybų – galima suvokti vestuvių misterijos didingumą ir dramatiškumą. Misterija yra susijusi su žmogaus vidi- niais, dvasiniais pokyčiais, su nauja jo sąmonės būseną. Tuos dvasinius pokyčius ir atspindi bendroji virsmo eiga, kurioje nesunku pastebėti visus pagrindinius senovės misterijų ele- mentus. Vestuvės, kaip ir misterija, iš esmės keisdavo žmogaus gyvenimą.

Dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą kiekvienas dalyvaujantis vestuvėse ne tik žinojo visas apeigas, bet ir suvokė jų pras- mę. Vestuvininkai ir svečiai sudarydavo nedalomą visumą: vyraudavo bendra nuotaika ir įvykio svarbos nuojauta, suvokimas, kad jų akivaizdoje vyksta dviejų žmonių *permaina* – *virsmas*, o jie visi yra to virsmo *vykdytojai* ir *liudininkai*. Ypač didelį poveikį bendrai nuotakai darė vestuvininkų ir svečių dainuojamos apeiginės dainos. Vestuvių apeigos, atliktos visos giminės ir kaimynų akivaizdoje, psichologiškai stipriai

veikė jaunuosius. Ir jų gyvenimas iš tiesų virsdavo – pasikeisdavo ne tik jo išorė, bet ir jaunavedžių gyvenimo nuostata.

Tai, kas pasakyta apie vestuvinį virsmą, visiškai tinka ir kitiems virsmams. Virsmų panašumas užkoduotas ir kalboje. Vestuvių dainoje dainuojama: *Nėr man motulės šarveliui krauti. Šarvelis* – tai kraitis. Tačiau mirusįjį taip pat *šarvoja*, t. y. rengia ir deda įkapes, o ateinanti nauja gyvybė motinos iščiose irgi apgaubta *šarvu* (dabar jau naudojame tarptautinį žodį – placenta). Taigi, visuose virsmuose žmogus aprūpinamas būtiniausiu kraičiu, tarsi karys apšarvojamas, kad sėkmingai galėtų įveikti pavojingą ir nestabilų virsmo laikotarpį.

ESMĖS IR FORMOS VIRSMAI

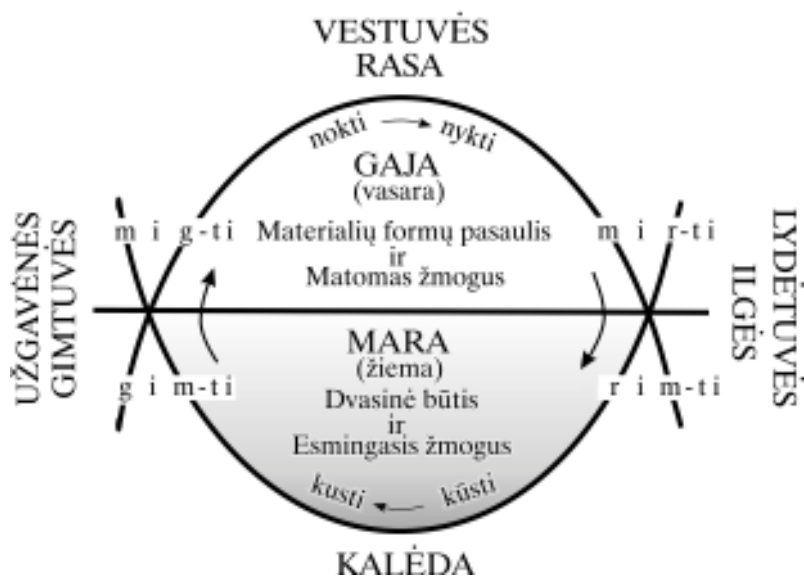
Virsmai nėra lygiaverčiai. Vestuvių virsmas iš esmės skiriasi nuo gimimo ir mirties virsmų. Šis skirtumas, kuris atsispindi net kalboje, yra akivaizdus ir gamtos bei atitinkamų kalendorinių švenčių virsmuose. Virsmų nelygiavertiškumas matosi ir virsmo formulėse. Jį išreiškia skirtinga balsių ir priebalsių paskirtis. Priebalsiai yra „kietoji“ žodžio dalis – griaučiai, o balsės yra „minkštimas“ arba esmė, kuri sujungia pabirą priebalsių skeletą į vientisą žodį. Trumpiau, priebalsiai – tai kietoji žodžio forma, o balsės – gyvybingoji esmė.

Vestuvinio ir Rasos šventės virsmo formulė yra *nok-ti-nyk-ti* (žr. IV-ą brėžinį). Šios formulės priebalsinis skeletas *n-k* išlieka nepakitęs, tačiau keičiasi tarp priebalsių esanti balsė. Lietuvių kalboje ši taisyklė galioja ir kitoms panašioms prieštaroms. Pavyzdžiui: *dygti – daigoti (d-g)*; *lapoti – leipti (l-p)*; *kupti – keipti (k-p)*; *vešėti – vysti (v-s)*; *želti – žilti (ž-l)*; *žydėti – ziedėti (ž-d)*; *gyvėti – geibti (g-v)*; *kusti – kūsti (k-s)*; *kryšėti – krešėti (kr-š)*; *kermėti – kirmyti (k-rm)*; *tarpti – tirpti (t-rp)*.

Visų šių žodžių porų, – kurių viena pusė reiškia augimą, vešėjimą, o kita nykimą, apmirimą, – iš priebalsių sudaryti žodžių skeletai (pažymėti skliausteliuose) yra tapatūs, tačiau keičiasi balsės ir tuo pačiu – žodžių prasmė. Tokia kaita, kaip ir kiekvienas *vidinis* pokytis, nors ir yra lydima esminio lūžio, išoriškai sunkiai pastebima.

Didžiausio suvešėjimo – kupos taškas kartu yra ir slenkstis tarp gyvėjimo ir nykimo. Atlikęs esminę paskirtį – pratęsti gyvybę, augalas tampa nebereikalingas. Po apvaisinimo gamtinės gyvybės gyvenimo kreivė palinksta myriop. Kadangi žmogus taipogi paklūsta gamtos dėsniams, tai panašų gyvybės ir mirties prieštaros slenkstį peržengia ir jis. Žmogaus, kaip ir augalo, branda yra nykimo pradžia.

Augalas negali tos prieštaros išspręsti. Jis, pratęsdamas gyvybę, sunyksta pats. Tačiau žmogus, būdamas gyvas ne

IV brėžinys

vien biologiškai, gali ieškoti ir surasti mirties bei gyvybės prieštaros *viršsprendinį*, pakildamas į dvasinę plotmę. Taikus minėtos prieštaros užkodavimas lietuvių kalbos žodžiuose rodo, jog mūsų protėviai turėjo šio viršsprendinio raktą. Giliausia savo prasme Rasos šventė, – viso sutvėrimo pradžios (anot Simono Daukanto), o kartu metafizinio vestuvių virsmo pergyvenimo šventė, – ir buvo tas raktas, atrakinantis didžiausios būties prieštaros – gyvybės ir mirties slėpinio – duris.

Panaši į vestuvinį yra ir kalėdinio virsmo formulė *kūs-ti – kus-ti*. Kiti du virsmai – gimtuvės (Užgavėnės) ir lydėtuvės (Ilgės) – jau yra išorės, formos virsmai. Jeigu vestuvių ir kalėdinį virsmus pavadiname esminiu linkiu arba lūžiu, tai mirštant ir gimstant susiduriama su tikrais egzistenciniais virsmais, kai naikinama buvusi gyvenimo forma – indas, į kurį buvo įpilta gyvybės esmė. Šių virsmų formulėse *mir-ti – rim-ti* ir *gim-ti – mig-ti* kinta priebalsiniai skeletai, o nepakitusi išlieka esmės nešėja – balsė. Virsmo formules sudarančių žodžių porų priebalsiai paklūsta veidrodinio atspindžio dėsniai: *m-r* virsta *r-m*, o *g-m* virsta *m-g*. Šie virsmai, naikinantys seną ir kuriantys naują formą (tai nurodo ir priebalsių skeleto, t. y. žodžio formos, virsmas) yra aiškiai matomi ir skaudūs. Gimties ir mirties virsmai taip labai viską keičia, visa lemia, jog mes dažnai juos laikome gyvenimo pradžia ir pabaiga.

Patekus į šiuos virsmus, žmogaus esmė išlieka (kaip ir priebalsinio skeleto viduje esanti balsė *'i'*), tačiau, pereidamas iš vienos egzistencijos į kitą, žmogus keičia pavidalą.

Misterija yra ne tik vestuvės, bet ir gimtuvės bei laidotuvės. Pereinant iš vieno būties tarpsnio į kitą, išnyksta senas pavidalas ir atsiranda naujas. Tai visuotinis dėsnis, kuris atsispindi ir kalboje. Mažai bevartojamas veiksmažodis *novyti* reiškia ‘naikinti, žudyti, niokoti’: *Kodėl novyti tokius jaunus medelius?*; *novė* ‘žudymas’, *novis* ‘mirtis, galas’: *Kad tave novė* (LKŽ). Latviškai *navē* ‘mirtis’, *navet* ‘marinti, žudyti’,

o slaviškai *навь* ‘numirėlis’. Šalia šių žodžių turime tos pačios šaknies, tik priešingos reikšmės žodžius: *новеть* ‘atsinaujinti’, *navyna* ‘naujiena’, *naujas* (u = v) ir lotyniškus žodžius *novus* ‘naujas’, *novo* ‘atnaujinti’.

To paties priebalsinio skeleto, bet priešingą prasmę – mirtį ir atsinaujinimą – išreiškiantys žodžiai mums liudija, kad būtis yra glaudžiai tarpusavyje susijusių reiškinių visuma. Tai visuotinis tiek gyvosios, tiek ir negyvosios gamtos dėsnis: naujos formos atsiranda iš suirusių senųjų. Darome materialistiniam pasaulėvaizdžiui netikėtą išvadą: *mirtis yra gyvenimo atnaujintoja* – gyvybės nešėja.

*Žvaigždė prie grumsto – grūdas. Po lietaus
ištrūksta jo dvasia – gyvybė – daigas,
ir kaip visų stebuklingiausias daiktas,
į mirtį atsispyręs ima augt.*

*O šalia jo – žmogus, atsimenantis viską,
tik nesuprantantis pradžios ir pabaigos.
Pagrok, daigeli gležnas, jam pagrok,
kaip niekieno neraginas vyksta
gyvenimas, kaip dygsta, žydi, vysta
prie niekad nesibaigiančios vagos.*

(Justinas Marcinkevičius)

Kaip matyti iš Rėdos Rato (IV-as brėžinys), esmės (lūžio) ir formos virsmai vyksta pakaitomis ir yra neatsiejamai surišti.

YPATINGIEJI VIRSMO DĖSNINGUMAI

Sėkmingam virsmų įveikimui dora yra būtina, tačiau kai kurie virsmo principai yra ypač susiję su etika. Juos ir aptarsime.

Virsmas ir gyvenimo kokybė

Virsmai žmogaus gyvenimą padalija į atskiras dalis. Gyvenimas nėra tolygus: ramią būties tėkmę pertraukia lemiami gyvenimo pokyčiai – virsmai. Senoji protėvių išmintis teigia,

kad po virsmo sekantis kitas būties tarpsnis nėra vien tik buvusiojo tąsa. Jis yra kitoks iš pagrindų. Tai jau naujas, aukštesnės kokybės gyvenimo laikotarpis. Tiksliau, *kiekvienas virsmas turėtų žmogų pakelti į naują kokybę*, tačiau tam būtinas sėkmingas virtimas. Nuo virsmo priklausė tolesnio žmogaus gyvenimo sėkmė ir prasmė. Todėl protėviai labai rūpinosi žmogiškosios būties virsmais. Kiekvieną virsmą tvarkė apeigos ir papročiai. Šiuo požiūriu dorinę lietuvių kultūrą galima pavadinti *virsmo* kultūra.

Galima sakyti, kad virsmai yra etikos arba doros pagrindas. Pavyzdžiui, visos lytinį gyvenimą tvarkančios ir ribojančios normos ar draudimai yra būtini sėkmingam vestuvių virsmui. Jei vestuvės pakylėja žmogų į naują gyvenimo kokybę, – virsmas yra sėkmingas.

Virsmai yra negrįžtami

Ypač svarbu suvokti, kad visi virsmai yra, tiksliau, turėtų būti *negrįžtami*. Vystymasis yra įmanomas tik tuo atveju, kai virsmai negrįžtami. Dorinėje lietuvių kultūroje buvo papročiai, pabrėžiantys šį negrįžtamumą. Senas priežodis *sudeginti tiltus* simboliškai reiškia virsmo negrįžtamumą. Kai kalbėdamas apie vestuvių virsmą šeštokų paklausiau, ką reiškia šis priežodis, jie nedvejodami atsakė: *skyrybų neturėtų būti*.

Mūsų protėviai griežtai prižiūrėjo, kad nebūtų vadinamųjų *atžindu*, t. y. atkritėlių – sugrįžusių ar bandančių grįžti į jau išgyventą gyvenimo tarpsnį. Tie griežtieji, mūsų požiūriu, papročiai liudija atsakomybę už kitą žmogų, rūpinimąsi gyvenimo prasmingumu. Kadangi virsmas veda į naują, aukštesnę kokybę ir yra negrįžtamas, tai laikas įgyja etinį atspalvį. Dorinė lietuvių kultūra nedviprasmiškai primena, kad *žmogus atsaikingas už pragyventą laiką. Laikas yra piktas*, – simboliškai sakoma Šv. Rašte.

Dauguma žmogaus ir visuomenės gyvenimo bėdų kyla dėl nesėkmingo virsmo – įstringama virsme arba, įveikus ją,

sugrįžtama, atkrintama ir tampama atžindu – atkritėliu. Todėl virsmo *negrįžtamumas* yra būtina gyvenimo darnos sąlyga. Ta prasme doros kultūra yra mokymas įveikti virsmus, kad netaptume virsme tykančios grasos aukomis. Sekant Kristumi taipogi nevalia dairytis atgal – grįžti: *Nė vienas, kuris prideda ranką prie arklų ir žvalgosi atgal, netinka Dievo karalystei* (Lk 9, 62).

Virsmo *negrįžtamumas* ir tai, kad tolesnis gyvenimo tarpsnis turėtų būti kažkas iš esmės nauja, pagrindžia gyvenimo prasmę. *Negrįžtami procesai yra darnos šaltinis, gimdantis naują, aukštesnę kokybę*. Ši visumos dėsnį, šiuolaikinio mokslo atrastą negyvojoje gamtoje vykstančiuose procesuose, mūsų protėviai žinojo prieš tūkstančius metų ir juo grindė savo dorinę kultūrą.

Grasa virsme

Virsmas doros (etine) prasme yra *grasos* sritis. Sužadinta ir lengvai kintanti (nestabili) virsmo būseną yra jautri bet kokioms – geroms ir blogoms – įtakoms. Žmogaus *viduje* susiremia aukštesnį keliantį dvasia ir žemyn tempiantis kūnas. Grasai įveikti reikia didelių dvasinių pastangų. Virsmo metu ypač svarbu sąmoningas suvokimas ir atsakomybė už tai, kas vyksta. Virsmo grasa pasireiškia ir tuo, kad atsiveria įvairios galimybės. Pavyzdžiui, vestuvių virsme galimi įvairūs keliai. Tinka rinktis. Nuo pasirinkimo – sąmoningo ar nesąmoningo – priklauso tolesnis žmogaus likimas.

Virsmo grasa leidžia kitaip pažvelgti į daugumą lietuviškųjų dievybių. Kaukai, barzdukai, aitvarai, bubilai, laumės, raganos, vėlinai (velniai), vaiduliai, vėluokai ir kiti panašūs vaizdiniai yra nedarnos (chaoso), kitaip sakant, nesėkmingo virsmo pasekmės arba virsmo grasos išsikūnijimo apraiškos. Tai įstrigusiuju ir atkritėliu iš dalies mitologizuoti pavidalai arba žmogaus, kaip nuolatinėje raidoje esančios esybės, klystkeliai. Dorinė lietuvių kultūra gerai pažinojo visas virsmo grasas

įsikūnijimo (žmogiškojo chaoso) apraiškas, jas įvardijo ir pasakomis, padavimais bei legendomis nuo mažens diegė į vaiko ir suaugusiojo sąmonę. Šitaip savaime būdavo atgrasoma ir auklėjama.

VIRSMAI IR PASTOVŪS GYVENIMO TARPSNIAI

Būties liniją virsmai tarsi padalija į atskiras dalis. Tarp ilgų, pastovių tiek gyvosios, tiek ir negyvosios gamtos vystymosi laikotarpių ar žmogaus gyvenimo tarpsnių įsiterpia neapibrėžtos, nestabilios (chaoso) būsenos, kuriose viską lemia atsitiktinumai, o žmogaus atveju, jei jis sąmoningas, – kryptinga pastanga.

Gyvenimo tikrovę sudaro dvi, viena kitą keičiančios ir glaudžiai susijusios būsenos – ilgi, ramūs ir pastovūs gamtos laikotarpiai ar žmogaus gyvenimo tarpsniai ir virsmo (tapsmo) sritys. Pastoviajame tarpsnyje gamtos ar žmogaus gyvenimas yra apibrėžtas ir sąlygotas veikiančių dėsnių bei gyvenimo normų, todėl pasikeitimai ar vystymasis yra tolygūs, nepakeičiantys esmės. Juos galima vadinti *mikro* evoliucija. Pereinamuoju – virsmo (tapsmo) – laikotarpiu, kai nebegalioja įprastiniai dėsniai, o neapibrėžtumas ir atsitiktinumai arba sąmoningos bei kryptingos pastangos įgyja didžiausią galią, vyksta esminiai pokyčiai, vedantys į naują kokybę. Tai *makro* arba šuolinės evoliucijos tarpsnis. Sąmoningos būtybės – žmogaus atžvilgiu negrižtamumas įgauna dar gilesnę prasmę, nes jis neatsiejamas nuo *doros ir gyvenimo prasmingumo*.

Materija ir nesąmoninga gyvybė virsmui nesipriešina, jos besąlygiškai paklūsta Kūrybos dėsniams. Tačiau žmogus, turėdamas laisvą valią, gali priešintis tapsmui, nes virsmas susijęs su buvusios formos laužymu, t. y. su *netektimi, skausmu ir auka*. Geismingai mąstantis žmogus vengia netekties ir au-

kos. Priešindamasis virsmui (įstrigdamas jame ar tapdamas atkritėliu – atžindu), jis virsta įsikūnijusios virsmo grasos auka ir, stabdydamas prasmingąjį būties vyksmą, kenkia sau ir ardo visuomenės darną.

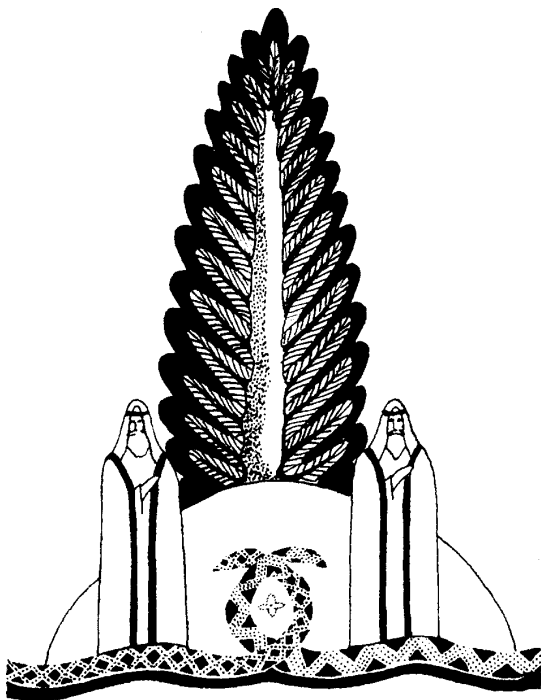
VIRSMAS KASDIENYBĖJE

Virsmas – tai reiškinys, su kuriuo mes nuolat susiduriame ir esame taip prie to pripratę, kad jo nė nepastebime. Mūsų protėviai, kaip jau minėta, jį pastebėdavo visuose gamtos ir žmogaus gyvenimo reiškinuose bei buities darbuose. Kiekvienas virsmas, kokio masto jis bebūtų, yra didžiojo virsmo – pasaulio sukūrimo atkartojimas.

Virsmą galima apibūdinti įvairiai, tačiau vienas labai sudėtingo reiškinio apibrėžimas visko apie jį nepasako. Skirtingiems kasdienio gyvenimo atvejams reikia siauresnių, vieną ar kitą ryškesnį bruožą išreiškiančių apibrėžimų. Tokie, ypač su žmogaus gyvenimu susiję apibrėžimai gali būti labai įtaigūs. Pavyzdžiui: *virsmas – tai grasa*. Arba: *virsmas – tai mirtis ir prisikėlimas*. Arba kitaip: *virsmas – tai atsisveikinimas ir naujo sutikimas*. Galima pasakyti ir taip: *virsmas – tai netektis ir atradimas; virsmas – tai praradimas, kuris virsta laimėjimu*. Arba šitaip: *virsmas – tai kelionė be sugrįžimo; virsmas – tai ėjimas per niekieno žemę*. Galima pasakyti net taip: *depresija – tai užsitęsęs virsmas, kuriame pasireiškia virsmo grasa*. Arba, kaip byloja pranašas Izaijas, ... *kūdikiai atėjo iki įsčių vartų, o išeiti (gimti) nėra jėgų* (Iz 37, 3). Virsmas – tai pagrindinis augimo, vystymosi dėsnis, principas, kurį apibrėžti galima taip: *Tai, kas buvo reikalinga, tampa kliūtimi*.

Bene vaizdžiausiai nuolatinė būties kaita – virsmas išreikštas Senojo Testamento Koheleto (Pamokslininko arba Eklezias-to) knygoje:

*Karta praeina ir karta ateina,
o žemė stovi per amžius.
Saulė teka ir saulė leidžiasi,
ir skuba į savo vietą, iš kur užtekėjo.
Vėjas pučia į pietus ir grėžiasi į šiaurę;
pučia šen ir ten, sukdamas aplinkui,
ir vėjas grįžta į savo kelius.
Visos upės teka į jūrą,
o jūra vis nepilna.
Į vietą, iš kur upės išteka,
ten jos tekėdamos vėl grįžta.
Nepakanka visų žodžių:
niekas negali visa ko išpasakoti.
Akis niekuomet nesoti regėti
ir ausiai niekados negana girdėti.*

*Kas buvo, tas pat vėl bus,
ir kas įvyko, vėl įvyks:
nieko naujo po saule.
Jei kas yra, apie ką sakoma:
„Žiūrėk, tai naujas dalykas“,
tai yra jau buvę amžiuose,
kurie buvo pirm mūsų. (Koh 1, 4-10)*

Šiuos žodžius mes suvokiame ir priimame nesunkiai, nes taikome juos tik gamtai ir tam, kas vyksta aplink, bet ne sau. Perkeitimą išreiškiantys Kristaus palyginimai ir pamokymai, priešingai, dažniausiai yra nukreipti į žmogų ir liečia mus tiesiogiai. Todėl juos taip sunkiai priimame ir suvokiame. Jaunuoliui, klausiančiam: *Ką turiu daryti, kad laimėčiau amžinąjį gyvenimą?*, Kristus atsako: ... *eik, parduok ką turi, išdalyk vargšams, tai turėsi lobį danguje* (Mt 19, 21). Jaunuoliui tai per sunku, nes turi daug turto, prie kurio yra prisirišęs. Ne tik šiam jaunuoliui, kuris nuliūdęs nuėjo šalin, yra nelengva prarasti. Dažniausiai tai labai sunku ir mums.

Knygos „Kristaus sekimas“ autoriai tą patį pasako tokiomis trumpais sakiniais, kad juos galima laikyti virsmo apibrėžimais: *Atiduok viską, kad gautum viską* arba *Palik viską ir viską rasi*. Tokia pat ir Kristaus palyginimų apie lobį (Mt 13, 44) bei perlą (Mt 13, 45-46) prasmė. Žmogus, radęs dirvoje paslėptą lobį ar brangų perlą, parduoda visa, ką turi, ir perka tą dirvą. Lietuviškai savimonei labai artimas evangelisto Jono užrašytas Kristaus palyginimas apie kviečių grūdą: *Iš tiesų, iš tiesų sakau jums: jei kviečių grūdas nekris į žemę ir nemirs, jis pasiliks vienas, o jei mirs, jis duos gausių vaisių* (Jn 12, 24). Sekančioje eilutėje tas pat pasakyta jau nuogais, palyginimu nepridengtais ir todėl mūsų egoistini ‘aš’ žeidžiančiais žodžiais: *Kas myli savo gyvybę – ją pradžudys, o kas nekenčia savo gyvybės šiame pasaulyje, išsaugos ją amžinajam gyvenimu.* (Jn 12, 25)

O štai kaip apie tą patį byloja poetas:
*Vadiname gyvenimu tą triukšmą,
erdvės ir laiko atkarpą ar trukmę,
kuriai vis tiek, ką savyje talpina.
Įsivaizduojame ją esant pilną
garsų, spalvų, pavidalų, augimo,
kurs pats save naikina arba gimdo,
to nesuprantamo, beprasmiško vyksmo,
daiktų klampios tylos ir dvasios riksmo:
tai ne gyvenimas!
O, taip – nustebę,
pamatome, kad išsiauginom stabą,
kurio jau nepajėgiame užmiršti.
Yra tik vienas būdas:
reikia mirti.
Bet žemės augalas: iš kur jis žino,
kad reikia laukti savo sugrįžimo,
kaip susivokia pumpuras ar daigas,
kad jis yra gyvybė, o ne daiktas,
ir kad pavasarį jam reikia grįžti
vėl į save – bet jau ne vakarykštį?*

(J. Marcinkevičius)

Aprašydami pasikeitimus, kurie vyksta vidiniame žmogaus gyvenime, virsmo įvaizdžius naudoja ir mistikai. Bažnyčios daktarė šventoji Jėzaus Teresė iš Avilos knygoje „Sielos pilis“ pasikeitimus, įvykstančius vidiniame gyvenime, žmogui įžengus į penktąją buveinę, lygina su šilkverpio lervos virsmu. Anksčiau buvęs neišvaizdus, lapus graužiantis vikšras staiga virsta nuostabia, balta, dangaus žydrinėje skraidančia ir gėlių nektaru mintančia peteliške.

Vestuvių įvaizdis, kuris dažnai minimas ir Evangelijose, mistikų raštuose yra toji ašis, apie kurią klostosi visi pasakojimo įvykiai. Galima tvirtinti, jog visa mistika yra grįsta

perkeitimu. Etika, kuri remiasi transcendentiniu būties ir žmogaus suvokimu, taip pat pagrįsta virsmu.

Vadovėliuose ir mokslo knygose apie virsmus rašoma dažnai, tačiau retai įvardijant tai kaip visa apimantį reiškinį. Nesiejami jie ir su žmogaus gyvenimu. Fizikos vadovėliuose dažniausiai aprašomi energijos virsmai ir medžiagos agregatinio būvio kitimai. Chemijos mokslas aprašo vienos medžiagos pavertimą kita medžiaga. Ir kitose gamtos mokslų srityse vargu ar rasime tokią, kur nebūtų aprašomi virsmai.

Be virsmo neapsieina ir filosofai. *Mes bijomės pabaigos*, – sako Krišnamurti, – *bet argi be pabaigos gali būti kas nors nauja? Ar gali būti gyvenimas be mirties? Ir kiek mažai mes težinome apie vieną ir kitą. /.../ Mirtis tai nauja, o besitęsiantis gyvenimas – tik atmintis, beprasmiškas dalykas. Tik nauja ir mirtį, ir gyvenimą apjungia į vienovę.* Šiais žodžiais filosofas išsako savo troškimą gyventi ant gyvybės bangos keteros, t. y. nuolatiniame virsme. Tokia, pasak Antano Maceinos, yra krikščionybė. Ji yra ne mirties ir ne gyvenimo religija, bet *prisikėlimo* religija. Apaštalas šventasis Paulius sako: *Mums, gyviesiems, dėl Jėzaus nuolat gresia mirtis, kad Jėzaus gyvybę pasirodytų mūsų mirtin-game kūne.* Nikolajus Berdiajevas tą patį kalba ir apie kūrybą: *Kūrybinis aktas yra šio pasaulio pabaiga ir naujo pasaulio pradžia.* Filosofus bei šventuosius papildė ir poetai.

*Šią naktį mintimis pabėgau nuo savęs,
Pabėgau nuo daiktų šaltų ir įkyrių.
Žinojau, kad kažką turėsiu parsivest,
Jaučiau, kad reikia rast kažką, ko neturiu.*

*O paryčiu švaria kaip sąžine gatve
Parsivedžiau pavargusį save.
Ir žemė ėmė suktis, ir vėl išaušo rytas –
Tik rytas ir aš pats buvau jau kitas.*

(J. Marcinkevičius)

Viduramžių alchemikai ieškojo filosofinio akmens, kuriuo palietus bet koki daiktą šis turėjęs virsti auksu. Šių dienų teleserialai tarsi be pabaigos tęsiasi šimtus ar net tūkstančius serijų, kuriose kartojasi panašūs įvykiai. Tuo tarpu pasakos trumpos, jos turi pabaigą. Serialai nesibaigia, nes juose nėra virsmo, nėra perėjimo į kitą lygį. O pasakos baigiasi virsmu – veikėjų perkeitimu. Gal gyvenime tiek daug nedarnos todėl, kad mūsų virsmai pernelyg užsitęšę?

Tikiu į pabaigą,

Į kraujo irimą

Vėlybą rudenį

Kapų ramybėje.

Tikiu į pradžių,

Į paukščių skridimą

Anksti pavasarį

Toli amžinybėje. (K. Bradūnas)

Miršta medžiai, žmonės, idėjos, kalnai ir visatos. Ir gimsta nauji medžiai, žmonės, idėjos, kalnai ir visatos. Niekas reiškinių ir formų pasaulyje negali gyventi amžinai, kitaip sustotų būties tėkmė. Suirimas, netektis arba, kaip mes įpratome sakyti, mirtis maitina gyvenimą ir naujo radimąsi. Žiema ir vasara, diena ir naktis, jaunas ir senas pakeičia vienas kitą. Viskas nuolatos kinta.

Keičiamės ir mes. Pažvekite į savo vaikystės nuotrauką. Argi tai šiandieninis jūs? Gyvenimas – tarsi nuolat tekanti upė. Į tą pačią upę neišbrisi. Būties tėkmė – tai vyksmas, panašus į vandenyno bangą, kuri pakyla ir vėl prasmenga, palikdama tuštumą, iš kurios vėl kyla nauja banga. Pakilimai ir nusileidimai, gavimai ir netektys, gimimai ir mirtys užpildo nenutrūkstamo gyvenimo tėkmę.

Galima sakyti, kad nėra pastovios būties, nėra stovėjimo, nėra sustingimo. Bet, stebėdami akmenį galėtume teigti, kad nėra tapsmo, nėra vyksmo. Tačiau po tūkstančio metų ir ak-

muo pasikeičia, o po šimtų tūkstančių metų jo nebelieka. Nors ir labai lėtai, tačiau keičiasi viskas, suyra seni ir gimsta nauji pavidalai. Kodėl tad vienus gamtos ar pasaulio reiškinius mes vadiname gyvais, o kitus negyvais? Kas juos skiria? Pagrindinis skirtumas tarp gyvo ir negyvo yra tapsmo, keitimosi, virsmo arba būties tėkmės *greitis*. Vadinasi, mokėjimas keistis, – t. y. prarasti ir vėl gauti, mirti ir gimti, – yra svarbiausias gyvybės požymis.

Kodėl Dievas Amžinas?

– Kad visada jaunas.

Kodėl Dievas visada jaunas?

– Todėl, kad nuolatos gimsta.

Kodėl Jis nuolatos gimsta?

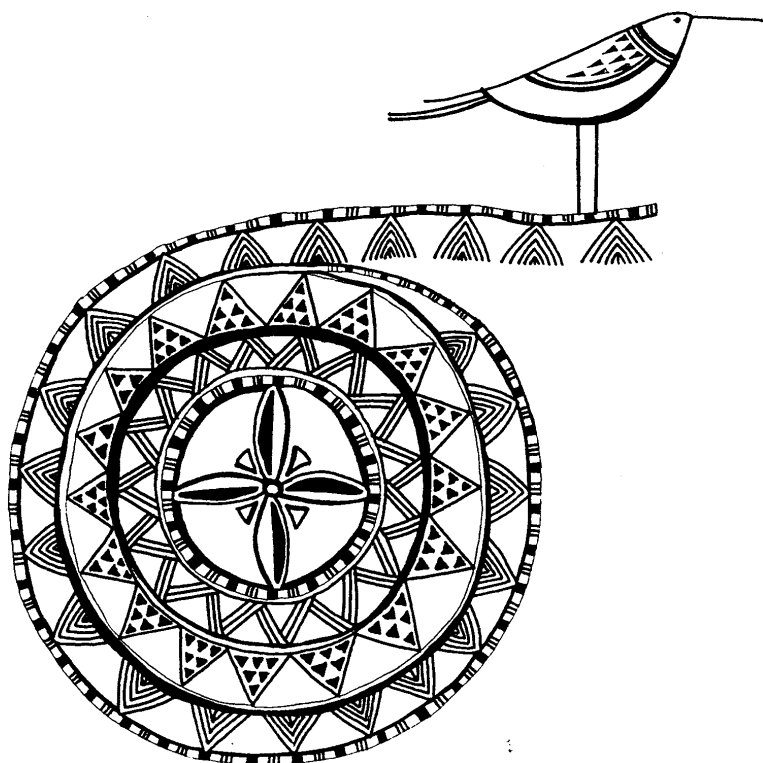
– Kad visą laiką gauna.

Kodėl Dievas visą laiką gauna?

– Todėl, kad nieko sau nepasilieka.

*Visa, ką gauna, atiduoda, išdalija,
teikdamas gyvybę viskam kas yra.*

Senoji baltų kultūra, – su visomis apeigomis ir papročiais, išreiškiančiais visuminę būties prigimtį, – moko mus jausti pasaulio vienovę. Moko įveikti netekties, mirties, išnykimo baimę. Moko sugebėjimo keistis, lengvai atiduodant visus regimojo pasaulio siūlomus turtus bei grožybes ir priimti naują patirtį. Moko, neprarandant savęs, numarinti savanaudiškąjį ‘aš’ ir atsiduoti tėkmei būties, kurioje visi pavidalai atsiranda, gimsta, yra palaikomi, o po to suyra, miršta ir išnyksta. Moko išlikti gyvenime, kurio pastovumą nuolat suardo maži ir dideli virsmai.

II dalis

KALENDORINĖS ŠVENTĖS IR
RĖDOS RATAS

*Amžinos tiesos mechaniškai nepersiduoda:
kiekviename laikmetyje jos turi gimti
naujai iš žmogaus vidaus.*

Karlas Gustavas Jungas

Praeityje tie laikai, kai neižengiamoje Europos sengirėje lietuvių protėviai šimtamečių ažuolų prieglobstyje kasmet šventė didžiąsias savo šventes.

Rasa, Ilgės, Kalėda, Užgavėnės... Kaip dabar įminti šiuose žodžiuose įrašytą tikrąją švenčių prasmę? Aišku viena – šias šventes kūrė kitokios sąmonės, gilesnės pajautės žmonės. Galbūt geriausiai mūsų protėvių kitoniškumą išreiškia primirštas žodis *skaištus*. Iš to kilo kitoks pasaulio, gamtos bei žmogaus suvokimas ir pajautė, kad visa yra neatsiejamai susieta ir priklauso ne tik žemei, bet ir amžinajai Kūrybinei Išminčiai.

Dabartinės mūsų šventės dažniausiai yra būtojo laiko: švenčiame ir minime tai, kas buvo, – sukaktis ar metines. Senosios kalendorinės šventės yra esamojo laiko: švenčiama tai, kas vyksta *čia ir dabar*. Natūralu, kad tokiose šventėse žiūrovų nėra: visi, jausdami tai, kas vyksta, dalyvauja slėpininguose gamtos ir žmogaus gyvenimo virsmuose.

SENŪJŲ PAPROČIŲ KILMĖ

Žmogus, panašiai kaip ir medis, šaknimis remiasi į žemę, o šakas kelia į dangų. Senieji papročiai, šventės, apeigos, visa kultūra ir iš protėvių paveldėta prigimtis yra dirva, kurioje maitinasi mūsų sielos medžio šaknys. Šia prasme senoji mūsų kultūra mums reiškia labai daug, nors dažniausiai tos reikšmės nesuvokiame, kaip nesuvokiame ir oro reikšmės tol, kol jo netrūksta. Ar galėtume užsitikrinti ateitį, jei neturėtume mums protėvių paliktos gyvenimiškos patirties? Netekę praeities mes liktume be šaknų, be siekių ir taptume lengvu ateities bei naujovių

grobiu. Nauja visada yra abejotina ir reiškia tai, ką reikia išbandyti. Juk naujas kelias gali būti ir klįstkelis. Todėl tikroji pažanga galima tik remiantis istorijos testinumu ir požiūrio brandumu.

Suvokus, kad senieji papročiai pagrįsti gyvybės vieningumu ir dora, nurimti neleido jų kilmės klausimai. Kaip atsirado apeigos ir papročiai? Kas juos sugalvojo? Gal kas nors nurodė ar atnešė iš kažkur? Kas buvo jų autorius? Atsakymai rasti gilinantis į psichologiją, sąmonės ir pasąmonės ryšį. Norint atsakyti į kilusius klausimus, pirmiausiai reikia suvokti, kad šiais papročiais gyvenusių žmonių sąmonė ir civilizuoto žmogaus sąmonė yra kitokios, net labai skirtingos.

Senosios apeigos, papročiai ir šventės kilo iš kitokio gyvybės, pasaulio ir žmogaus būties suvokimo. Dabar mes gyvenimo papročius, taisykles ir normas sudarome remdamiesi žinojimu ir teorijomis, kylančiomis iš loginio mąstymo, o senovinėse kultūrose papročiai kilo iš pirmykštės sąmonės, kuriai būdinga gilesnė gyvybinių galių pajauta ir mitologinis – visuose reiškiniuose regintis neatsiejama vienovė – mąstymas.

Šiuolaikinis žmogus nenori pripažinti kitokio sąmoningumo ir apriboja save vien racionalaus mąstymo sukurtu moksliniu pasaulėvaizdžiu. Tačiau civilizuoto žmogaus visus reiškinius skaldanti mentalinė sąmonė pasaulį paverčia negyvu. Antra vertus, ir šiuolaikinė sąmonė yra kilusi iš ankstesnio sąmoningumo, kuris ir buvo senovinių apeigų bei papročių atsiradimo pagrindas.

Pirmykščių žmonių sąmoningumą ir iš jo kylantį kitokią būties suvokimą antropologas L. Levis-Briulis (L. Lévy-Brühl) pavadino *mistiniu dalyvavimu* (pranc. *participation mystique*). Mistinis dalyvavimas reiškia mažai sąmoningą, bet gilią visuotinių ryšių ir gyvybės šventumo pajautą. Vidinis žinojimas ir nuojauta buvo akstinas laikytis vienokių ar kitokių papročių, atlikti tam tikras apeigas. Mistinis dalyvavimas galbūt yra mažiau sąmoningas, tačiau jis kyla iš vieningos, nesuskaldy-

tos psichikos (pasąmoningumo), kuri yra senųjų papročių moralumo pagrindas, nes pasąmoninei psichikai iš esmės yra būdinga *moralinė* išraiška. Tuo tarpu moraliniai įstatymai yra vėlesnė, jau formalią išraišką įgavusi mentalinės sąmonės veiklos pasekmė.

Šią svarbią L. Levio-Briulio mintį dauguma tyrinėtojų iš pradžių atmetė dėl žodžio *mistinis*, kuris visai nesiderino su tuometine pasaulėvoka. Bet K. G. Jungas tai pavadino genialia išvalga. Kiek vėliau J. Gebseris (Jean Gebser) išvystė sociokultūrinės kaitos teoriją, kurioje išskyrė penkias žmonijos sąmonės vystymosi pakopas: 1) archajinę sąmonę, 2) maginę sąmonę, 3) mitinę sąmonę, 4) mentalinę sąmonę, 5) integralinę sąmonę.

Šiuos sąmonės lygius jis siejo su ekonominės ir techninės revoliucijos pakopomis. Archajinę sąmonę siejama su maisto rinkėjais, maginė – su medžiotojų ir piemenų gentimis, mitinė – su žemdirbyste, mentalinė – su išvystytais amatais, o perėjimas į integralinę sąmonę – su šiuolaikine technika. Aiškių ribų tarp šių sąmonės pakopų, be abejo, nėra.

Mūsų nuomone, integraline sąmone reikėtų laikyti asmeninį, individualų sąmoningumą, kuris suvienytų mentalinę sąmonę su ankstesnėmis sąmonės pakopomis. Trumpai sakant, integralinei sąmonei pasaulis vėl taptų vieningas ir gyvas, tačiau gyvumo ir vieningumo suvokimas būtų labiau sąmoningas, nei ankstesnėse sąmonės pakopose. Nesunku išvelgti: jeigu mūsų mentalinė sąmonė neperaus į integralinę, tai mentalinės sąmonės žmogus, kuris pasaulį pavertė negyvu, jį ir sunaikins.

Suprantamiausia mums yra mentalinė sąmonė. Ji yra civilizuoto žmogaus racionalaus, loginio mąstymo pagrindas. Sunku ką nors pasakyti apie archajinę sąmonę. Tai atsiskyrimo nuo Didžiosios Sąmonės ar bendrojo sąmoningumo ir individualios sąmonės formavimosi pradžia. Religinį ritualų tada dar nereikėjo, nes archajinės sąmonės žmogus gyvai tebejau-

tė ryšį su Didžiąja Sąmone arba Aukščiausiaja Būtybe. Maginei sąmonei būdingas cikliškas (belaikis) būties reiškinių suvokimas bei gyvas, visus ir viską siejančių gyvybinių ryšių pajautimas. Mitinės sąmonės išraiška yra mitai, padavimai, pasakos, dainos ir kita tautosaka.

Apeigas ir ritualus kūrė maginės ir mitinės sąmonės žmogus. Tada jis dar lengvai sąveikavo su sąmone. Maginei sąmonei paaiškinimų nereikia. Vienintelis atsakymas į klausimą, ką reiškia apeiga ar paprotys, yra: „Taip reikia“ arba „Taip turi būti“. Mitinė sąmonė viską aiškina padavimais ar mitais, o mentalinei sąmonei, kuri pasaulį ir vientisą būtį suskaldė į atskiras dalis, jau reikia logiškai pagrįsto paaiškinimo. Nerasdama tokio logiško atsakymo, mentalinė sąmonė pamažu atmeta, pamiršta ar sulaužo paprotį, apeigą, ritualą ir paskelbia jį atgyvena. Integralinė sąmonė, priešingai mentalinei, jau bando jungti suskaldytą pasaulį į vientisą vienovę.

Galima sakyti, jog mūsų protėviai savo žinojimą išreiškė papročiais ir apeigomis, o mes, racionaliai mąstantys, savo žinias išreiškiame mokslinėmis teorijomis. Mes jau gyvename loginio mąstymo suskaldytame pasaulyje, o senųjų kultūrų žmonės gyveno giliu visumos pajautimu ir daugiaprasmiu, simboliu suvokimu.

SIMBOLINĖ PAPROČIŲ PRASMĖ

Senieji papročiai ir apeigos dažniausiai yra simboliniai. Simboliai yra vaizdinio mąstymo arba sąmonės kalba. Mūsų protėviai simbolius suvokdavo žymiai geriau nei mes. Simbolis, galima sakyti, yra suvokimas ar pažinimas palyginant, panašumo būdu. Geras vaizdinio, simbolinio mąstymo pavyzdys yra mįslės, patarlės, priežodžiai, pasakos. Šiuolaikinis žmogus, galima sakyti, pamiršo priežodžius ir mįsles, nes jiems sukurti ar suvokti reikia vaizdinio, simbolinio mąstymo.

Kai kurių patarlių šiuolaikinis žmogus net nebesuvokia. Vaikai mįsles vis dar mėgsta, jie geriau supranta ir senuosius papročius. Vaikų mąstymas yra panašesnis į pirmykštį mąstymą, nes kiekvienas žmogus augdamas nuosekliai pereina visas žmonijos sąmonės vystymosi pakopas.

Simbolis visada yra daugiaprasmis. Tuo jis iš esmės skiriasi nuo ženklų, kurio prasmė yra tik viena ir visada aiški. Pavyzdžiui, pagal seną paprotį, parduodant žemę įteikiamas velėnos gabalas. Velėna šiuo atveju yra parduodamos žemės ženklas, bet ne simbolis. Ženklas apie juo žymimą daiktą pasako viską, o simbolis visada reiškia, kad parinktas vaizdinys (simbolis) išreiškia tik sąlyginai žinomą reiškinį ar dalyką. Kitaip sakant, simbolio atveju visuomet turime reikalą su didesne ar mažesne nežinomybe. Ir atvirkščiai: tą pačią prasmę gali reikšti iš pirmo žvilgsnio gana skirtingi dalykai ar apeigos.

Simbolio daugiaprasmiškumas suteikia jam gyvybę. O ženklas, būdamas vienaprasmis, jau yra negyvas. Tai, kas gyva, visada auga, vystosi ir pateikia netikėtumų. Simbolis yra gyvybingas tik tada, kai jis yra nėsčias savo prasme. Simbolis tą nežinomą prasmę gimdo mumyse. Tai reiškia, kad simbolis yra slaptis, ir jo dėka galime sužinoti tai, ko nežinome. Kitaip sakant, simbolis veikia žmogų psichologiškai ir dvasiškai. Simbolis yra pasąmoninių energijų nukreipėjas ir perkeitėjas. Jei simbolį susiauriname, suteikdami jam tik vieną prasmę, jis miršta ir tampa negyvas, kaip ir vienaprasmis ženklas.

ESMĖS IR FORMOS RYŠYS

Kalendorines lietuvių ir kitų tautų šventes pradėjo tyrinėti jau mentalinės sąmonės žmonės. Šventės buvo tyrinėjamos atskirai, dalimis, nuotropomis. Tačiau juk jas kūrė gyvybinių ryšių vieningumą suvokiančios maginės sąmonės žmonės arba, pasak L. Levio-Briulio, tie, kurie mistiškai dalyvavo visuotiniame gyvybės ritmo alsavime.

Tyrinėjant būtina aprėpti visas kalendorines šventes. V. Propas bene pirmasis tyrinėdamas slavų kalendorines šventes pastebėjo ryškų svarbiausių metinių švenčių panašumą. Ankstesni tyrinėtojai to nepastebėjo ar neįvertino. Tuo tarpu švenčių panašumas, pasak V. Propo, yra labai reikšmingas. Toks pat panašumas matomas ir lietuvių kalendorinėse šventėse. Pavyzdžiui, šiaudinės iškamšos deginimas ar apeigos su šiaudais, laistymasis vandeniu ar apeigos su vandeniu, mirusiųjų pagerbimas, laužo kūrenimas, įvairūs burtai buvo visose pagrindinėse šventėse. Galima tvirtinti, jog pagrindinės apeigos vienokiu ar kitokiu pavidalu pasikartodavo Rasos, Ilgių (Vėlinių), Kalėdų, Užgavėnių (Velykų) šventėse.

V. Propas knygoje „Agrarinės rusų šventės“ atskleidė mitologizacijos arba esmės įsivilkimo į vis sudėtingesnes formas eigą. Pasak V. Propo, iškamšos, dažniausiai padarytos iš šiaudų, naikinimas skandinant, deginant arba suplėšant ją į gabalus yra viena iš svarbiausių visų švenčių apeigų. Tyrinėjant klaidina įvairūs tos pačios naikinamos iškamšos pavadinimai: *Umrūn, Maslenica, Kupala, Marena, Ivan, Kostroma, Jaryla, Rusalka, Kukuška, Kuzma-Demjan*. Kalendorinėse lietuvių šventėse pastebimas tas pats dėsningumas. Naikinama iškamša vadinama *More, Mara, Kotre, Čiučela, Diedeliu, Blukiu, Kupole, Gavėnu*. Pasirodo, kad vardai apeigoms įtakos neturi. Su visomis iškamšomis, kaip jos besivadintų, atliekama ta pati naikinimo skandinant, deginant arba suplėšant apeiga. Jeigu iškamšos vietoje būna apsirėdęs asmuo (pavyzdžiui, rusų *Rusalka* ar lietuvių *Gavėnas*), tada atliekama išvaymo apeiga.

Kultūrų istorijoje gerai žinomi mirštantys (žudomi) ir prisikeliantys dievai: Oziris Egipte, Atis Frigijoje, Tamuzas Babilone, Adonis Graikijoje ir kiti. Po jų mirties vykdavo prisikėlimo apeigos. Nužudyti dievai po prisikėlimo būdavo džiaugsmingai sutinkami. Senovės mituose atpasakojama jų

„kančios“ istorija. D. Freizeris (J. G. Frazer) mirštančio ir prisikeliančio dievo mitą tiesmukai pritaikė ir Vakarų Europos tautų kalendorinėms šventėms. Tačiau ar slavų šventėse, – klausia V. Propas, – yra dievų prisikėlimas? Nėra. Klausime ir mes: ar yra lietuvių kalendorinėse šventėse dievybių prisikėlimas? Atsakymas tas pats: nėra. Senujų civilizacijų šalyse – Egipte, Babilone ir kitur – būdavo rodoma prisikėlusio dievo statula. Baltų ir slavų šventėse dievų prisikėlimo nebūdavo. Tiksliau, jis yra, bet kitoks – prisikelia ar, tiksliau, gimsta kažkas *naūja*.

Iškamšos naikinimą galėdavo pakeisti ir kitokios apeigos, pavyzdžiui, grūdų bėrimas, ar duonos užkasimas į žemę. Taip pasireiškia simbolio daugiaprasmiškumas.

Iš viso to seka išvada, kad baltų ir slavų šventėse įvairiais vardais vadintos iškamšos ar persirengę asmenys – ne dievybės. V. Propas jas vadina *полубожества* (rus. *pusiaudieviai*). Pasak jo, mūsų kalendorinės šventės yra senesnės už Egipte ar Babilone buvusias šventes. Jos siekia tuos laikus, kai žmogus gyvai jausdavo esmę, ir todėl apeigos bei ritualai buvo menkiausiai įvilkti į formą ir paprastesni. Tai, kad baltų-slavų iškamšų ir senųjų civilizacijų dievų kilmė ta pati, t. y. kad jie kilę iš tos pačios esmės, rodo, pavyzdžiui, tai, kad į molį, iš kurio būdavo lipdoma prisikėlusio Ozirio statula, primaišydavo grūdų. Grūdai sudygdavo, ir prisikėlimo šventėje buvo rodoma želmenimis pasipuošusi Ozirio statula. Sudygusių grūdų želmenys ir dabar kaimo vietovėse tebėra vienas prisikėlimo (Vėlykų) šventės simbolių.

Visa tai apžvelgiant, galima pamatyti, kaip esmė vis labiau apauga forma. Gryna esmė nepastebima. Ji reiškiasi per įvairius pavidalus ir formas. Pirmiausia atsirado pirminės, pačios paprasčiausios formos. Iš pirminių formų atsiranda antrinės, jau sudėtingesnės formos, iš antrinių – tretinės, dar sudėtingesnės ir t. t. Taip pamažu forma užgožia esmę. Šį vyksmą pastebėjo

senovės kiniečiai ir išreiškė jį pamokymu: *Pradžioje buvo Dao (Esmė). Pametus Dao (Esmę) atsiranda dorybė. Pametus dorybę atsiranda žmogaus meilė. Pamiršus žmogaus meilę atsiranda teisingumas (pareigos). Pamiršus teisingumą (pareigą) atsiranda ritualas. Ritualas jau yra pasitikėjimo nebuvimo požymis. Prateškime: ritualas virsta rutina, kuri visiškai užslopina esmę. Užslopinta esmė nebe-gaivina formų. Gražios ir sudėtingos formos stabarėja, tampa nebesuprantamos, irsta ir tuomet visai pamiršamos ar atmeta-mos. Ritualų kopijavimas ir kartojimas, nesuvokiant jų esmės, yra negyvybingas ir trumpalaikis. Būtina suvokti esmę ir tada iš naujo auginti, kurti ritualus. Taip prasideda naujas vyksmas: kuomet iš suvoktos esmės išauga naujos apeigos ir ritualai.*

Iškamšos arba senos formos naikinimo pirminiai pavidalai buvo tokie: grūdų barstymas, kiaušinio lukštų išmėtymas sė-jant, duonos užkasimas, senų daiktų ar šiaudų deginimas, indų daužymas ir apeiginiai valgiai (šutinti grūdai, duona, kiaušiniai, sūris, kisielius). Iškamšos darymas ir jos naikinimas jau yra antrinė, vis labiau esmę paslepianti, forma. Tretinė forma – kai iškamša gauna vardą. Iš pradžių jis būna bendrinis, pavyzdžiui, *mara*, t. y. tai, kas turi mirti. Pamažu vardas tam-pa tikrinu, iškamša „virsta“ dievybe ir sunaikinta prikeliamą, – tai jau ketvirtoji forma. Baltų-slavų iškamšos arba, kaip jas vadina mitologai, „dievybės“ nėra garbinamos. Jos prisime-namos tik švenčių išvakarėse. Neretai tariamosios „dievybės“ vardas yra ir šventės pavadinimas, pavyzdžiui, Kupolė, Jary-la, Maslenica. Tai gerai suprato ankstesnieji, iš liaudies kilę papročių užrašinėtojai. Pavyzdžiui, rusų etnografas I. P. Sa-charovas rašė: *Stebina mūsų mokytų mitologų (мифозрафов) keistenybės, kurie Jarylą priskyrė slavų-rusų dievybėms. /.../ Jaryla yra šventės pavadinimas.*

Kuomet dievybės pradedamos garbinti ir joms statomos šventyklos, o jų atvaizdai gaminami jau nebe iš šiaudų, bet iš

tvirtos medžiagos, – tai penktoji formos sudėtingumo ir tuo pačiu esmės pasislėpimo pakopa, kuri būdinga visoms iš senųjų kultūrų išsivysčiusioms civilizacijoms.

PASIKARTOJANTIS SENŲ FORMŲ SUIRIMAS

Prieš du tūkstančius metų krikščionybė suardė gražias, sudėtingas, tačiau nebegyvas senųjų civilizacijų penktos pakopos formas. Kristus išlaisvino gyvybingąją esmę. Jo skelbtame mokyme – Evangelijose – nėra jokių ritualų, jokios formos. Esmė perteikta gyvu žodžiu ir simboliniais, daugiaprasmiai palyginimais, kurie yra vienodai suprantami visų laikų ir kultūrų žmonėms. Galima sakyti, kad Dievas nuo šventyklų altorių buvo nukeltas ar nužengė į žmonių tarpą. Kitaip sakant, pirmaisiais krikščionybės amžiais išlaisvintoji esmė gyvybingai reikėsi, prisidengusi tik minimaliomis, pirminėmis formomis. Pirmieji krikščionys šventė tik dvi metines šventes – Velykas ir Sekmines. Laikui bėgant gausėjo apeigų, formos tapo sudėtingesnės ir Kristus pamažu buvo „užkeltas“ ant altorių. Ant altorių buvo užkelti ir šventieji, o teologija darėsi vis sudėtingesnė.

Šitokią krikščionybę, su užgožta esme (toji esmė krikščioniškai vadinama Šventąja Dvasia) ir labai sudėtingomis formomis, paveldėjome mes, gyvenantys XX-XXI amžių sandūroje. Dalis žmonių, o ypač gimusieji XX a. pabaigoje, jau nenori garbinti altoriuje, tegu ir auksiniame, uždaryto Kristaus. Jie gaivina nebegyvybingas tradicijas, „nukelia“ Kristų ir šventuosius nuo altoriaus, kviečia Šventąją Dvasią į save ir pasitiki Jos gyvybingu veikimu. Dievas vėl apsigyventų tarp mūsų, jei vis labiau jausdami Dvasios veikimą arba gyvybingąją esmę, vis aiškiau imtume regėti Jį kitame žmoguje. Tačiau, kad taip įvyktų, privalome patys, kaip toji seną formą simbolizuojanti iškamša – morė, atsi-duoti Šventosios Dvasios veikimui, leisti *sunaikinami* ir prisikelti su *nauju*, jau kitokiu suvokimu.

Tai, ką daro kai kurios krikščionių (pavyzdžiui, charizminio atsinaujinimo) grupės, yra panašu į senovinių kalendorinių švenčių turinį. Skiriasi tik atsinaujinimo arba virsmo stiprumo laipsnis. Ar suprasime tą atsinaujinimo vyksmą, kuris vyksta visose gyvenimo srityse? Priimsime jį ar priešinsimės? Tam, kad žmogus galėtų pasitikėdamas priimti perkeitimą, jis privalo tikėti bei pasitikėti ir nors šiek tiek žinoti. Vienas iš būdų išvelgti šiuolaikinių įvykių prasmę yra atsigręžti į praeitį ir suvokti praeityje buvusius įvykius. Iš tiesų, viskas kartojasi, kaip sako Pamokslininkas: *Nieko naujo neatsiranda po saule, kas buvo, tas vėl bus, kas buvo daryta, tas vėl bus daroma* (Koh 1, 9). Todėl grįžtame prie kalendorinių švenčių, kurių esmės suvokimas padės mums labiau pasitikėti tuo, kas vyksta, ir nespriešinti gaivinančiam, bet skaudžiam Šventosios Dvasios veikimui.

VIRSMAS – SENŪJŲ ŠVENČIŲ PAGRINDAS

Jau minėjome, kad visose didžiosiose kalendorinėse šventėse iškamša, kupolės puokštė, kaladė, šiaudų kūlys, molinis puodas ar kas nors kita būdavo sunaikinama. Toji iškamša nebeatgimdavo buvusiu pavidalu; o tai reiškia, kad įvyko *perkeičiantis* virsmas, kuris nuolat pasikartoja gamtoje. Virsmas arba pasikeitimas žmoguje išoriškai sunkiai pastebimas, o gamtoje jis matomas aiškiau. Augalija po metinių švenčių, t. y. po virsmo tampa visai kitokia, – pavyzdžiui, grūdas virsta želmeniu, – ir todėl akivaizdu, kad nėra prasmės prikeldinti sunaikintąją iškamšą. Ji mirė ir pamažu atsiranda kažkas *nauja*. Aišku, kalendorinėse šventėse yra ir paprastesnių, buitiskesnių dalykų (vaišės, linksmybės, derlumo bei vaisingumo skatinimas), tačiau svarbiausias dalykas jose yra būties tėkmės suvokimas – virsmas, kuris dažniausiai lieka neišreikštas.

Mūsų uždavinys yra pajauti ir išlaisvinti esmę iš jau nebe-gyvybingų senų formų.

KALENDORINĖS ŠVENTĖS IR ŽMOGAUS AMŽIUS

Kalendorinės šventės yra susiję su žmogaus amžiumi arba jo gyvenimo tėkme. Latvių tautosakos rinkėjas ir tvarkytojas K. Baronas (Krišjānis Barons), kurį latviai vadina dainų tėvu, amžių, t. y. žmogaus gyvenimo eigą skyrė būti dainyno ašimi. Tūkstančiais dainų baltai apdainavo žmogaus amžiaus tėkmę. *Nei slavai, nei germanai, mūsų artimiausieji kaimynai, – rašo E. Brastinis (Ernests Brastins), – neturi vykusio atitikmens mūsų amžiui. Jie ir nėra amžiaus jautę taip šventai, kaip mes.*

Šiame pasaulyje niekas negali būti žmogui svarbiau ir vertingiau už jo amžių. Latvių žodis *mūžs* (*mūds*), reiškiantis amžių, giminingas su lotynų *mūto*, *mutatio* ‘keistis, mainytis, pakeitimas’, jam atliepia latvių *mūdigs* ‘judrus’.

Amžius iš tiesų yra pasikeitimų virtinė laiko tėkmėje. Nesunkiai matyti, kad lietuviški žodžiai *mainytis*, *mudrus* ‘šaunus, guvus, žvalus’, *mudrinti* ir latviškas *mudrs* ‘mudrus’ yra giminingi latviškajam *mūžs* (*mūds*) ir lotyniškajam *mūto*. Visi jie vienaip ar kitaip susiję su mainymusi, pasikeitimais. Lietuvių kalbos žodyne (LKŽ) randame jau nebevertojamus veiksmožodžius *amžiauti*, *amžinauti*, o veiksmožodžiai *mūžinėti*, *mūžyti*, *mužoti*, *mužtis* yra bendrašakniai su latvių žodžiu *mūžs* ‘amžius’. Latvių ketureiliuose atsispindi žmogaus santykis su amžiumi:

*Kurią dirvą išariau,
Tą įleidau rudenin,
Kurią dieną nugyvenau,
Tą įleidau amželin.*

*Daug dienelių amžely:
Viena tokia, kita šitokia,
Viena meiliai palydėta,
Kita graudžiai apraudota.*

Visos žmogaus gyvenimo dienos yra svarbios, tačiau trys svarbiausios:

*Aš per savąjį amželį / Triskart alų padariau:
Gimdamas, mirdamas, / Mergužėlę vesdamas.*

Šios trys dienos yra svarbiausios ir gamtos metinių pasikeitimų virtinėje. Kalendorinės šventės simboliškai atspindi ir didžiuosius žmogaus gyvenimo pasikeitimus – virsmus.

RĖDOS RATAS

Gyvendami gamtos ritmu senųjų Lietuvos girių gyventojai jautė kasmet besikartojantį gyvybinių gamtos ir būties galių bangavimą. Tai, ką šiuolaikinis, visumos jausmą praradęs, mentalinės sąmonės žmogus laiko negyvo ir aklomis gamtos jėgomis, mūsų protėviams buvo gyvybingas ir sąmoningas

kūrybinių galių pasireiškimas. Jų, pasak J. Gebserio, sąmonė buvo maginė ar mitinė. Tokią sąmonę būtų galima pavadinti dvasine regà ir klausà. Švenčių apeigos nebuvo gamtos reiškinių ar dievybių (svetimšalių arba mitologų pramanytų) garbinimas, bet natūralus, pusiau suvoktas, o gal ir sąmoningas žmogaus gyvybinių galių suderinimas su pakylančiomis ir atgimstančiomis Visumos galiomis, su nuolatiniu Amžinosios Kūrybos vyksmu.

Natūralu, kad protėvių, kurie gyveno augalo pasaulyje – giriose – ir buvo prisitaikę prie gamtos ritmo, kalendorinių švenčių ciklas sutapo su regimąja išraiška – augalo vegetaciniu ciklu.

Kodėl centrinė lietuvių šventė Rasa švenčiama birželio pabaigoje, trumpiausią vasaros naktį? Dažniausiai šios šventės šventimo laikas siejamas su aukščiausia saulės padėtimi danguje – solsticija. Tačiau yra kita, gilesnė ir sunkiau pastebima priežastis. Rasa švenčiama rasojant rugiams arba kai augmenija pasiekia suvešėjimo viršūnę – kupą arba brandą. Tuomet gamta kupina didžiausios gyvybinės galios. Augalas subrendęs tiek, kad gali pradėti naują gyvybę. Branda – tai didžiulės įtampos atsirasti, *rasties* metas. Tą šventę *šventino minavonei įkūrimo arba sutvėrimo šios pasaulės ir visos šeimos* (Simonas Daukantas).

Brandos motyvas įrašytas ir vieno iš pagrindinių šventės ženklų – kupolės – pavadinime. Jis tapo netgi Rasos šventės sinonimu – Kupolė, Kupolinė (nuo *kupti*, *kupėti*, t. y. vešliai augti; *kupa* – pats vešlumas). Tačiau aukščiausias brandos taškas – kupa tuo pačiu yra ir slenkstis iš gyvėjimo į mirimą. Išoriškai tai beveik nepastebima, tačiau augalo gyvenime įvyksta esminis lūžis: kupoje apvaisintos augmenijos gyvėjimo kreivė palinksta myriop.

Perkopusi dangaus skliaute aukščiausią tašką, saulė vis mažiau šviesos siunčia žemei, o augalas brandina užmegztą vaisių. Vis akivaizdžiau įsigalioja esmės virsmo formulė *nokti*

– *nykti*. Artėja rudeninis vasaros virsmas į žiemą. Po keturių mėnesių švenčiamos mirties motyvu dvelkiančios Ilgės (Vėlinės). Gamta išgyvena kritinį laikotarpį – virsmą iš gyvybingos ir žalios vasaros į baltų žiemos sapnų rimtį. Įsigalioja formos virsmo dėsningumas *mir-ti – rim-ti*. Vėlinės formos atžvilgiu yra vartai į marės pasaulį, tačiau sielai formos mirtis reiškia išsilaisvinimą ir grįžimą į slėpiningąją esmę.

Perėjusi į maros sritį, gyvybės kreivė vis dar leidžiasi žemyn iki žiemos saulėgrįžos, kuri yra priešprieša aukščiausiam gyvybės suklestėjimui – kupai. Tamsa vis tirštėja, pasaulis smenga pragarmėn, kol didysis Rėdos Ratas pasiekia žemiausiąjį tašką (žr. V-ą brėžinį). Tai Kalėdos, didžiausio gamtos nusikalėjimo, nuovargio laikas, maros pergalės valanda. Tačiau Kalėdos yra ir vilties pradžia – įvyksta lūžis, peržengiamas slenktis (*kūs-ti – kus-ti*) iš liesėjimo į gyvėjimą – atkutimą. Palyginkime Kalėdų išvakarių pavadinimus: *kūčios, kūčia* (dzūkiškai) ir *kūtyš, kūtų* vakaras (žemaitiškai). Būtent Kūčių vakarą įvyksta didysis lūžis – aukštyn, į šviesą, į viltį.

Po Kalėdų saulė vis ilgiau užsibūna danguje, o gyvybės kreivė pamažu pradeda kilti aukštyn. Po storu balto sniego patalu bunda gyvybinės gamtos galios. Artėja pavasarinis žiemos virsmas į vasarą. Patižusiam sniege pakrypsta rogių vėžė, sprogsta balti, pūkuoti žilvičio katinėliai, kalasi pirmieji daigeliai, gyvūnijos pasaulis pasipildo nauja gyvybe. Tai metas, kai švenčiamos atbudimo, atsigavimo, prisikėlimo (gimimo) šventės – Užgavėnės ir Velykos. Įsigalioja formos virsmo formulė *gim-ti – mig-ti*.

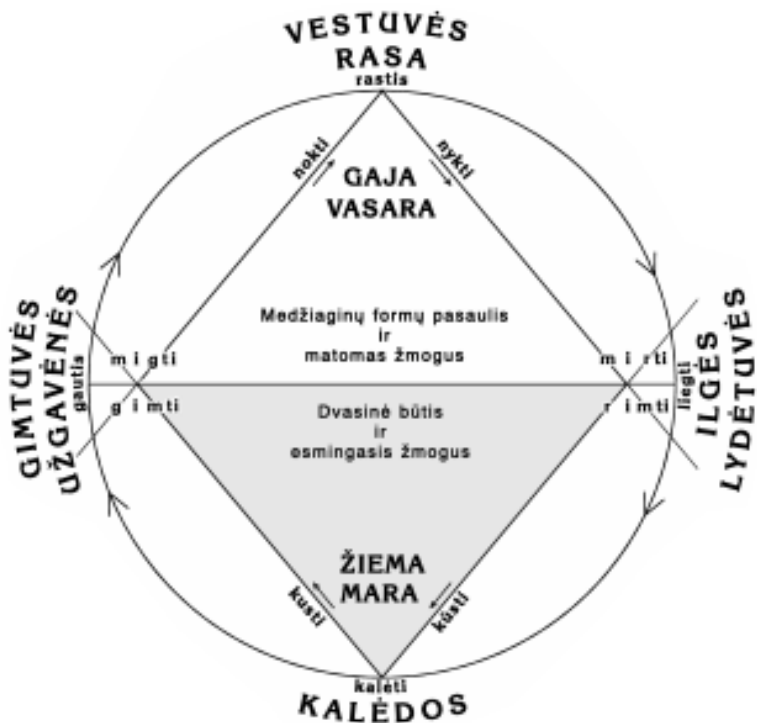
Pirmuosius daigelius pakeis smaragdinė pavasario žaluma, kuri saulei kopiant dangaus skliautu vis aukščiau, kaupys gyvybines galias naujam gyvybės pradėjimui. Gyvybės ratas sukasi toliau.

*Dvejopai saulė teka: / Teka kalne, teka slėny, /
Dvejopas mano amželis / Su šia viena sielužėle.*

(latvių tautosaka)

Jau minėjome, kad Rėdos Rate yra esmės (linkio) ir formos suirimo virsmas. Šiuo požiūriu minėtas keturias šventes galima sugrupuoti poromis pagal jų panašumą. Antra vertus, jos yra priešpriešos: Rasos – Kalėdų priešprieša ir Vėlinių – Užgavėnių priešprieša.

Panašios yra ir šiuos virsmus išreiškiančios formulės: *nok-ti* – *nyk-ti*, *kūs-ti* – *kus-ti* ir *mir-ti* – *rim-ti*, *gim-ti* – *mig-ti*. Virsmo formulių panašumas ir jų skirtingumas išryškėja per balses ir priebalsius. Balsės sudaro žodžio esmę, minkštimą, o priebalsiai atsako už žodžio griaučius, formą. Esmė yra sunkiau pastebima, o forma akivaizdi. Taip yra ir virsmuose: es-

V brėžinys

mės virsmai beveik nepastebimi, nes tai tik linkis, lūžis, o formos virsmai, laužantys ir keičiantys esamus pavidalus, yra tokie viską keičiantys, kad juos mentalinės sąmonės, racionaliai mąstantis žmogus laiko pradžia arba pabaiga.

Rasos šventės formulė: *nok-ti – nyk-ti* panaši į kalėdinio virsmo: *kūs-ti – kus-ti*. Šiose formulėse priebalsiai, kurie sudaro žodžio formą, nesikeičia – žodžių forma lieka ta pati, tačiau keičiasi esmę išreiškiančios balsės. Taip yra ir gamtoje. Gamta prieš ir po šių švenčių pastebimai nepasikeičia, tačiau lūžis jau įvyko. Gyvėjimo kreivė, iki Rasos šventės kilusi aukštyn, palinksta rudenio. Žiema prasideda vidurvasarį. Atitinkamai, mirstančios gamtos kreivė iki Kalėdų vis dar leidosi žemyn, bet po Kalėdų ji, jau atkusdama, pasisuko į viršų. Vasara pradeda viduržiemį.

Kitoks vaizdas yra formos virsmuose. Rudens virsmo *mir-ti – rim-ti* ir pavasario virsmo *gim-ti – mig-ti* formulėse yra priešingai: keičiasi žodžių griaučiai – priebalsiai, tačiau jų esmė – balsės lieka tos pačios. Rudens virsmas vasarą paverčia žiema, o pavasario virsmas žiemą paverčia vasara. Žiema ir vasara labai skiriasi, tačiau tai tos pačios gamtos skirtingos būsenos. Žmogaus atžvilgiu rudens virsmas yra mirtis, o pavasario – gimimas. Jie taip viską pakeičia, kad dažnai juos laikome pabaiga ir pradžia. Kad mirties ir gimties virsmai netaptų pradžia ir pabaiga, reikia išmokti ar atrasti būdą nesusitapatinti su atsirandančiu ir išnykstančiu pavidalu – kūnu, o save surasti išliekančioje sieloje, kurią šiuose formos virsmuose išreiškia balsė *'i'*.

KALENDORINIŲ ŠVENČIŲ ŠVENTUMO LYGIAI

Gamtos ir augalijos vegetacinio ciklo lūžio, kaitos (kritiniai) taškai yra senųjų lietuvių švenčių pagrindas, jų sąrangos griaučiai. Tačiau švenčių esmėje glūdi svarbiausių žmogaus

būties įvykių išgyvenimas metafizinėje plotmėje. Atitinkamus kritinius gyvenimo tarpsnius išgyvena ir žmogus. Tai pagrindiniai žmogaus gyvenimo įvykiai – virsmai: gimimas – krikštytos, vestuvės ir mirtis – lydėtuvės.

Latvių ketureilis apie šias dienas sako taip:

*Visos mano dienos aiškios,
Trys dienužės man neaiškios:
Gimstamoji, mirštamoji
Ir už vyro leidžiamoji.*

Ruošimasis šiems svarbiems gyvenimo įvykiams, apeiginis jų išgyvenimas sudarė esminį senųjų švenčių turinį ir suteikdavo joms sakralumą. Kitaip sakant, švenčių centre buvo ne gamtos galios ar buitiniai žmogaus rūpesčiai (derlumas, vaisingumas ir panašiai), bet amžinosios sakraliosios žmogaus būties užduotys. Antraip šventės nors iš švenčiamos, bet nebūna *šventos*. Skirtingi tų pačių kalendorinių švenčių pavadinimai (Rasa ir Kupolė; Ilgės ir Vėlinės) atspindi jų šventumo lygį.

Šventinė nuotaika kuriama išėjimu iš kasdieninės buities, nusiskaistinimu. Įprastinio gyvenimo tėkmės pakeitimas pažymimas ir apeigomis. Išeinant iš kasdieninės buitinės-ūkinės (profaninės) laiko tėkmės į šventą (sakralią) šventės erdvę, žengiama pro vartus. Tačiau tai tėra simbolinė išraiška to nuskaistėjimo, kuris *turėtų vykti žmogaus sieloje*. Senojo Lietuvos kaimo žmonės didžiausias šventes pasitikdavo kurdami romuvą savo viduje: švenčių išvakarėse būdavo prašoma artimųjų bei kaimynų atleidimo. Tik palikus visas kasdienio gyvenimo nuoskaudas, nuskaistėjusia širdimi tampame verti įžengti pro vartus į sakralią šventės erdvę, į tą aplinką ir nuotaiką, kuri sklinda iš šventės dalyvių širdžių.

Lietuvių šventėse *žiūrovų nebūdavo*. Jų neturėtų būti ir šiandien. Žiūrovai yra ten, kur daug formos – apeigų, ritualų. Jeigu šventėje reiškiasi gyvybingoji esmė, visi tampa šventės dalyviais.

Kiekvienas *šventės* dalyvis yra tarsi mikropasaulis, kuriame telpa ir *vyksta* šventės misterija, pakylėjanti žmogų prie amžinųjų būties dalykų, atstatanti ryšį su Aukščiausiuoju bei kasdienės skubos suardyta vidinę darną. Blėstant visumos ir šventumo nuojautai, į pirmą vietą iškyla *buitinis* – t. y. derlumo, vaisingumo – lygmuo. Būtent jis yra labiausiai etnografų ištyrinėtas ir išryškintas. Nusakralėjusioje ir esmę praradusioje šventėje šventumą pakeičia pramoginiai dalykai. Irsta šventės darna ir tvarka. Šventė tampa tuščiu laiko užpildymu, smagiu laiko praleidimu ar net orgija.

Profanine prasme šventė yra kasdienybės pertrauka, įprastinės veiklos nutraukimas. Tuomet žmogus tampa tuščias – *праздний, порожний*. Iš to atsirado rusiškas šventės pavadinimas – *праздник*. Atsiradusi tuštuma (*праздность*) užpildoma. Nuo „užpildo“ kokybės priklauso šventės šventumas ir jos poveikis žmogui. Kasdienybės pertrauka – tuštuma šventei būtinai reikalinga, tačiau, kaip sako rusų patarlė: *Праздность мать пороков* – Dykinėjimas (arba šventimas be sakralumo) yra ydų motina.

* * *

Nors kalendorinės šventės yra atskiros, tačiau, kaip matėme, jos tam tikru požiūriu panašios ir sudaro bendrą visumą. Dėl to skirtingų švenčių aprašymuose yra pasikartojimų. Jie neišvengiami, kai šventės apžvelgiamos atskirai.

III dalis

ŽIEMOS VIRSMO,
ŽIEMVIDŽIO ŠVENTĖS

Atlikusi didžiąją paskirtį – davusi naują gyvybę, gamtos būtis palinksta į marės pusę. Ilgės, Vėlinės yra vartai į marės pasaulį, amžinąją rimtį. Po rudeninio spalvų gaisro pajunti ore tvyrant mirtį. Įsigalioja virsmo dėsnis *mirti – rimti*. Tamsa vis tirštėja, pasaulis tarsi smenga pragarmėn, kol Rėdos Ratas pasiekia žemiausiąjį tašką. Tai Kalėdos, didžiausio gamtos nuovargio metas, marės pergalės valanda. Tačiau gamtos mirtis nebaugina – ji panašesnė į užsimiršimą, į rimtį, į viską užklojantį baltą sniegą. Kalėdos – ir vilties pradžia. Kalėdų naktį įvyksta didysis lūžis – aukštyn, į viltį, į šviesą.

Būtent todėl Kalėdos tapo ir pasaulio Atpirkėjo – Jėzaus, kuris vadinamas šviesos nešėju, gimimo diena.

KALĖDŲ VIRSMAS

Kalėdų arba žiemvidžio virsmas yra priešprieša vasarvidžio virsmui. Jeigu Rasos šventė švenčiama augalijai pasiekus aukščiausią suvešėjimo tašką – kupą (tada augalai subręsta tiek, kad gali pradėti naują gyvybę), tai Kūčios ir Kalėdos švenčiamos didžiojo augalijos nuovargio, nusikalėjimo, panirimo į marės pasaulį metu. Jeigu aukščiausias augalijos kupos taškas yra kartu ir slenkstis iš gyvėjimo į mirimą (*nok-ti – nyk-ti*), per kurį persiritus gyvybingumo kreivė palinksta žemyn, tai žemiausias augalijos apmirimo, nusikalėjimo taškas yra slenkstis iš mirties į gyvenimą, į atkutimą (*kūs-ti – kus-ti*). Taigi, šios dvi šventės yra ne tik priešingos prasmės, bet kartu ir panašios: jos švenčiamos augalijos vegetacinio ciklo esminio lūžio (linkio) taškuose. Rasos bei Kūčių-Kalėdų švenčių priešingumas, bet kartu ir jų panašumas padeda įminti kalėdinių papročių prasmes.

Kalėdų ir Rasos šventės ryšys atsispindi ir papročiuose. Kūčių orai turi ryšį su Rasos orais. Jei Kalėdų dangus žvaigždėtas, Joninės bus gražios. Mažonoje Lietuvoje moterys Joninių išvakarėse surinkdavo devyneriopų žolių, pusę jų

iki vidurnakčio sušerdavo karvėms, o kitą pusę laikydavo iki Kalėdų ir vėl sušerdavo karvėms, kad būtų sveikos ir pieningos. Tauragniškiai šieną Kūčių stalui pjaudavo prieš Jonines. Rasos šventės laužo ir Kūčių dienos krosnies pelenus sėdavo ant laukų. Tik tas gali pasisemti Kalėdų naktį vynu virtusio vandens, kas yra radęs paparčio žiedą. Vasarvidžio naktį ir Kalėdų naktį deginama grabnyčia.

Mūsų platumose metiniame augalijos vegetacijos cikle regime dar du svarbius gamtos pasaulio įvykius. Tai rudens virsmas – kai augalija, subrandinusi vaisius, pereina iš gajės į marės pusę (*mir-ti – rim-ti*) ir pavasario virsmas, kai augalija Kūčių naktį praėjusi žemiausią tašką, vėl atkunta ir pereina iš maros į gyvybės sritį (*gim-ti – mig-ti*). Šiems įvykiams pažymėti buvo švenčiamos Vėlinių bei Užgavėnių šventės (žr. V-ą brėžinį). Rudens ir pavasario virsmai yra formos virsmai, kurių metu irsta, keičiasi buvę būties pavidalai ir iš vienos egzistencijos plotmės pereinama į kitą. Rudenį gamta miršta, o pavasarį gimsta.

Svarbiausi žmogaus gyvenimo įvykiai – gimimas, vestuvės ir mirtis – taip pat yra virsmai, panašūs į augalijos virsmus ir atsispindi kalendorinėse šventėse, tačiau Kalėdų virsmas žmogaus gyvenimo plotmėje atitiktis neturi. Šia prasme jis yra slėpinys. Jei Užgavėnes, Rasą ir Ilges atitinka trys pagrindiniai žmogaus gyvenimo virsmai – gimimas, vestuvės ir mirtis, – tai Kalėdų virsmas iškrenta iš žmogaus pažinimo srities. Žmogiškosios būties plotmėje Kalėdų virsmas vyksta už laiko ir erdvės ribų ir lieka slaptimi.

PAVADINIMŲ KŪČIOS IR KALĖDOS PRASMĖ

Kiekvienas vardas, pavadinimas slepia savyje vienokią ar kitokią prasmę. Kokia prasmė slypi pavadinimuose *kūčios*, *kūčia*, *kūčių vakaras*, *kūčiōs vakaras* (Mažojoje Lietuvoje), *kūcia* arba *kūca* (Dzūkijoje), *kūtys*, *kūčių*, o senesnės kar-

tos tarimu – *kūtu vakaras* (pajūrio Žemaitijoje)? Eugenija Šimkūnaitė yra rašiusi, kad *kūčių* pavadinimas kilęs nuo žodžio *kūtė* – tvartas, gurbas: *Suvaryk karves į kūtę*. Kai kas piktinasi tokiu aiškinimu. Tačiau virsmų šviesoje E. Šimkūnaitės aiškinimas įgauna kitokią prasmę. Juk *kūtė* – tai uždara patalpa, kurioje žiemoja gyvuliai (*kūtoti* ‘šiltai rengti, tuloti’, *kūtėti* ‘būti kūtėje’): *Bandą parvarė kūtėti*. Vadinasi, gyvuliai, panašiai kaip augalai po sniegu, žiemą praleidžia kūtėdami kūtėje. Dar keli pavyzdžiai iš LKŽ: *kūtėti* ‘gautis, taisyti, stiprėti’: *Žmogus kūtas iš ligos, o galvijai iš žiemos, kol atsikutės* (atsigaus); *iškutėti* ‘išsilaikyti, išgyventi šiaip taip’: *Vargu šiandieną ligonis beiškutės, vargu nemirs*. Iškutėti žiemą galima ir kūtėje. E. Šimkūnaitės aiškinimas tik praplečia kalėdinio virsmo prasmę. Todėl žodis *kūčios* sietinos su žodžiu *kūtė*. Bet ne tik su juo.

Sakralios prasmės ieškokime jau minėtoje kalėdinio lūžio formulėje *kūsti* – *kusti*, kurioje slypi gyvybės ir mirties prieštara. Šventės pavadinimo *Kūčios* prasmę geriau išreiškia apeiginio *Kūčių* valgio sudėtis ir jo pavadinimas *kūčia*. Svarbiausias *Kūčių* valgis – *kūčia*. *Jį virdavo iš visokių javų: žirnių, miežių, rugių, kviečių. Be kūčios nėra Kūčių*, – sakydavo senoliai. Šį patiekalą ir tokį patį Kalėdų išvakarių pavadinimą sutinkame ir kitose indoeuropiečių tautose: *кутья* (rusų), *kucia* (baltarusių), *kucija* (lenkų), *kukkia* (graikų). Grūdai, t. y. sėklos, kurios sudaro pagrindinį *Kūčių* valgį *kūčią*, simboliškai išreiškia sunykimą, mirtį, kūtimą (*kūsti*) ir gimimą, prisikėlimą, atkūtimą (*kusti*) naujam Rėdos Ratui: *daigas dygdamas daigoja grūdą*.

Kalėdiniame virsme *Kūčių* naktį įveikiamas žemiausias Rėdos Rato taškas. Einant nuo Ilgių šventės žemyn kūstama, t. y. liesėjama iki linkio taško, o jį įveikus atkuntama, t. y. stiprėjama, atsigunama, gyvėjama. *Kūčių* pavadinime slypi *kūsti* – *kusti* prieštara, kurią įveikiant *Kūčių* naktyje įvyksta

lūžis į naują Rėdos Rato ciklą. Tokiu būdu kalėdinis virsmas yra ir nulinis Rėdos Rato taškas, naujo Rėdos ciklo pradžia.

Kalėdų pavadinimu dar 1823 m. susidomėjo Dionizas Poška. Jis, kaip ir šimtmečiu vėliau Kazimieras Būga, *Kalėdas* kildino iš lotyniško žodžio *calendae* (tariama *kalenda*), kuris reiškė kiekvieno mėnesio pirmąją dieną, kuomet senovės romėnai mokėdavo nuošimčius už skolas. Iš čia yra kilęs *kalendoriaus* pavadinimas. Slavai *Kalėdų* (*Коляда*) kilmę aiškina savaip. N. Kostomarovas jį išveda iš žodžio *kolo* ‘ratas’, kurį sieja su soliarine (saulės) mitologija. S. Solovjovas žodį *коляда* skirsto į *коло* ‘ratas’ ir *Лада*, kurią jis laiko pavasario deive. P. Besonovas *коляда* sieja su *колода* ‘kaladė’ bei papročiu ją vežioti iš kiemo į kiemą ir galop sudeginti.

Žodis *kalėda*, kaip žinome, yra adventinių – kalėdinių dainų priedainis, garsažodis. Garsažodžiai yra verti dėmesio. Matyt jie turėjo ne vien garsinę, bet ir sakralinę, jau užmirštą paskirtį. Pavadinimą *Kalėda*, mūsų manymu, galima kildinti iš veiksmazodžio (*nusi*)*kalėti*, kurio reikšmės ‘kalinti, stelbti, gožti, nykti, nuvargti, nusilpti, šalti’ gerai atitinka kalėdinio laikotarpio gamtos būseną. Iš čia kilę ir vienaip ar kitaip suvargusių žmonių pravardės – *Kalėda*, *Kalenda*, *Kalendra*, *Kalentas*, *Kalanta*, *Kaladė*, kurios vėliau, kaip ir kitos pravardės, tapo pavardėmis. Šio pavadinimo kilmei svarbus ir kitas žodis *kalti(s)*, kurio pagrindinės prasmės išreiškia naikinimo, nykimo ir atsiradimo priešpriešą. Naikinimo prasmę išreiškia veiksmazodžio *kalti* reikšmės ‘mušti, tvoti’, ‘nustelbti, nuvargti’: *Kalsiu tau į nosį, ir gatavas būsi; Medis savo paunksniu kaldamas nukali žoles* (t. y. nustelbia); *Šiandien labai nusikalčiau*. O štai to paties veiksmazodžio *kalti(s)* prasmės ‘dygti, sprogti, luptis, ristic’ išreiškia naujo atsiradimą: *Kalėsi iš po pernykščių lapų melsvos žibuoklės; Pagaliau kiaušiniai pradėjo kaltis vienas po kito* [LKŽ].

Veiksmazodis *kalti(s)*, savyje apjungia seno sunykimą ir

naujo gimimą. Iš tiesų, kad gimtų, prasikaltų Nauji metai, senieji turi mirti. S. Daukantas rašė: *Kalėdos senoje lietuvių kalboje rodo susitikimą senojo laiko su naujuoju, beje: senų metų su jaunaisiais. Tą šventę šventino pradėdami naujus metus ir baigdami senuosius. Vadino Kalėdomis nuo žodžio **kalti**, nes praėjusių metų atminimui kalė gaspadorius į trobos sieną vinį arba ragą.* Akivaizdu, kad kalama vinis arba ragas žymėjo ir senųjų metų pabaigą, ir naujųjų pradžia. Matome, kad Kalėdų ir Kūčių pavadinimuose slypi ta pati silpimo, liesėjimo ir atsigavimo, atsiradimo priešprieša, tačiau pagrįsta kitokiais veiksmožodžiais – *kalėti, kalti, kaltis* ir *kūsti – kusti*. Kūčios ir Kalėdos yra virsmas, kai miršta sėna ir gimsta nauja. Tai naujo Rėdos Rato pradžios šventė, kurios metu įgyjamos savybės, lemtingos naujiems, ateinančioms metams.

Studijoje „Senovės baltų pasaulėžiūra“ Norbertas Vėlius rašo: *Aiškliai matyti, kad Kūčios yra tipiškiausia šventė, atitinkanti kairiuosius priešpriešų žiema-vasara, naktis-diena, uždara patalpa-laukas, senas-jaunas poliūs.* Vėlius kalba apie tą patį, tik bėda, kad atmeta dešiniąsias prieštarų puses ir praranda galimybę eiti į gylį. Gelmė ir švenčių sakrali prasmė atsiveria sprendžiant šias nesutaikomas prieštaras, nes jų sprendimas reikalauja naujos kokybės. N. Vėlius išvelgė uždaros patalpos – lauko priešpriešą. Kūčios valgomos uždaroje patalpoje, o Kalėdų priešprieša – Rasos šventė švenčiama atviroje gamtoje. Uždara patalpa išryškina kalėdinio virsmo pradžios akimirka, kuri ir prasideda apibrėžtoje erdvėje. Atkreipkime dėmesį į antrą žodžio *kūtė* prasmę ‘sena, prasta trobelė; pirkelė’: *Užeik pas mus į kūtę pasišildyti* (LKŽ); *кутьник* (rusų) ‘grytelninkas, trobelninkas’.

Kūčių vakarienė yra uždara šeimos šventė, į kurią gali būti pakviesti tik vieniši asmenys. Kūčių vakarą visi turi būti namuose (kelionių, ir metų pabaiga). Mikalojus Katkus rašo:

Kūčių naktis. Dangus žvaigždėtas, mėnesiena, šąla. Keliai tušti, niekas nei eina, nei važiuoja. Kas gali būti neparvažiavęs Kūčių laiku? Net vagis, nakties mėgėjas, tą naktį esti namie – ir jį apsiaučia Kūčių ramumas. Negalėjusiems sugrįžti ir tais metais mirusiesiems, kurie iki metinių laikomi šeimos nariais, paliekama jų įprastinė vieta.

Iš pradžių, prisilaikydami bendrosios virsmo eigos (žr. II brėžinį), aptarsime patį Kalėdų virsmą, o vėliau, pradėdami nuo advento, trumpai apžvelgsime žiemos virsmo švenčių papročius bei apeigas.

ĮVEDIMAS Į VIRSMĄ: SUSITAIKYMAS, ATLEIDIMAS

Tai pasiruošimo laikotarpis. Kalėdų virsmo paruošiamasis laikotarpis prasideda adventu (lapkričio pabaigoje). Sunku pasakyti, ar prieš krikščionybės įvedimą Kalėdų virsmo laikotarpis taip pat prasidėdavo tuo metu. Tai ne taip svarbu. Svarbu, kad advento prasmė sutapo su paruošiamojo laikotarpio dvasia, būtent – su laukimu ir pasiruošimu Kalėdų virsmui.

Ypač svarbu, kad randame papročius skirtus dvasiniam, vidiniam žmogaus pasiruošimui. J. Šliūpas rašė: *Žmonės susitaikydavo, jei būdavo susipykę su kaimynais, dovano-davo skriaudas savo priešams.* M. Dovydaitienė prisime-na: *Atsimenu, kaip tėtis Kūčių dieną mane nusiuntė pas kaimyną, su kuriuo jie nebendravo. Mūsų irgi neleisdavo eiti pas juos. Labai bijojau eiti, bet tėvų žodis buvo šventas ir privalėjau klausyti. Tėtis susuko į popieriuką Dievo pyragą (plotkele), mama dar kažką įdėjo. Kaimynas padėkojo, man davė obuolių ir pakvietė ateiti per Kalėdas. Grįžau labai patenkinta. Mama paaiškino, jog tėtis norėjo susitaikyti su kaimynu, todėl siuntė Dievo pyragą. Su kuo pasidalini Dievo pyragu, nebegalima nesugyven-*

ti. Tauragnų apylinkėje žmonės kalbėdami net vengdavo sakyti žodį *aš*, sakydavo *mes*, *mūsų* ir panašiai, nes Kūčių dieną nederą būti vienam, todėl bijojo, sakydami *aš*, išprašyti *vienišumą* kitiems metams.

Susitaikymas, vidinė rimtis – etinė virsmo sąlyga, kurios neišpildžius, bet koks virsmas neįmanomas, nes lieki surištas, susaistytas. Kadangi kalėdinis virsmas yra pabaiga ir naujo Rėdos Rato (Naujųjų Metų) pradžia, tai prieš Kalėdas reikia gražinti visas skolas. Jei negražinsi, visus metus liksi skolingas. Ta pati ir papročio virsmo kulminacijoje, t. y. per Kūčias, nieko neskolinti prasmė. Virsme, t. y. perėjime į naują kokybę, žmogus turi būti visiškai laisvas, nesusisaistęs, – o daiktų skolinimas žmones saisto.

Virsmo meto ypatingumas atsispindi ir papročiuose, draudžiančiuose dirbti tam tikros rūšies darbus. Dažniausiai tai darbai, kurie kažką suriša, susuka, o tai prieštarauja nepastoviai, sužadintai būsenai. Tokių draudimų (verpti, vyti pančius) buvo ypač paisoma tarpušventyje – nuo Kalėdų iki Trijų Karalių. Dėl tos pačios – nesusisaistymo – priežasties visus pradėtus tarpušventyje darbus reikia baigti tą pačią dieną. Kita vertus, draudžiama malti, skaldyti, kirsti medžius. Žodžiu – atlikti darbus, susijusius su vientisumo pažeidimu. Draudžiamų darbų pobūdis apibūdina žmogaus vidinę būseną virsmo metu. Žmogus turi būti ramus, atsipalaidavęs, t. y. vidiniai laisvas ir kartu vientisas bei dvasiškai susitelkęs.

VIRSMO GRASA IR APSAUGA NUO BLOGIO

Kiekvienas virsmas yra nepastovi netikrumo būseną. Tai gėrio ir blogio sankirta, kurioje sužadindamos (aktyvėja) visos galios, padedančios arba galinčios sutrukdyti žmogaus virsmą, sulaikyti jį chaose ir neapibrėžtume. Ypač tai būdinga kalė-

diniam virsmui, kuris kartu yra ir pradžios taškas, įtakojantis visą Rėdos Rato ciklą, visus metus. Pasak Pranės Dundulienės, *advento laikas buvo kupinas paslaptingo, netikrumo, baimės. Žmonių tikėjimu, visur slankiojančios įvairios dvasios*. Tačiau visos galios ypač sustiprėdavusios aukščiausiame virsmo taške (kulminacijoje) – Kūčių naktį.

Buvo pasakojama, kad Kūčių naktį, kaip ir Rasos šventės naktį, raganos iš visų kaminų sujodavę ant šluotų į vieną vietą ir keldavę puotas, linksmindavęsi, prie ekečių vanodavęsi arba ant tuščių avilių jodavę į žirnių šalį. Žemaičiai XIX a. viduryje sakydavo, kad Kūčių vakare, sutemus, piktųjų dvasių esąs pilnas oras. Tada raganos ir raganiai ypač galingi. Raganos, kaip ir vasarvidžio naktį, stengdavęsi pakenkti karvėms, apkerėdavę jas, kad atimtų pieną, todėl gaspadoriai su bernais saugodavo gyvulius, budėdavo, o rakto skylutes, kad pro jas neišlįstų ragana, peržegnodavo. Rokiškėnai, saugodami namus ir turtą nuo pavojų, Kūčių vakare durų slenksčiuose ir duryse geležimi įdegindavo kryžius. Linkavo apylinkėje, saugodamas, kad raganos neslogintų galvijų ir iš karvių neatimtų pieno, šeimininkas po Kūčių vakarienės nueidavo į tvartus ir ažuoline lazda perbraukdavo galvijams per nugaras, o lazda palikdavo tvarte. Rokiškėnai darydavo tam tikrą apsauginį kalėdinį gėrimą *šermukšnyną*. Sakydavo, kad kur nors einant reikia turėti šventintą žvakę. Bielionių apylinkėje su žvake vaikščiojo po kambarius, tvartą ir kluoną, kad piktoji dvasia per metus nieko blogo nepadarytų. Po stogo šelmeniu pakišdavo kalėdaitį piktosioms dvasioms nubaidyti, o nakčiai ant stalo palikdavo naują lininį rankšluostį ir kryželį. Dar šio šimtmečio pradžioje Kūčių naktį, kad raganos nesukeistų kūdikių, jų lopšius apsupdavo paklodėmis.

Panašūs pročiai buvo ir kituose kraštuose. Pavyzdžiui, Graikijoje gatvėse būdavo kūrenami apsauginiai laužai, o daugelyje kaimų nuo Kalėdų iki Trijų Karalių naktį į lauką eidavo tik su žvake ar deglu.

Kaip ir ieškant paparčio žiedo, taip ir Kūčių naktį, apsaugai nuo blogųjų jėgų brėžiamas ratas aplink save arba stojamasi į ilgo rožančiaus vidurį. Ratas – tai atskyrimas, vienu-
ma, teigianti, kad žmogus virsmą pereiti privalo asmeniškai, vienas. Paparčio žiedo ieškotojas dar gaubdavosi paklode, kuri paryškindavo atsiribojimo išpūdį. Nuotaka, numirėlis ir gimęs kūdikis (minėtų svarbiausiųjų žmogaus gyvenimo virsmų pagrindiniai veikėjai) taip pat būdavo gaubiami paklode.

Naudotoje etnografinėje medžiagoje gaubimą paklode kalėdiniame virsme radome tik Serbijoje, kur šitaip apgaubiamas būdavo pirmasis lankytojas.

BUDEJIMAS

Pati virsmo kulminacija, Kūčių naktis praleidžiama budint: po vakarienės laiką leisdavo melsdamiesi ir rengdamiesi Bernelių mišioms. Budėjimo, o kartu ir apsauginę paskirtį atlikdavo visą laiką deganti šventinė ugnis. Toji ugnis degdavo krosnyje arba visą Kūčių naktį degdavo šventinis žiburys. Išlikęs paprotys per tarpušventį – nuo Kalėdų iki Trijų Karalių – negesinti nuodėgulių rodo, jog anksčiau šventinė ugnis būdavo kūrenama visą šį šventinį laikotarpį.

Graikijoje ir pietinių slavų kraštuose šventinę ugnį per tarpušventį degindavo iki XX a. vidurio. Latvijoje Kūčių vakare į ugniakurus dedamos didelės, storos trinkos, o tai, kas iš jų lieka, saugoma ir užkuriama audros metu, – esą tai nuvaro šalin perkūniją. Bulgarijoje šventinė ugnis degdavo nuo gruodžio 20 d. iki sausio 6 d. Kūčios kai kuriuose pietinių slavų kraštuose buvo vadinamos *Badnj dan*, t. y. budėjimo diena (nuo apeiginės šventinės ugnies įkūrimui naudojamos pliauskos *badnjak* pavadinimo). Slovėnijoje Kūčių naktį budėdavo šeimos galva. Šventinės ugnies deginimas buvo plačiai indoeuropiečių tautose paplitęs paprotys, kuris ilgiau-

siai išliko pietinių slavų kraštuose. Tose vietovėse ugnies įkūrimas ir deginimas – tai ilgas, sudėtingas ritualas.

Apeiginės šventinės ugnies deginimas – tai praeities ir dabarties sąsaja, būties nenutrūkstamumo simbolis. Vėliau ugnies deginimo paprotį išstūmė Vokietijoje atsiradęs eglutės puošimo paprotys. Tai ryšku pietinių slavų kraštuose, kur po Antrojo pasaulinio karo kroatai nustojo deginę šventinę ugnį ir vietoj to pradėjo puošti eglutę, o šalia gyvenantys serbai dar tebedegindavo ugnį.

Šventinė eglutė su degančiomis žvakelėmis, pakeisdama šventinę ugnį, perėmė ir jos paskirtį. Todėl Kalėdų eglutė laikytina iki Trijų Karalių šventės.

NULINIS TAŠKAS. VYDA IR KALĖDINIAI LINKĖJIMAI

Rasos šventės metu ieškoma paparčio žiedo, o jį radusieji įgyja visažinojimą – vydą. Kūčių nakties 12-tą valandą, t. y. kai pasiekiamas nulinis virsmo taškas, atsiveria dangus, vanduo virsta vynu, o žmogus supranta, ką kalba gyvuliai.

Surasti paparčio žiedą ypač sunku, o suradus reikia dar jį ir išsaugoti – tik tada turėsi visažinystę visam laikui. O Kūčių naktį patirti visažinystę gali dažnas, tereikia sulaukti vidurnakčio. Tačiau tai tęsiasi labai trumpai, o tyčinis gyvulių kalbos klausymasis ar vandens, virtusio vynu, gėrimas baigiasi mirtimi. Pagal sakmių nurodymus, tyčia laukti negalima: *Kartą vienas vaikinys sėdėjo paprūdyje ir kas valandą vandenį ragavo: tik vieną sykį pasisėmęs atsigėrė: „Vynas!“ – ištarė ir tuojau mirė. O jei netyčia atsitiktų tokią valandą pasemti ir atsigerti, tai nemirs. Sakė, vieną kartą pakeleivis pasėmė vandens iš upės arklius girdyti. Arkliai prunkščia ir negeria, žmogus žiūri ir mato – vanduo raudonas, ragauna – tikras vynas. Tas žmogus nenumirė dėl*

to, kad netyčiomis. Gyvuliai šią naktį matą ateitį, žiną paslaptis. Netyčiomis išgirdus, kai jie kalbasi (panašiai kaip per Jonines radus paparčio žiedą), galima sužinoti, kur slypi pinigai ar kiti turtai. Ariogalos apylinkėje užrašyta, kad 12 valandą nakties vanduo virsta vynu ir galima suprasti gyvulių šneka, bet tik tas gališ pasisemti to vyno, kuris buvo radęs paparčio žiedą. Mosėdiškiai sakydavo: *Laumės saugodavo vandenį. Norėdamos dvyliktą valandą žmones nuvilioti nuo vandens, pasiversdavo baidyklėmis, gražiais žvėreliais, žibančiais žaislais ar ugnimi* (prisiminkime baidyklus, ieškant paparčio žiedo).

Vasarvidžio naktį igytoji vyda yra paties žmogaus dvasinių pastangų vaisius, o Kūčių naktyje, kaip visa pradžios, naujo ciklo gimimo taške, akimirkai tampa visiems prieinamas visažinojimas arba, kaip buvo sakoma, trumpam „atsiveria dangus“. Tokiu būdu yra išreiškiama sena tiesa, kad pradžioje yra viskas. Pavyzdžiui, metų pradžioje yra visi metai, pasaulio pradžioje yra visas būsimas pasaulis, panašiai kaip sėkloje yra visas augalas. Visažinystė dvasiškai nesubrendusiam žmogui kenkia. Žmogaus, kuris tyčia klausėsi gyvulių kalbos, mirtis sietina su įgytu visažinystės panaudojimu blogam. O tai visada žmogui atneša nelaimės.

Kalėdų šventės, kaip naujojo Rėdos Rato pradžios taško, ypatingumui suvokti labai reikšmingi yra kalėdojimo papročiai. Kalėdoti – vaikščioti po namus giedant kalėdines giesmes – pradėdavo pirmąjį Kalėdų vakarą arba antrąją Kalėdų dieną. Aprašyti yra tik palyginti neseni kalėdojimo papročiai, kuriuose jau daug kas buvo prarasta. Kai kurie tyrinėtojai pastebi, kad šiame paprotyje palaipsniui nyko labai svarbi pirmapradė kalėdojimo prasmė, ir pamažu jis išvirto į linksmą užsiėmimą, būdą vaikams gauti dovanų, netgi savos rūšies išmaldą (neretai kaimuose kalėdodavo tik neturtingųjų vaikai). Tačiau senovėje kalėdojimo paskirtis buvo laiminanti, pašven-

tinanti, apsauganti. Rytinėje Mazovijoje (Lenkija) kaimuose būdavo stebima, kad kalėdotojai būtinai ateitų ir apeitų visus namus, nieko neaplenkdami; tada į tokį kaimą netrenksias žaibas.

Lietuvoje ir kituose kraštuose kalėdotojai ne tik giedodavo kalėdines giesmes, bet svarbiausia – linkėdavo, laimindavo. Turint omenyje, kad kalėdinis virsmas yra naujų metų pradžia – prasikalimas, gimimas, – kalėdiniai linkėjimai įgyja ypatingą svarbą. Kokiais linkėjimais, t. y. kokia vidine nuostata pradėsi naują ciklą, tokie bus ir visi metai. Naujo ciklo ar naujų metų pradžioje linkėjimai, visi žodžiai įgyja ypatingą galią: jie išikūnija (prisiminkime Evangelijos žodžius: *Tas Žodis tapo kūnu* (Jn 1, 1-3)). Linkėjimai buvo dvasinės dovanos, kurias į namus atnešdavo kalėdotojai. Suprantama, kalėdotojai būdavo vaišinami ir apdovanojami. Apsauginė kalėdojimo paskirtis yra jau antrinė kalėdinių linkėjimų prasmė.

Senovėje kalėdodavo senieji mūsų protėvių kunigai bei diedai – ubagai, iš kitų žmonių išsiskiria, lyg ir šventi žmonės. Šie šventi žmonės kalėdodami atnešdavo *kalėdą* (kalėda – tai Kalėdų dovana) dvasiniu pavidalu: dovanodavo pačius geriausius kalėdinius linkėjimus ir palaiminimus. Kalėda (kalėdiniai laiminimai ir linkėjimai, – taip juos toliau ir vadinsime) – tai tarsi raugas, turintis įraugti, t. y. duoti pradžią bei nusiteikimą visiems ateinantiems metams. Giliausia prasme kalėda yra tai, kuo Dievas apdovanoja kiekvieną sielą prieš leisdamas ją į erdvės ir laiko pasaulį. Tad ir šiandien mūsų kalėda, kurią dovanojame kitiems per Kalėdas, turėtų būti panaši į Dievo teikiamą kalėdą. Suprantama, kad kalėdos kaip raugo, įraugiančio visus metus, įtaka labai daug priklauso nuo kalėdą gaunančiojo nusiteikimo.

Kalėdotojai būdavo vadinami *Kalėdų seniū, Kalėda, Diedeliu, Daduliu. Kalėda*, – rašoma Lietuvių enciklopedijoje, – *tai svečias iš tolimo krašto, namams laimės nešėjas. Jis sveikindavo, barstydavo grūdus, laimindavo.*

Nykstant šventų žmonių luomui – diedams, kalėdojimo paprotį palaiapsniui perėmė į tikrus pavargėlius išvirte ubagai, vaikai ir persirengėliai. Kalėdojime į pirmą vietą pradėjo iškilti daiktinė, medžiaginė dovana, kuri taip pat vadinta kalėda. Šiandieninės Kalėdų senio dovanos – tai senųjų kalėdinių linkėjimų – dvasinių kalėdinių dovanų – pakaitalas. Nors dvasines kalėdines dovanas pakeitė materialios, tačiau buvusi jų prasmė išliko lotyniškame kalėdinės (naujametinės) dovanos pavadinime: *strena, strenae*, kuris kartu reiškia ir žymę, pradžią (kažko būsimo). Paslėptą kalėdinės dovanos prasmę regime ir prancūziškame pavadinime *etrenne*, kilusiame iš lotyniškojo *strena, strenae* ir išlaikiusiame abi minėtas lotynų kalbos žodžio prasmes.

Pirmieji linkėjimai būdavo išsakomi Kūčių vakarą. Paskaitykime keletą prisiminimų.

Prieš pradėdami valgyti visi atsistodavo. Vyriausias, senelis ar tėvas, garsiai meldavosi, o paskui vieni kitiems linkėdavo sveikatos, laimės. Dzūkuose šeiminkas nešdavo kūčių – duonos kepalą – tris kartus apie namus. Apėjęs tretį kartą belsdavosi į duris.

– *Kas ce aina?* – klausia šeiminkė viduje trobos.

– *Ce prašos ponas Džievulis su kūčiali į jūsu grįtelį,* – atsakydavo už durų būdamas tėvas.

– *Prašom, prašom ponų Džievulį su savo kūčiali į mūsų grįtelį,* – maloniai kviečia šeiminką vidun. Po šio pakvietimo atidaro pirkelės duris ir įleidžia duonos nešėją vidun. Šis įėjęs duoną padeda ant paruošto Kūčių stalo ir patsai sėda užustalèn garbingiausioj vietoj. Čia šeiminkas taria palaimos žodį nuo pono Džievulio visai savo šeimai ir visiems namams linkėdamas viso gero.

Panašiai prieš Kūčių vakarienę einama aplink namus ir laiminama, linkint visiems viso labo, Rokiškio ir Kupiškio apylinkėse. Tik Aukštaitijoje aplink namus neša plotkeles, o ku-

piškėnas apsirėdo tam tikrais apeiginiais rūbais, kaip koks senovės vaidila, o prie stalo irgi *kalba tam tikrą palaiminimą, linkėdamas gerų metų*. Po šių linkėjimų, išsakytų šeimos ratelyje per Kūčias, su kalėdiniais linkėjimais ir palaiminimais atvykdavo kalėdotojai su savo laiminimais ir linkėjimais. Kalėdotojus apdovanodavo, kad jie nepalinkėtų ko nors blogo.

NAUJA PRADŽIA. ATEITIES SPĖJIMAI IR BURTAI

Per visas keturias didžiausias metų šventes būdavo buriama ir spėjama ateitis, tačiau daugiausiai – per kalėdinį virsmą, nes jis kartu yra ir naujo rėdos ciklo, naujų metų pradžia. Ateitis buriama ir orai spėjami visą tarpušventį, o ypač Kūčių ir Naujųjų metų naktimis. Spėjama žmogaus gyvenimo trukmė, ateitis, visų metų orai ir derlius, mergelės buria ar ištekės, bando susapnuoti, pamatyti savo būsimąjį ar sužinoti jo vardą.

Kalėdinis virsmas, kuris iš tiesų yra ir naujų metų pradžia, – tai palankiausias laikas burtams ir ateities spėjimams, nes pradžioje tarsi užprogramuota visa, kas ateinančiais metais įvyks. Tereikia sugebėti teisingai perskaityti tai, kas užkoduota virsmo pradžioje. Su tuo susijusi ir pirmojo lankytojo, kuriam ypač daug dėmesio skiriama slavų kraštuose, reikšmė. Visuose būrimuose yra realus grūdas, tačiau ar visada verta burti ir spėti ateitį? Apskritai, ateities spėjimas ar būrimas rodo nepasitikėjimą gyvenimu. Dvasiškai iškilūs žmonės ateities niekada nespėja, neburia – jie ją *kuria kasdieniu savo gyvenimu*. Kad ir kaip iš pirmo žvilgsnio būtų keista, tačiau ateities būrimas yra dairymasis į praeitį ir tūpčiojimas vietoje dvasine prasme, nes ateitį apsprendžia žmogaus jau nugyventas gyvenimas.

Tarp įvairiausių burtų yra gana prasmingų ateities „spėjimų“: *Per Naujus metus nesibara, nesikolioja, nesimuša, kortomis nelošia, nes bijo, kad visus metus nereikėtų*

taip daryti. Šio papročio prasmė gana aiški: su koku nusiteikimu pradėsi dieną ar metus, tokia bus visa diena ar metai. Iš tikrųjų pirmoji Naujų metų diena ypatinga. Tai tarsi rūbas, į kurį bus įvilktas rytojaus likimas, ateinantieji metai. Toli pavyzdžių ieškoti nereikia. Nykstant mūsų švenčių sakraliai prasmei ir vis ryškėjant orgialinės „šventės“ bruožams (tai ypač būdinga Naujų metų pokyliui), mūsų sielos, nepatirdamos atsinaujinimo, prisilietimo prie būties gelmių, skursta ir kasdieniniame gyvenime vis labiau bujoja tamsusis žmogaus pradas bei vienadieniškos nuotaikos.

Pažvelkime į vieną vedybinių burtų rūšį. Norintys susapnuoti būsimąjį vyrą ar žmoną, nakčia po lova ar po pagalve pakiša tiltą: *Su kuo sapne per tiltą važiuosi, tas ir bus tavo vyras (žmona).* Šis spėjimas iš tiesų pagrįstas, nes jis paremtas tilto, kurį reikia pereiti kiekviename virsme, tame tarpe ir vestuviniame, įvaizdžiu.

GYVYBĖS VANDUO IR TYLA

Viena iš labiausiai primirštų kalėdinių apeigų yra apeiginis prausimasis ir šlakstymasis vandeniui.

Būtina pasiruošimo Kūčioms dalis – prausimasis. Popiet kurdavo pirtį. Vakarėjant pirtys jau būdavo paruoštos maudytis. Suvalkijos dzūkai bei suvalkiečiai ir kitų Lietuvos vietų, kur nebuvo pirtčių, gyventojai maudydavosi skalbimo kubiluose. Dauguma aukštaičių turėjo nuosavas sodybines pirtis, o neturintys eidavo maudytis pas kaimynus arba į bendras kaimo pirtis. Mažus vaikus dažniausiai maudydavo namuose, geldose arba kubiluose. Kubiluose maudydavosi paeiliui – pradedant kūdikiais, mažesniaisiais vaikais ir baigdavo didžiausiu. Mažus vaikus, kad muilui ėdant akis neverktų, maldydavo: *Kūčiose reikia praustis, kol vanduo liks saldus* arba *Maudysimės, kol vanduo liks saldus.*

Būtinybę praustis prieš Kalėdas aiškino ir įvairiai: *Nu-
plauna nuodėmes šių metų ir švarus laukia kitų, naujų;
Švarus kūnas – švari siela; jeigu nesimaudysi – ėriukai bus
margi, vilna negraži.*

XX a. pradžioje Kūčių dieną parėję iš pirties vyrai persi-
rengdavo baltais drobiniais marškiniais, moterys – išėiginiais
rūbais ir sakydavo: *Visus metus būsim švarūs.*

Apeiginis prausimasis ar šlakstymasis, vykstantis didesnėse
šventėse ir kituose virsmuose – gimstant, vestuvėse bei lai-
dotuvėse, – yra šlakstymas *gyvybės* vandeniui, simbolizuo-
jantis šiuo atveju kalėdiniame virsme įvykstantį dvasinį
prisikėlimą naujam Rėdos Rato ciklui. Gyvybės vanduo, ku-
riuo būdavo prausiamasi ar šlakstomasi, turėjo būti ne pa-
prastas, o pagerintos kokybės. Nors turimoje negausioje et-
nografinėje medžiagoje apie lietuvių vandens kokybės geri-
nimą radome tik vieną nuorodą, – kad Šalčininkų rajone, 12
valandą į šulinį mesdavo kalėdaičių, – tačiau tokių papročių
gausu pas kaimynus Lenkijoje, Čekijoje, Slovakijoje, Rusi-
joje. Pavyzdžiui, lenkų šeimose šeimnininkas Kūčių arba Kalėdų
ryte pripildavo didelį indą ar kibirą vandens, įmesdavo ten
šiek tiek šieno nuo stalo, plotkelės ir duonos gabalėlių, sidab-
rinių pinigų. Tuo vandeniui prausdavosi veidą. Pinigai, duonos
ir plotkelės gabalėliai, grūdai ir česnakas Čekijoje bei Slova-
kijoje ir dabar metami tiesiog į šulinį. Baltarusijos ir vakarinių
Rusijos sričių gyventojai pirmą Kalėdų dieną, atsinešę į trobą
vandens, mesdavo į jį sidabrinį pinigą. Po to tuo vandeniui
prausdavosi visi šeimos nariai, tikėdami, jog veidas visus me-
tus bus gražus. Slovėnai ritualinį prausimąsi atlikdavo per Nau-
jus metus – į vandenį mesdavo pinigų ir obuolius.

Graikų kalėdiniuose papročiuose randame ypatingas apei-
gas, vadinamas *vandens atgimimu*. Naujųjų metų dieną visi
vandens indai ištuštinami ir pripildomi šviežio, vadinamojo šv.
Bazilijaus vandens. Etolijos provincijoje naujo vandens par-

nešti siunčiami vaikai, kurie eidavo visiškoje tyloje, o priėję prie kaimo šaltinio berdavo į vandenį saują grūdų. Parneštasis vanduo vadinamas *tyliuoju*. Visa šeima jį geria ir juo prausiasi. Tylųjį vandenį Lietuvoje nešdavo Velykų rytmetį. Pietiniame Velse 3-4 valandą Naujųjų metų paryčiais grupė berniukų vaikščiodavo po savo kaimo gatves ir namus, nešdamiesi indą šaltinio vandens. Tuo vandeniu jie šlakstydavo kiekvieno sutiktojo veidą ir rankas, kiekvieną namų, į kuriuos užeidavo, kambarį bei visus juose esančiuosius, linkėdami jiems laimingų metų. Už tai jiems būdavo atlyginama.

Apeiginė tyła vienokia ar kitokia išraiška būna visose didžiose šventėse ir virsmuose. Neseniai Lietuvoje dar gyvavo paprotys, kai iš pirmųjų kalėdinių, vadinamųjų Bernelių mišių grįždavo tylėdami. Tylėdami uždegdavo žvakutę ant kalėdinės eglutės ir tik po to garsiai sveikindavosi bei sakydavo kalėdinius linkėjimus.

Jau minėtas kalėdinis tikėjimas vandens virtimu vynu taip pat yra atsinaujinimo arba visa ko atnaujintojo – gyvybės vandens – išraiška.

Vandens atsinaujinimo paslaptis aiškėja, palyginus kalėdinį virsmą su Rasos šventės apeigomis. Vasarvidžio naktį gesinama ir sakraliu būdu įžiebiamą naują ugnis, iš kurios įkuriami visi židiniai namuose. Ypač jaunavedžiai stengdavosi įkurti savo židinių atnaujinta ugnimi. Ugnies atsinaujinimas simbolizuoja žmogiškosios prigimties atnaujinimą, nuskaistinimą, o vandens *atgimimas* yra žmogaus esminio, t. y. dvasinio atsinaujinimo išraiška, įžengiant į naują Rėdos Rato ciklą. Todėl prasminga, kad Graikijoje, Atikos provincijoje asmuo, atnešantis *tylųjį* vandenį, nulaužia keletą alyvos bei laukinės lelijos šakelių ir ta puokšte, linkėdamas laimingų Naujųjų metų, paliečia kiekvieno namiškio galvą. Vandens, kaip viską įraugiančios dvasios, paskirtis aiškiai matyti ir graikų paprotyje: *Iš Kalėdų dieną pasemto vandens užmaišo raugą, kurį vartoja visus metus ir išsaugo iki sekančių Kalėdų.*

SENOS FORMOS NAIKINIMAS

Apeigos su šiaudais

Kūčių vakarienės metu ant stalo po staltiese paklojama šieno, o po stalu dedamas šiaudų kūlys. Senesniu derėtų laikyti šiaudų paklojimo paprotį, nes įvairios apeigos su šiaudais, kurie simbolizuoja jau praeitą gyvenimo tarpsnį, t. y. tai, kas atgyventa ir kas virsmo metu naikintina, sutinkamos visuose virsmuose. XIX a. pabaigoje Kūčių vakare lietuviai nešdavo į trobą ir šiaudų kūlį: Vieکشnių apylinkėje jį statė prie durų, Panevėžio ir Šiaulių apylinkėse šiaudų kūlį pakišdavo po stalu, Tauragnų apylinkėje patiesdavo lauke prie namų slenščio. XX a. pradžioje šis paprotys išnyko. Pietinių slavų kraštuose ir dabar barstomi ir klojami tik šiaudai. Kūčių dieną, dar prieš įnešant apeiginę pliauską, kuria bus įkuriama šventinė ugnis, kambarį išklodavo šiaudais. Serbai, kroatai, slovenai net Kūčių vakarienę valgydavo ant šiaudais išklotų grindų. Švedų rašytojos S. Lagerlof (Selma Lagerlöf) vienos legendos herojai Kūčių dieną keliaudami per kaimą mato, kaip valstiečiai glėbiais neša šiaudus į savo trobas.

Įdomus, su vestuviniu virsmu susijęs lenkų kalėdinis paprotys – eiti pas mergele šiaudais nubarstytu taku (prisiminkime vestuvių apeigas – jaunųjų vedimą po sugultuvių iš klėties šiaudais nubarstytu taku). Atėjęs vaikas apsimeta, kad bando padegti, t. y. sunaikinti šiaudus. Tuo jis išreiškia savo prielankumą mergelei. Čia paaiškėja priežodžio „likti ant rugienų šiaudų“ kilmė ir prasmė – t. y. likti senmerge. Šiaudų naikinimas yra simbolis to, kas nutinka subrendus javams. Šiaudai, subrandinę grūdą, ne tik nereikalingi, bet ir tampa kliūtimi. Todėl tai, kas praeita, atgyventa, yra naikinama. Toks virsmo dėsnis. Likti ant šiaudų reiškia likti sename, nesunaikintame gyvenimo tarpsnyje (šiuo atveju – netekėjus).

Todėl Kūčių valgymas ant patiestų šiaudų išreiškia būtiną

virsmo dėsnį – simbolišką senos formos, praeito tarpsnio naikinimą. Senos gyvenimo formos laužymu aiškintinas ir prietaras: *Jei Kalėdų metu važiuodamas išvirsi – bus gerai, geri metai*. Taipogi geras ženklas, jeigu per vestuves vežimas su kraičiu įsirėžia į žemę. Griuvimas, lūžimas yra naikinimo išraiška, todėl šiuo atveju – geras ženklas, nes nauja atsiranda tik sunaikinus tai, kas sėna.

Anksčiau, sutikdami Naujuosius metus kaimo vaikinai degindavo ant karties iškeltą šiaudų kūlį. Kitur, pavyzdžiui, Graikijoje sudegindavo iš šiaudų padarytą iškamšą. Dabar niekas taip nebedaro, nes yra kitokių, patogesnių naikinimo priemonių. Naujieji metai dabar sutinkami šaudant iš pabūklų, sprogdinant įvairius sprogmenis. Matome, kaip senas paprotys – gimstant naujiems naikinti senuosius metus – išlieka, bet keičia išraišką. Papročio esmė lieka ta pati – naikinimas to, kas praėjo, atgyveno, tačiau naikinimo būdas kinta, priklausomai nuo turimų priemonių ir gyvenimo sąlygų.

Blukio vilkimas

Kalėdinio virsmo samprata atskleidžia ir apeigos, vadinamos *blukio vilkimas*, prasmę. Blukio vilkimą yra aprašęs Simonas Daukantas, tačiau Žemaitijoje šis paprotys dar buvo gyvas iki Pirmojo pasaulinio karo. Balys Buračas aprašė, kaip ši apeiga būdavo atliekama Šiaulėnų apylinkėse: *Kaimo berniukai nusitveria iš kokio pašalio storą medinę kaladę, užsineria virves ir velka per visą kaimą, dainuodami. /.../ Gale kaimo sukuria ugnį ir čia ją iškilmingai sudegina. Tuo norima parodyti, jog blogų senųjų metų jau nebėra. Dabar galima laukti Naujųjų metų. Mergaitės nepastebimai iš skepetos padaro kūdikio pavidalo lėlę, kuri reiškia ką tik gimusius metus. Mergaitės, visiems parodžiusios lėlę, vėl ją paslepia, kad niekas negalėtų surasti. Jos ieško kiekvienas, nes tiki, kad tą, kuris atras paslėptus „Nau-*

juosius metus“ , tais metais lydės laimė ir geras pasisekimas.

Latvijoje blukio vilkimas labiau paplitęs. Blukį vilkdavo Kūčių vakare, todėl tas vakaras vadintas *Bluka vakars*. XIX amžiaus latvių laikraštyje ši apeiga taip aprašyta: *Blukio vėlinės būdavo švenčiamos gruody, pačiame metų gale. Tada žmonės, laukų ir jaujos darbus baigę, eidavo iš namų į namus, didelę trinką už karnų vilkdami. Į kuriuos namus su šia trinka nueidavo, ten būdavo sutinkami labai džiaugsmingai, su valgiais ir gėrimais, paskui tempdavo ją toliau į kitus namus ir vėl darydavo tą patį. Paskutiniuose namuose trinką sudegindavo kaip ženklą, kad senųjų metų vargas baigtas ir prasideda nauji metai* („Latviešu Avizes“, 1865, Nr. 7).

Bostone leistoje lietuvių enciklopedijoje rašoma, kad žodis *blukis* kilęs iš vokiško *block* ‘trinka, kaladė’. Kam ieškoti pas kitus to, ką turime savo kalboje? Mūsų nuomone, *blukis* yra kilęs iš veiksmažodžio *blukti*, kuris reiškia 1. ‘šertis, šusti’ (apie spalvą); 2. ‘tirpti, nykti’: *Sniegas bluko, vėputiniai bebuvo pusplikiai* (LKŽ). Veiksmažodžio *blukti* prasmės ‘tirpti, nykti’ patvirtina, kad blukio vilkimo ir sudeginimo apeiga iš tiesų reiškia senųjų metų sunaikinimą, kaip aiškina B. Buračas bei senoji latvių spauda. Atidžiau patyrinėję žodyną pastebime dar vieną labai panašų veiksmažodį *blungti*, kuris reiškia atsigavimą, gerėjimą: *Kaimynas vakar sunkiai sirgo, šiandien truputį nublungo, gal pasveiks*. Taigi žodyje *blukis*, kaip ir šventės pavadinime *Kalėdos*, užkoduoja priešprieša, kurią išreiškia ir blukio deginimas bei merginų parėdytoji lėlė, vaizduojanti naujo pradžia.

Blukio vilkimo apeiga ir pats žodis *blukis* vaizdžiai parodo kalėdinį virsmą – seno sunaikinimą ir naujo gimimą. Yra ir priežodis: *Išvilko metus, kaip arklys ratus*.

Grūdų barstymas

Kūčių ir Kalėdų papročiuose dažnai sutinkama grūdų barstymo apeiga. Kupiškietė Ona Glemžienė pasakojo: *Seniau kaimė Kūčiose vaikščiojo vadinamas Kūčių Senelis. Jis apeina aplankydamas visus kaimo kiemus ir neša bars-tydamas visokių grūdų po truputėlį.* Pasvalio apylinkėse Kūčių vakarą motina beria kviečius ant vaikų: kuriam daugiau teks, tas išmintingesnis. Apie Rokiškį, Kūčių vakare tėvas sustatydavo ratu vaikus ir, kiekvienam įdaves po maišelį, „sė-davo“ žirnius. Kurio maišelin įkrinta daugiau žirnių, pavasarį sėjant jam skiria didesnę dalį, nes tikisi, kad tam geriau derės. Radviliškio krašte Kalėdų vakarą po vakarienės šeimininkas atnešdavo iš klėties indą sumaišytų įvairių javų, o visa šeimy-na sustodavo vienas šalia kito ir šeimininkas juos apiberdavo grūdais. Kokio javo grūdų daugiau sugaudavo, tą ateinančiais metais tikėjosi geresnio derliaus. Grūdų barstymas paplitęs vi-sose indoeuropiečių tautose ir ypač slavų. Lenkijoje Kalėdų rytą vaikščiodavo vaikai ir visus apipildavo avižomis. Kai ku-riuose Lenkijos rajonuose grūdus šventindavo bažnyčioje ir jais barstydamo kunigą bei visus įeinančius į bažnyčią.

Grūdų barstymo prasmė, kurią sutinkame visuose virs-muose, simbolizuoja senos formos (metų) naikinimą ir naujo gimimą. Išdygęs daigas daigoja senąjį grūdą. Tokia pat yra ir jau minėto pagrindinio Kūčių valgio – kūčios – prasmė. Grūdų barstymą galima gretinti su šlakstymosi vandeniu apeiga. Nors grūdų barstymas reiškia seno naikinimą, bet kartu ši apeiga, kaip ir šlakstymas gyvybės vandeniu, reiškia atsinaujinimą, t. y. želmenį, slypintį kiekviename grūde. Šios apeigos yra bend-raprasmės ir sukeičiamos. Ten, kur barstoma grūdais, nėra šlakstymosi vandeniu ir atvirkščiai. Tačiau abi šios apeigos gali būti vartojamos tame pačiame krašte.

ŽADINIMAS

Po aukščiausio virsmo taško (kulminacijos) bundama naujam gyvenimo tarpsniui. Visuose virsmuose yra tam tikros žadinimo apeigos. Žadinama ir kalėdiniame virsme. Be žadinimo sąvokos neįmintume kai kurių kalėdinių papročių. Kad vasarą užderėtų obuoliai, sodininkas Kūčių vakarą eina į sodą ir kiekvieną obelį apkabina arba papurto, arba apriša šiaudais, gulėjusiais po Kūčių stalu. Ir bitininkas panašiai elgiasi su bitėmis: *Kūčių vakarą reikia tris kartus pakiloti bites, tai daugiau spiečių leis*. Arba suduoda į avilį ir klausosi: jei bitės atsiliepia, tai kitais metais bus darbščios. Ką tai reiškia? Yra užrašytas toks paaiškinimas: *Per Kalėdas žadina bites, kad jos daug medaus neštų*.

Kaip tai būdavo daroma, aprašė Marcinkonių apylinkės gyventojas Petras Zalanskas: *Va dėl ko Kūčios vidurdienį virdavo grūdus, kokių gaspadorius turi – rugius, miežius, avižas, grikius, žirnius. Supila visus vienam puode ir virina tuos grūdus. O šeimininkas atsineša šiaudų kūlį ir suka ryšiuokus. Tiek susuka ryšelių, kiek turi vaismedžių. Tuos ryšelius deda niekotaitėn ir tą puodą su visokiais grūdais nusunkia ant tų ryšelių. Prieš pat vakarienę šeimininkas bėga sodan, kiekvieną medelį apriša tais ryšiuokais, kad visi šitais metais žydėtų ir vaisių būtų*.

Rodūnės apylinkėje šeimininkas obelis rišdavo Kalėdų rytą, kol dar su niekuo nekalbėjęs. Šiame paprotyje vėl sutinkama jau minėta tyła. Kad kitais metais obelys derėtų ir vaisiai būtų sveiki, Kūčių vakare Punsko apylinkėje moterys, įsipylusios į ąsotį žirnių ir pupų nuoviro, juo aptaškydavo jau anksčiau šiaudais aprištų obelių kamienus.

Panašiai naujam Rėdos Rato ciklui būdavo žadinami gyvuliai – beldžiant į tvarto duris ir laukai – juos aplankant. Panevėžio krašte po Kūčių šeimininkas turėdavęs apeiti visus

laukus, iš visų pusių juos peržegnoti ir kalbėti tam tikras maldas. Tada Dievas sergės ir laimins laukus. O visus laukus apėjus reikėdavę visiems gyvuliams duoti šieno ir juos peržegnoti.

Lenkijoje ir Bulgarijoje ypatingai buvo žadinami blogai vedantys medžiai. Šeimininkas imdavo kirvį ir kartu su kitu asmeniu eidavo į sodą. Prie nederančio medžio užsimojęs kirviu klausdavo: *Ar derėsi?*; lydintis šeimininką atsakydavo: *Derės!*; *Jeigu nederėsi*, – sakydavo šeimininkas, – *aš tave iškirsiu*. Vaismedžius slavų kraštuose žadindavo ir tokiais žodžiais: *Kriaušės, obelys* (ar kiti medžiai), *pasisukite į mane, aš jus žadinu*. Panašus nederančių vaismedžių žadinimo paprotys užrašytas ir Prienuj rajone: *Kūčių vakare reikia apsisupti paklode, basom nueiti į sodą ir primušti tas obelis, kurios neveda obuolių, tada jos derėsiančios*.

Slovakijoje antrąją Kalėdų dieną yra paprotys žadinti mergeles. Vaikinai, ateidami pas mergele, atsineša beržinę rykštę po skvernu. Kalbėdamasis su mergele netikėtai ištraukia rykštę ir drožia per jos kojas. Tai *šibačka* (išjudinimas iš vietos). Už tai vaikinai vaišinamas, o kartais gauna ir pinigų.

Pabusti naujam metiniam ciklui privalo visi. Minėti Kūčių vakaro, kalėdiniai, bei naujametiniai linkėjimai atlieka ir žadinimo paskirtį. Slovėnijoje kalėdotojai nešiodavosi apeiginę rykštelę, kuria lengvai suduodavo visiems šeimos nariams. Suduodami netekėjusiai merginai sakydavo: *ištekek, ištekek!*, o nevedusiam vaikinui: *vesk, vesk!*

GYVULIŲ, BIČIŲ, PAUKŠČIŲ IR ŽVĖRIŲ KŪČIOS

Nemažai papročių skirti vadinamosioms gyvulių ir paukščių Kūčioms: *Kai Kalėdų rytą nuneša gyvuliams nuo stalo nuimtą šieną, tai esti gyvulių Kūčios*. Kitur Kalėdų rytą bitėms duoda virintų kviečių ir plotkų. Tai bičių Kūčios. Pasa-

kojama, kad bitės švenčia ypatingai: prieš Kūčias jos pasigamina iš vaško stala, ant kurio valgo vakarienę. Bitininkas, peržegnojęs avilį, atsargiai jį atidaro ir ant iš anksto pačių bičių paruošto stalo padeda joms šeiminkės paruoštus saldumus vakarienei. Švenčionių rajone nešdavo bitėms graudulinės žvakės su medumi ir kalėdaičio gabalėliu, o Griškabūdžio apylinkėje – medaus ir aguonpienio.

Gyvuliams sušerdavo šieną, kuris buvo padėtas ant Kūčių stalo, ir dalindavosi su jais Kūčių valgiais. Šieną nuo stalo išdalindavo po kuokštelį ir sumaišydavo su kitu šienu. Radviliškio, Pandėlio, Ramygalos apylinkėse po vakarienės, o dažniausiai rytą gyvuliams nunešdavo vaisių nuo Kūčių stalo – tai *gyvulių Kūčios* arba *gyvulių plotkos*.

Neužmiršdavo ir paukščių. Pavalgius Kūčių vakarienę, o kartais Kalėdų rytą vištos būdavo lesinamos nuo Kūčių stalo likusiais grūdais – žirniais, kviečiais, pupomis, gruce, trupiniais, šieno pabioromis nuo stalo, o Šventežerio apylinkėje – ir kūčiukų trupiniais. Kai kur, pavyzdžiui, Anykščių ir Kupiškio kraštuose tokį lesinimą vadindavo *paukščių Kūčiomis*. Pasirūpindavo ir laukiniais paukščiais. Sidabrave šeiminkas prieš Kūčias, pasisėmęs saują virtų kviečių, paberdavo kieme ir kviesdavo: *Žvirbliai, žvirbliai, prašom kūčių!* Tauragnų apylinkėje prie tvoros pririšdavo avižų pėdą – tai Kūčios paukšteliams. Šiaulių krašte žvėreliams pakabindavo runkelių, morkų, bulvių, padėdavo šieno – tai žvėrelių eglutė.

Gyvuliai, bitės, paukščiai, žvėrys ir apskritai visa gamta, kaip ir žmogus, Kūčiose pergyvena kalėdinį virsmą (*kūsti – kusti*). Visai suprantama, kad glaudžiamie sąlytyje su gamta gyvenę lietuviai dalindavosi Kūčių vakariene ir su gyvuliais (prisiminkime minėtą kūtės, kurioje žiemoja gyvuliai, sąsają su Kūčiomis), bitėmis, paukščiais bei žvėrimis.

MIRUSIŲJŲ PRISIMINIMAS

Kūčių ir kalėdiniuose papročiuose yra daug užuominų apie mirusiuosius ir vėles. Kai kurie tyrinėtojai kalėdiniuose mirusiųjų pagerbimo papročiuose išvelgia Vėlinių tęsinį. Tačiau atidesni papročių tyrimai rodo, jog anksčiau lietuviai, kaip ir visi indoeuropiečiai, mirusiuosius prisimindavo keturis kartus per metus. Štai dar 1938 m. laikraštis rašė: *Senieji Pasarcijų kaimo žmonės prisimena, kad seniau buvusios „dūšių velykėlės“ ir „dūšių kūčelės“, bet kas jos tokios buvo, šiandien nebeatsekama.* Slavai šį paprotį išlaikė ilgiau. Kai kuriose vietovėse jie ir dabar mirusiuosius mini keturis kartus per metus.

Visur Lietuvoje buvo paprotys ant stalo, toje vietoje, kur paprastai sėdėdavo tais metais miręs šeimos narys, pastatyti ir uždegti grabnyčią, kartais dar ir kryželį pastatyti. Jau XX a. neretai greta dar padėdavo eglės šakelę, šventojo paveiksluką arba nuotrauką. Šio amžiaus pradžioje atsirado paprotys ant stalo, mirusiojo vietoje, dėti lėkštutę. Kartais ant lėkštutės sukryžiuodavo valgymo įrankius ar patiesdavo juodą kaspiną. Kapčiamiesčio apylinkėje toje vietoje, kur sėdėdavo miręs senelis, dėdavo dvi sukryžiuotas šakeles arba gėlytę: tai skatino vaikus įsivaizduoti, kad senelis greta jų, tik nematomas; jie turėdavo papasakoti, ką atmena apie senelį.

Kai kurie XX a. pradžioje gimę žmonės dar atmena, kad Kūčių valgių būdavo atidedama mirusiesiems. Pavyzdžiui, P. Česnulevičius (g. 1908 m.) iš Valkininkų apylinkės pasakojo, kad prieš Kūčias dūšėlėms į atskirą indą po truputį įdėdavo įvairių valgių.

Valgių mirusiesiems dėdavo ne tik ant Kūčių stalo. Po stalu dėdavo duonos ir druskos, krosnies priekaktyje garsvyniko. Valkininkų apylinkėje per petį į kertę prie lango nuliedavo aguonpienio. Kitur lėkštę su valgiais statydavo ant

palangės. Vilkijos apylinkėje dar iki 1934 m. (tai vėliausiai užregistruota data) įvairių patiekalų *dūšioms* dėdavo prieangyje, už durų, ant kėdės.

Po vakarienės dauguma Lietuvos gyventojų stalo nenukraustydavo. Priežastis aiškino įvairiai, dažniausiai – kad paliekama mirusiųjų vėlėms, kiti – kad *ateis Dievulis valgyti*; kad *nakčia atėjęs kūdikėlis Jėzus turėtų ko pavalgyti ir šienelio atsigulti*; kad *ateis Kristus su angelais* ir panašiai.

Tačiau jau XX a. antrajame dešimtmetyje kai kuriose šeimose valgių likučius po vakarienės nuimdavo, ant stalo palikdavo tik neuždengtą staltiese šieną. Kiti palikdavo dar kryželį ir kalėdaitį dvasioms pasimaitinti.

Nakčiai paliktas, nenukraustytas Kūčių stalas, kaip ir pasakojimai apie Velykę bobutę, jaudrino vaikų vaizduotę. Antai Kapčiamiesčio apylinkėje po vakarienės vaikams tėvai sakydavo: *Šiąnakt ateis kūčiukas*. Vaikai su nerimu klausinėjo, į ką jis panašus, tas mažas berniukas Jėzulis. Merkinės apylinkėje vaikai aslą prie stalo pabarstydavo smėliu, kad matytųsi, kaip naktį ateina valgyti piemenėliai. Liubavo apylinkėje vaikai atsikėlę bėgdavo žiūrėti, iš kurio dubenėlio nuvalgyta. Jei būdavo mažiau, sakydavo, kad lankytasi angeliukų.

KALĖDŲ IR KRISTAUS GIMIMO ŠVENTĖS RYŠYS

Lietuvių kalendorinės šventės taip tampriai susiję su krikščioniškosiomis, kad kartais sunku atskirti, kas tikrai yra krikščionybės atnešta, o kur senoviški papročiai tapo krikščioniškais. Tai ypač ryšku, aptariant Kūčias ir Kalėdas. Sovietmečiu, kovojant su krikščionybe, bandyta atsisakyti Kalėdų pavadinimo. Kalėdos buvo vadinamos Žiemos saulėgrįžos švente.

Pavadinimas *Kalėdos*, kaip jau sakyta, nieko bendro neturi su Kristaus gimimu. Tai senovinės žiemos virsmo šventės pavadinimas. Mūsų kaimynai senovinį pavadinimą – *Коляда* – sukrikščionino: rusai šią šventę pradėjo vadinti *Рождество*, o lenkai *Boże narodzenie*.

Sudėtingas bei mažai žinomas yra Kristaus gimimo šventės atsiradimas ir jos paplitimas krikščionybėje. Dar prieš Antrąjį pasaulinį karą prof. Pranas Dovydaitis apie Kalėdų šventės kilmę rašė: *Senesniais laikais visi manė ir netgi mokyti žmonės tikėjo, kad Bažnyčia šią šventę švenčia nuo pat savo pradžių, nuo apaštalu laikų, kaip Kristaus gimimo dieną. Kai kam ir šiandien sunkoka tokio tikėjimo atsisakyti ir atrodo, kad čia viskas aišku. O tačiau Kalėdų šventės kilmė ir jos pradžia, pasak Rauschen'o yra vienas tamsiausių puslapių senojoje Bažnyčios istorijoje.* („Soter“, 1928, Nr. 2, p. 188).

Pirmaisiais trimis savo gyvavimo šimtmečiais krikščionių Bažnyčia šventė tik dvi visuotinos reikšmės šventes – Velykas ir Sekmines. Pavienės krikščionių bendruomenės švėsdavo dar ir metines šventes, kuriose minėdavo savo kankinius. Pirmųjų amžių krikščionims gimimo dienos nebuvo reikšmingos. Origenas III a. po Kristaus rašė, kad šventųjų žmonių tarpe nėra nei vieno, kuris savo gimimo dieną būtų triukšmingai šventęs, o tiktai nedorieji džiūgauja, švėsdami savo gimimą ir taip susitepdami naujomis piktadarybėmis.

Pirmiausiai krikščionys pradėjo švęsti Kristaus Apsireiškimo (gr. *Epifania*), Jo krikšto Jordano upėje šventę. Vėliau buvo pradėta švęsti Kristaus gimimo šventę, tačiau iš pradžių ji neturėjo pastovios datos. Dažniausiai ją šventė pavasarį, kai ir gamtoje atsiranda nauja gyvybė. Tik IV a. viduryje, 354 m. pirmą kartą Kristaus šventė švęsta gruodžio 25 dieną. Šituo laiku švęsti buvo pradėta ne Jeruzalėje, ne Rytuose, kur Kristus gimė, o Romoje, Vakaruose. Iš čia šventė plito į Ry-

tus ir į kitus krikščioniškus kraštus. Tuometinė Bažnyčios vadovybė Kristaus gimimo šventę sutapatino su senovine indoeuropiečių švente, kuri buvo švenčiama Romos imperijoje, su Nenugalimos Saulės gimtųjų diena (*Dies Natalis Solis invicti*). Ši data, jau kaip Kristaus gimimo šventė, lotyniškai buvo pavadinta *Dies Natalis* ‘Gimimo diena’ arba *Dies natalis Domini nostri Jesu Christi* ‘Viešpaties Jėzaus Kristaus gimimo diena’. Būtent senovinė saulės sugrįžimo, šviesos gimimo šventė geriausiai tiko Kristaus, kuris vadinamas *pasaulio šviesa*, gimimo dienai švęsti.

Senovės lietuviai savo Kūčias ir Kalėdas gruodžio 25 d. šventė nuo neatmenamų laikų. Didžiausio gamtos nuovargio ir atsigavimo virsmą, naujo Rėdos Rato pradžią krikščionys pasirinko kaip tinkamiausią datą švęsti Kristaus gimimą. Taip atstatomas istorinis teisingumas, kuris buvo nukentėjęs dėl įpročio visa ko atskaitos tašku laikyti krikščionybę – tarsi prieš krikščionybę nebūtų buvę jokios kultūros. O juk Kristaus mokymas buvo tik sėkla, kuri buvo pasėta į tuometinių kultūrų dirvą. Ši sėkla gražiai sudygo ir suvešėjo lietuviškos kaimo kultūros dirvoje. Taip suvešėjo, kad mes dažnai jau nebeski-riame, kas krikščioniška ir kas prosenoviška.

ADVENTAS

Dar ne taip seniai krito šalnos pakąsti lapai, vėjas šiureno nuvytusią žolę. Rudeniškoje nuotaikoje prisiminėme visų mūsų laukiantį išėjimą – mirtį ir minėjome mirusiuosius: šventėme Vėlines ir Ilges.

Mirties akivaizdoje žmogaus prigimtis liūdi, o siela ilgisi savo Amžinosios Tėvynės. Vis labiau rudenėjant, su liūdesiu sumišęs ilgesys neapleidžia sielos iki pat Kalėdų. Nuplėšia vėjas paskutinį lapą. Plikas medžių šakas stingdo žvarbūs artėjančios žiemos vėjai. Žemę sukausto gruodas.

Vis trumpiau šviečia saulė, o dienos, niūresnės viena už kitą, nespėję išaušti ir vėl temsta. Nuvargusi gamta vis giliau įminga.

Ateina keturios prieškalėdinio laukimo savaitės – adventas (lotynų k. *ad-venio* – ‘atvykti, artintis, atsirasti’). Adventas kupinas paslaptingo. Lietuvos kaime tai buvo maldos, vilties ir šviesos – sugrįžtančios saulės ir gimstančio Kristaus – laukimo metas. Keltis ankstyvą advento sekmadienio rytmetį budėti ir melstis būdavo taip pat natūralu, kaip ir kasdieninę duoną valgyti. Mikalojus Katkus knygoje „Balanos gadynė“ prisimena, kad advento sekmadieniais, anksti rytą, trečią ar ketvirtą valandą pasigirdavo garsas iš gatvės, žadinantis gyventojus. Tai kaimo būgnas keldavo žmones *prie šventadieninės advento apyvokos*: važiuoti į rarotus, eiti giedoti, likti namuose, krosnį kūrenti ir pusryčius tiekti. Bažnyčioje visi rinkdavosi prie Mergelės Marijos altoriaus, kur iškelta aukštai virš kitų ir gražiai papuošta degdavo rarotų arba rasotoji žvakė. *Rasokite dangūs...* – tokiais žodžiais kunigas pradeda advento sekmadienių mišias. Namie pasilikusieji – merginos, vaikinai, piemenys ir seniai – renkasi į vieną didžiausią, dažniausiai maršalkos, trobą giedoti.

Advento metas apipintas įvairiais draudimais. Šiuo laiku daug pasninkaujama, draudžiami triukšmingi pasilinksminimai, bažnyčiose netuokiama ir į piršlius nevažiuojama. Tačiau vedybos neužmiršamos. Šv. Andriejaus dieną (lapkričio 30 d.) prasideda vedybinių spėjimų laikotarpis. Tą dieną merginos nusilauždavo vyšnios šakelę, kurią nešdavo nesidairydamos, paslėpdavo kur nors tamsiai bei šiltai, ir jeigu iki Kūčių ši pražysta, tai ženklas, kad tais metais ištėkės. Advento metu drausdavo ilgai dirbti vakarais ir ypač baisu sulaukus dvyliktos nakties, nes tuomet piktosios dvasios žmones persekioja. Jos pasibeldžia į langą ir kas pažiūri, tas neišvengia mirties. Būta ir draudimų dirbti tam tikrus darbus.

Ilgus advento vakarus jaunimas trumpindavo vakaronėse dainuodami apeigines dainas ir žaisdami žaidimus. Advento dainos panašios į kalėdines. Pasak J. Čiurlionytės, jos tesiskiria tik kai kuriomis meninės išraiškos priemonėmis. Svarbiausias skirtumas tai, kad Kalėdų dainoms būdingi priedainiai *kalėda, oi kalėda, kalėdziela, lėlių kalėda*. Tuo tarpu advento dainų priedainiai žymiai turtingesni: *leliumoj, aleliuma, aleliuma rūta, aleliuma loda* ir kiti. Šių priedainių kitų žanrų dainose nepasitaiko. Kai kurios advento dainos yra labai senos, jose gausu mitinių vaizdinių. Daina „Viduje lauko grūšėlė žydi“, Stasio Skrodenio nuomone, atspindi pasaulio modelį, įsivaizduojamą esant medžio pavidalo:

*Viduje lauko grūšėlė žydi,
Alelium kalėda, grūšėlė žydi.
Tona grūšėlėn žvakelė dega,
Alelium kalėda, žvakelė dega.
Ai ir iškrito trys kibirkštėlės,
Alelium kalėda, trys kibirkštėlės.
Oi, ir pasidarė dideli dyvai,
Alelium kalėda, dideli dyvai:
Dideli dyvai – marios mėlynos,
Alelium kalėda, marios mėlynos.
Tose mariose luotelis plūko,
Alelium kalėda, luotelis plūko.
Tame luotely mergelė sėdi,
Alelium, kalėda, mergelė sėdi.*

Advento dainose dažniausiai dainuojama apie būsimas vestuves. Dainos poetiškai pasakoja apie šeimos kūrimo rūpesčius. Jose gausu vaizdų, kaip jaunikis ieško nuotakos arba nuotaka pasirenka jaunikį. Dainose gausiai naudojami lygiagretūs vaizdiniai bei palyginimai. Viena dainos šaka vaizduoja paukščius: žvirblį, dagilį, povą ir kitus, vejančius sau lizdelį, o kita šaka – bernelį, kuris stato savo mergelei klėtį. Dainose-

žaidimuose vaizduojamas rūtų darželis, kuriame pasiklysta voverėlė, kiškėlis ar paukštelis (mergelė), o medžiotojas (bernelis) gaudo arba šaudo juos, tai yra ieško nuotakos.

J. Čiurlionytė užrašė būdingą advento (kalėdinio laikotarpio) žaidimą „Jievaro tiltas“, kuriame beveik nėra įprastinių šokio judesių. Viename pirkios gale stovi vaikinai, kitame merginos, ir stovėdami eilė prieš eilę jie dainuoja pakaitomis (jokiais instrumentais negriežia). Kai bernai atsako: *Leisim perleisim...*, tada ir bernai, ir mergos eina pirmyn. Susitikus bernai paima vieną mergą į savo tarpą ir eina į moterų vietą, o moterys į vyrų vietą. Tada ginčijasi dėl paimtosios gražumo, ir tuo dalis žaidimo baigiasi. Vėl pradėdama dainuoti iš pradžios, ir taip kartojama, kol visos merginos paimamos pas vaikus.

Grįskime, mergos, jievarėlio tiltą,

Aleliuma rūtele, jievarėlio tiltą.

Iš ko mes grįsim jievarėlio tiltą,

Aleliuma rūtele, jievarėlio tiltą?

Berželio lapai, jievarėlio šakos,

Aleliuma rūtele, jievarėlio šakos.

Oi ar perleisit, jievarėlio žmonės,

Aleliuma rūtele, jievarėlio žmonės?

Leisim perleisim, sau vieną pasliksim,

Aleliuma rūtele, sau vieną pasliksim.

Oi jūs paėmėt pačią negražiausią,

Aleliuma rūtele, pačią negražiausią.

Oi mes paėmėm pačią gražiausią,

Aleliuma rūtele, pačią gražiausią.

Viena dainininkė paaiškinusi, jog tiltas jungiąs pavasarį su žiema: šiuo tiltu iš Užnemunės ateina pavasaris. Tiltu įvaizdis yra labai reikšmingas visų tautų mitinėse-poetinėse tradicijose. Tiltu pereinamos pavojingiausios vietos ir pavojingiausi gyvenimo tarpsniai – virsmai. Todėl tilto įvaizdžių rasime visuose virsmuose.

Bažnyčia advento dainų ir žaidimų nedraudė dėl ypatingo jų santūrumo. Juose vyrauja vedybų tema. Baigdavosi adventas, prabėgdavo šventvakariai ir adventines-kalėdines dainas pakeisdavo vestuvinės. Po Trijų Karalių iki kito advento apeiginės adventinės dainos nutildavo.

...Kad labai neprailgtų Kalėdų laukimas, nupinkime iš žalių eglės arba pušies šakelių vainiką, padėkime jį ant stalo ar pakabinkime palubėje. Prie vainiko pritvirtinkime keturias žvakes – tiek, kiek yra advento sekmadienių. Kiekvieną sekmadienį uždekime po vieną. Kai sudegs paskutinė žvakelė, iki Kūčių liks tik kelios dienos.

KŪČIOS

Sudegė paskutiniojo advento sekmadienio žvakė, artėja ilgai lauktos Kūčios. Visa gamta pasiekė žemiausią savo nuovargio laiką, artėja naktis, kai įvyks didysis lūžis – aukštyn į šviesą, į viltį. Tą virsmo naktį gimsta pasaulio Gelbėtojas – Jėzus Kristus. Kūčios – tai seno ir naujo susitikimas, naujo Rėdos Rato, Naujųjų metų pradžia. Tai ypatingas taškas, tarsi sėkla, iš kurios išaugs viskas, kas buvo sudėta pradžioje. Todėl Kūčios yra tokios reikšmingos, todėl jos valgomos tik šeimoje, todėl per Kūčias visi stengiasi būtinai sugrįžti į namus, į savo paties pradžią. Jeigu kas nors negali sugrįžti į savo šeimą, jam, kaip ir tais metais mirusiajam, prie stalo paliekama įprasta vieta. Į Kūčias pakviečiami tik vieniši žmonės.

Senovine prasme Kūčios buvo ir tebėra šeimos šventė, kuri pradeda, deda pamatą arba, kaip šiandien sakome, programuoja visų ateinančių metų gyvenimą. Kūčios, valgytos kitokiame žmonių ratelyje (kaip kad kartais nutinka šiais laikais), nepakeičia Kūčių šeimoje. Kolektyvų, prie kurių prietampame, gali būti daug. Tuo tarpu šeima yra ypatinga, vienintelė bendruomenė, iš kurios esame kilę ir kuri mus susieja

ypatingais kraujo ryšiais. Senų metų pabaigoje ir Naujųjų pradžioje – Kalėdose dera atnaujinti šeimos narių santarvę ir jungiančius ryšius prie Kūčių stalo. Duonos, o vėliau plotkelės (kalėdaičio) laužymas sujungia visus šeimos narius. *Jei tau sunku ar paklydai miške, – sako sena išmintis, – prisimink tuos, su kuriais laužei plotkelę, ir rasi kelią.*

Kūčių vakare – visi namuose. Keliai tušti – niekas nei eina, nei važiuoja. Bežadė tyluma gaubia žvaigždėtą naktį. Visus apėmė Kalėdų nakties ramybė. Tapę krikščionimis, prie Kūčių stalo turime galimybę pasikviesti dar vieną asmenį – gimstantį Kristų. Pasikviesti Jį paprasta, bet šiandien tai tapo sudėtinga, nes Jis mėgsta būti ten, kur daug santarvės ir mažai dovanų...

Prieš Kūčias daug ruošos. Pirmiausia būtina susitaikyti su artimaisiais, su giminėmis ir kaimynais, visų atsiprašyti ir gražinti skolas. Tai – vidinė švara. Kūnas taip pat turi būti švarus – maudomasi, persirengiama. Dar reikia papuošti trobą, pagaminti Kūčių valgius ir papuošti eglutę.

Stalą, prie kurio valgys Kūčias, baltai nušveisdavo. Palubėje už sijų prikaišiodavo eglių šakelių, o tarp jų kabindavo iš šiaudų nupintų graiželių ar iš popieriaus išlankstytų paukščių. Kiti dar tvirtindavo ant sienų arba nuleisdavo nuo lubų šiaudines žvaigždes arba kabindavo popierinę Betliejaus žvaigždę. Palubėje virš stalo pakabindavo šiaudinį sodą, jį išpuošdavo gėlytėmis, šiaudiniais ar kiaušinių kevalų paukšteliais. Dar kiti išskaptuoja raudonųjų burokėlių vidų, įstato žvakeles, ir tokius žibintus stato ant palangių ar pakabina kertėse. Taip ir panašiai būdavo puošiamas kambarys senoviniais savos gamybos papuošalais. Kai kuriuose namuose būdavo įrengiama prakartėlė – skulptūrinė grupė, vaizduojanti Jėzaus gimimą.

Kūčių valgiai gaminami iš ankštinių (žirniai, pupelės, pupos) ir grūdinių (avižos, kviečiai, miežiai) kultūrų, aguonų, kanapių, linų sėmenų, miltų, daržovių (bulvių, burokėlių, ko-

pūstų, morkų), miško gėrybių (grybų, riešutų, spanguolių) ir sodo gėrybių (obuolių, vyšnių, medaus). Būtina Kūčių stalo dalis – silkė ir žuvys. Iš viso Lietuvoje priskaičiuota daugiau nei šimtas Kūčių valgių. Visi jie pasninkiniai – gaminami be gyvulinių riebalų, be pieno, tik su aliejumi. Dažniausiai paruošdavo dvylika patiekalų. Patiekalų skaičius reiškias dvylika metų mėnesių. Vėliau imta sakyti, jog patiekalų tiek, kiek Kristus turėjo apaštalų. Kai kur Lietuvoje ruošdavo devynis patiekalus. Skaičius devyni – ritualinis, dažnai sutinkamas tautosakoje.

Eglutės puošimas – palyginti nesenas reiškinys, ir ne tik Lietuvoje. Vokiečių šaltiniuose eglutė pirmą kartą minima 1605 m. Tačiau visuotinai Vakarų Europoje eglutė liaudies kultūros dalimi tapo tik XIX a. Lietuvoje pirmąsias eglutes su žaidimais imta rengti rusų mokyklose. 1896 m. jos buvo papuoštos Salake, Skaudvilėje ir Ukmergėje. Po metų jas jau puošė dešimtyje mokyklų. Eglutėmis norėta privilioti lietuvius ir jų vaikus į rusiškas mokyklas. Todėl kai kurie Lietuvos šviesuoliai šimtmečio pradžioje pasisakydavo prieš eglučių puošimą. Tačiau, nepaisant to, XX a. trečiojo ir ketvirtojo dešimtmečių sandūroje jas jau puošė visa Lietuva. Eglutės pasirodymas skatino naują tautodailės šaką – papuošalų gaminimą. Lietuviški namų darbo eglutės papuošalai yra ketveriopi: šiaudiniai, dirbiniai iš kiaušinio lukšto, tešliniai kepiniai ir karpiniai.

Kūčių vakarienė buvo apgaubta ypatingu paslaptingumu ir šventumo nuojauta. Dažniausiai prie stalo rinkdavosi, danguje pasirodžius Vakarinei žvaigždei. Ant stalo paklodavo šieno (anksčiau – šiaudų) ir užtiesdavo linine staltiese. Stalo viduryje statydavo kryžių, šalia jo – lėkštutę su šventintais kalėdaičiais ir duona. Kol nebuvo kalėdaičių (plotkelių), laužydavo ir dalindavosi duoną.

Nors Kūčių vakarą visus gaubdavo bendra nuotaika, tačiau įvairios Lietuvos vietovės ir net atskiros šeimos turėjo savo valgymo papročius ir apeigas, kurios vienaip ar kitaip

išreikšdavo šio ypatingo vakaro prasmę. Vakarienei vadovaudavo garbingiausias šeimos asmuo, nuo kurio ir priklausydavo, kaip ir su kokiomis apeigomis bus valgomos Kūčios.

B. Buračas rašė: *Prieš vakarienę namų šeimininkas, kaip koks senovės vaidila, apsirengia tam tikrais apeiginiais rūbais. Apsivelka ilgus baltus trinyčius, kuriuos susijuosia juoda juosta, kokios paprastai niekuomet nejuosi. Ant galvos užsideda tam tyčia gražiai padarytą juodą kepurę. Paima nuo stalo lėkštę su Kūčių plotkelėmis, išeina kieman ir iškilmingai neša ją aplink gryčią. Apnešęs triskart, prieina prie lango ir beldžiasi. Tuomet viduje esantys klausia:*

– Kas ti aina? – Plotkelių nešėjas, už lango stovėdamas, atsako: – Ponas Dievas! – Kū ti naša? – Vėl jo klausia. – Geras dienas! – Kas gi yra tos geros dienos? – Švintos Kūčios! – O kas tos Kūčios? – Dievo pyragas! – O kas jų valgys? – Geri žmonės, protiem neduos!

Po šių apeigų plotkų nešėjas kviečiamas vidun. Įėjęs gryčion, padeda plotkeles ant stalo. Tada visa šeima sėda už Kūčių stalo. Šeimininkas kalba tam tikrą palaiminimą, linkėdamas gerų metų. Paskui, paėmęs vieną plotkelę, sulaužo ir dalija visai šeimai. Po plotkelių laužymo valgo vakarienę.

Atskiros šeimos turėdavo ir savų Kūčių valgymo papročių. B. Navickas pasakoja apie savo vaikystės Kūčias: *Trys dienos prieš Kūčias – didžiausias vargas kojoms: reikia apeiti visus artimuosius ir tolimesnius kaimynus, arčiau gyvenančius giminaičius ir visų atsiprašyti: „Jei turi ką širdy prieš mane, gal ne taip pasakiau ar padariau – atleisk, kad galėtume ramiai švęsti Kalėdas...“ . „Atleidžiu. Ir tu man atleisk...“ . Iki Kūčių vakarienės stengdavomės atiduoti visas skolas. Mokinukai mokykloje atsiprašydavo draugu, mokytojos. /.../ Kūčių dieną nuo vidurnakčio –*

jokio maisto nė į burną, iki pat vakarienės. Šeimininkėms – darbo galybės, kaip ir visur prieš Kūčias. /.../ Kepdami duoną, iškepa atskirai vieną kepalėlį – supjausto jį, kad kiekvienam šeimos nariui tektų po riekutę, bet taip, kad riekutė su riekute jungtųsi plonyčiu sluoksnėliu. Duonutę padeda vidury stalo ant sulankstyto rankšluosčio. Šalia – lėkštutė su kalėdaičiais, ašotis raugintos beržo sulos. O daugiau – dvylika Kūčių patiekalų. Kai jau viskas pri-ruošta, visi sustoja poterių. Pradeda senelis, kartojam garsiai visi. Kalbant „Tėve mūsų“, kai ištariam žodžiai „kasdieninės mūsų duonos duok mums šiandien“, senelis paima kepaliuką, peržegnoja, atlaužia riekutes ir paduo-da kiekvienam į rankas; duonutę padėję priešais save, tęsiame malda. „Ir atleisk mums mūsų kaltes, kaip ir mes atleidžiame savo kaltininkams“, – po šių žodžių visi ei-name vienas po kito prie senelio, bučiuojam ranką, sene-lis žegnoja kiekvieno galvą ir sako „atleista“. Po to at-siprašome vieni kitų ir vieni kitiems atleidžiame. /.../ Sene-lis sakydavo: „Jei man per Kūčias kas nors neatleis, nė pats Popiežius neišriš“.

Kūčios sujungia visus. Neužmiršdavo mirusiųjų, bičių, gyvulių, paukščių, žvėrelių. Mirusiuosius prisimindavo, o anksčiau – vaišindavo ar net kviesdavo prie stalo. Bitėms suruoš-davo atskiras Kūčias. Gyvulius ir naminius paukščius geriau pašerdavo ar palesindavo, pridėdami likučių nuo stalo. Lau-kiniams paukščiams ir žvėreliams paberdavo grūdų, padėda-vo šieno ar daržovių.

Po vakarienės gulti neskubama. Senesni gieda kalėdines giesmes, o jaunimas spėja ateitį. Paprastai šeimoje naudoti 1-4 ateities spėjimo būdai, o kur jaunimas judresnis – ir po ke-liolika. Yra aprašyta virš penkiasdešimt įvairių burtų ir spėji-mo būdų. Sąlygiškai ateities spėjimus galima suskirstyti į keletą grupių: spėjimai prie stalo, lauke, spėjimai iš apavo, pagal

gyvūnus, loterijos, liejiniai vandenyje, spėjimai su veidrodžiu ir sapnai. Matyt, seniausi ir mėgiamiausi yra spėjimai prie Kūčių stalo – juos atlikdavo tiek vedė, tiek ir jaunimas. Dar labai mėgiamas buvo šunų lojimo klausymasis, malkų nešimas, tvoros miėtų skaičiavimas. Dažniausiai spėjama, ar ištekės, ves, mirs, persikels į kitą vietą, derlingi-nederlingi bus metai, koks oras. Spėjimuose derinama rintis ir žaismingumas.

Kalėdų naktis nepaprasta. Seni žmonės pasakoja, kad Kalėdų naktį atsiveria dangus, vanduo virsta vynu, o gyvuliai kalba žmonių kalba.

*Legenda pasakoja, kad anais laikais, pirmųjų Kalėdų naktį, kai Betliejaus tvartelyje gimė pasaulio Gelbėtojas – Jėzus, Romos valdovas su savo palydovais kopė į Kapi-
tolijaus kalną aukoti dievams. Buvo gili ir tamsi naktis. Nejudėjo nuo vėjo nei mažiausia šakelė. Priėjus prie die-
vų statulų, vergas padavė valdovui karvelį, kurį jis turė-
jo paaukoti. Staiga valdovo ranka suvirpėjo, ir ištrūkęs
karvelis pranyko tamsoje. Taip atsitiko ir su antru, ir su
trečiuoju karveliu. Vėsi labai stebėjosi ir klausė žynių, ką
tai galėtų reikšti. Ir atsakė žyniai, kad ši naktis nepapras-
ta – didelės taikos ir ramybės naktis. Šią naktį nieko nega-
lima žudyti.*

KALĖDOS

Iki XX a. trečiojo dešimtmečio Kalėdos Lietuvoje šven-
tos tris, kartais net ir keturias dienas. Pirmą Kalėdų dieną –
ramybės, šeimos diena: žmonės eidavo į bažnyčią, grįžę valgė
šventinius patiekalus, giedodavo kalėdines giesmes, ilsėda-
vos. Į svečius nevaikščiojo. Kaime suaugusiųjų darbas bū-
davo tik pagirdyti ir pašerti gyvulius. Iki XIX-XX šimtmečių
sandūros Kalėdų pirmą dieną nedirbdavo jokio darbo: nei
aslą šluodavo, nei galvą šukuodavo, nei kasas pindavo, – vis-

kas turėjo būti atlikta iš vakaro. Šią dieną ir krosnies nekūrendavo, tik iš vakaro pakrautą viryklę įkurdavo. Sakydavo, kad pirmą Kalėdų, pirmą Velykų dieną ir per Sekmines bei Visus Šventus nė paukščiai nesuka lizdo. Net neatidėliotinių darbų nedirbdavo. Dar trečiame XX a. dešimtmetyje, jeigu šventą dieną tekdavo įsiūti ištrūkusią sagą, tai kitą dieną ją išpjaudavo ir vėl įsiūdavo – *ne dėl burtų, o iš pagarbos šventei*.

Grįžę iš bažnyčios tėvai po kalėdinių pusryčių sumigdavo, o vaikai tyliai sėdėdavo ant krosnies. Tačiau ir tėvams atsikėlus jie būdavo tylūs, žaidė žodinius žaidimus, klausydavosi pasakų, minė mįsles. Pirmą Kalėdų dieną ir vaikams buvo draudžiama iš namų išeiti.

Tyla yra bendravimo su Dievu laidas. *Vaikai, kad būtų šventa!* – sakydavo tėvai, o tai reiškia – kad būtų tylu. *Rodos savaimė suprantama, – rašė Vydūnas, – kad reikia tylėti norint švęsti. Šventė pirmiausia yra tylu. Nurimęs turi būti visoks judesys, visi trenksmai. Nutylame ir klausomės, kaip tai darė žmonės jau šimtus ir tūkstančius metų atgal. Ir švenčiame! Švęsti yra klausytis. Gyvenimas yra giesmė, yra gaida. Ir jos klausydamies mes švenčiame. Šventimo paslaptis ta, kad žmogus nebeklauso savojo asmeninio gyvenimo garsų, bet atveria savo sielos ausis didžiajai gyvenimo gaidai.*

Antroji Kalėdų – šv. Stepono diena. Bažnyčiose šventindavo avižas, išleisdavo samdinius. Tai svečiavimosi ir jaunimo pramogų laikas. Trečią Kalėdų dieną pasisvečiuoti ir toliau nuvažiuodavo. Ketvirtą dieną kai kur moterys jau susinešdavo į trobas ratelius, vyrai vėl pradėdavo dirbti įvairius žiemos darbus.

Į pirmąsias rytines Piemenėlių mišias vykdavo pirmiausia piemenys. B. Buračas užrašė prisiminimus apie tokias mišias: *Kalėdų rytą, būdavo, atsikeliamo kuo anksčiausiai ir rengiamės Dusetų bažnyčion į Piemenėlių mišias. Rėdy-*

davomės švariais išeiginiais namų darbo drabužiais. Kojas audavome naujomis karklo luobo vyželėmis ir baltutėliais naminės drobės auteliais. Virš kitų drabužėlių apsivilkdavom ilgais žieminiiais kailiniais, o susijuosdavom marga juosta. Ant galvos užsidėdavom šiltas kiškio kailio triausės kepures. Užantin susidedame piemenėlių dūdėles, birbynes ir švilpynes. Rankom nusitvėrę drūtus alksnio kuokus – piemeniškas lazdas, kurios mums reikalingos ne tik pasiremti klampojant per pusnynus, bet ir apsiginti nuo vilkų... Piemenėlių Mišios anuomet būdavo neapsakomo vaikų džiaugsmo ir didžiausios linksmybės valanda bažnyčioje. Piemenėliai šių mišių metu grodavo, dūduodavo ir švilpiniuodavo savo paprastomis piemenų dūdelėmis – liūliuodavo gimusį Kristų. Visa bažnyčia skambėdavo, klegėdavo dūdelių balsais, kaip giria pavasarį.

Vaižgantas 1907 m. rašė, jog ...į Piemenėlių mišias jau-

nuomenė važiuodavo su trimitomis ir vamzdžiais ir kaip mokėdami gimusiam Berneliui dūduodavo. Dabar retai kur tokį chorą bepriima bažnyčion.

Po Piemenėlių mišių pėsti ir važiuoti skubėdavo namo, ypač aukštaičiai. *Tik šutina namo, vienas kitą lenkia. Triukšmas! Sniegas dulka tik vien. Langai vaikų apgulti. Skrenda dėl gražumo ir iš reikalo. Kas pirmas grįš iš bažnyčios, tam už visus to kaimo žmones geriau seksis. Aplenk ką nors, bus sėkmingi metai. Jei tave kas nors aplenks, tai tais metais nesiseks. Vaižgantas rašė: Vos tik pasibaigs, būdavo paskutiniai Kalėdų pamaldų žodžiai, žmonės, kaip galvon mušti, pradėdavo iš bažnyčios virsti ir galvotrūkčiais namo lėkti. Kaip Velykų rytą, taip ir Kalėdų, kas greičiau namo parlėks, tas vasarą greičiau javirus nuo dirvų nuvalys, ir kiti vasaros darbai seksis greičiau padirbti už kitus. Kliūdavo lietuviams už tatai nuo pamokslininkų. Todėl paskui tyčiomis ar iš baimės ėmė grįžti net labiau atsileidę negu paprastai važiuojama.*

Kalėdų pirmą dieną bažnyčiose būdavo laikomos trejos šventos Mišios. Trečiose Mišiose skaitoma šv. Jono Evangelija: *Tas Žodis tapo kūnu.* Tai reiškia – Dievo duotas pažadas išsipildė. Pildosi ir kalėdiniai palinkėjimai. Per Kalėdas linkėdavo vieni kitiems viso geriausio, kalėdinius linkėjimus atnešdavo ir kalėdotojai, kurie vaikščiodavo po kaimus visą tarpušventį iki Trijų Karalių.

Dabartinis Kalėdų senelis atsirado palyginti neseniai. Apie jį, kaip ir apie Velykų bobutę, būdavo tik pasakojama. Vaikai Kūčių vakare taip ir užmigdavo jo nesulaukę, o ryte rasdavo paliktas dovanėles. Pirmosios dovanėlės būdavo riešutai, obuoliai, pyragaičiai, saldainiai, riestainiai. Kalėdines dovanėles dėdavo po eglute, padėdavo prie lovytės ar pakišdavo po pagalve. Mažiesiems buvo aiškinama, kad dovanėles atvežė angeliukas, paliko geriems vaikams kūdikėlis Jėzus,

šventasis Mikalojus ar zuikiai. Tik pamažu Kalėdų senelis tapo neatskiriama šventinių susibūrimų prie eglutės dalimi.

Vėliau dovanomis pradėjo keistis ir suaugusieji. Pavyzdžiui, po Pirmojo pasaulinio karo rokiškietės broliams Kalėdų proga dovanodavo pirštines. Plačiau keistis kalėdinėmis dovanomis imta tik ketvirtajame XX a. dešimtmetyje.

Dabartinis kalėdinių dovanų pirkimo vajas beveik sunaikino laukimo ir vilties metą – adventą, be kurio negali būti prasmingų Kalėdų. O Kalėdų senelis bando užimti gimstančio Jėzaus vietą. Kokio sukrėtimo reikia, kad Jėzus tikrai gimtų mūsų širdyse, o mes atsigręžtume vienas į kitą, o ne į šiukšlių kalnais virstančias dovanas?

...Dar tebeesi, Viešpatie, tarp mūsų. Ir būsi visados su mumis. Tarp mūsų gyveni, toj žemėj, kuri yra tavo ir mūsų, toj žemėj, kuri priėmė tave, kai buvai kūdikis tarp kūdikėlių ir pasmerktasis tarp pasmerktųjų. Gyveni su gyvaisiais, gyvųjų žemėje, kuri tau patiko ir kurią tu myli, gyveni ne žmogišku gyvenimu mūsų žemėje, galbūt nematomas net ir tiems, kurie tavęs ieško. Gal pasislėpęs po vargšo išvaizda, o gal visų apleisto ligonio, senelio, luošio ar motinos pamesto kūdikio pavidalu.

Tu matai, Kristau, mūsų reikalus, tu gerai žinai, kaip mums reikia tavo paramos, koks be galo reikalingas tavo sugrįžimas. Mums trūksta tavęs, tiktai tavęs vieno ir nieko daugiau. Tiktai tu vienas mus tikrai myli ir jauti gailestį visiems, kenčiantiems ir nusivylusiems. Tik tu vienas gali pajusti, koks didelis, koks begaliniai didelis yra tavęs išsiilgimas šią sunkią pasauliui valandą. Niekas kitas, niekas iš tų, kurie gyvena, niekas iš tų, kurie miega garbės svaigulyje, mums, vargšams, paskendusiams baisiausiame iš visų vargų – sielos skurde, negali dovanoti laimės ir išsigelbėjimo. Maldaujame, sugrįžk ir duok mums visiems, paskendusiams tamsybėse, tikrojo gyvenimo šviesą.

Su tavo, Kristau, atėjimu iš tos mažos kibirkštėlės, kurią kiekvienas nešiojamės savo širdyse, teįsižiebia jau negęstanti ir mus perkeičianti Amžinosios Ugnies Liepsna.

NAUJI METAI IR TRYS KARALIAI

Naujųjų Metų šventė tokia, kokia ji yra dabar, palyginti nesenas reiškinys. Kalėdos, kaip jau minėta, pagal senovinius papročius būdavo kartu ir Naujųjų metų pradžia. Likusios šešios metų dienos būdavo šventinės. Iki Pirmojo pasaulinio karo Kūčių vakarienę kartodavo prieš Naujuosius Metus ir prieš Tris Karalius. Naujųjų Metų išvakarės būdavo vadinos *Mažosios Kūčelės*, *Antroji Kūčia*, *Riebioji Kūčia*, *Pakūčiai*, *Kūčelės*, *Kūčiukės*. Kai kur visos trejos Kūčios vadintos skirtingai. Pavyzdžiui, Švenčionių apylinkėse tai *Kūčios*, *Mažosios Kūčelės* ir *Kūtelės*. Palyginkime su atitinkamais rusiškais pavadinimais: *Постная Кутья*, *Голодная Кутья*, *Богатая Кутья* – ‘*Pasninko Kūčia*, *Alkana Kūčia* ir *Turtinga Kūčia*’). Jas valgėdavo panašiai, kaip ir Kūčias, bet mažiau iškilmingai. Šiose Kūčiose jau galėdavo dalyvauti ir svečiai – giminės ar kaimynai.

Kalėdinių švenčių laikotarpis tęsdavosi iki sausio 6 dienos, kuomet pagal krikščioniškąjį kalendorių švenčiama Kristaus pasirodymo, apsireiškimo (gr. Epifanijos) šventė. Katalikiškuose kraštuose ji švenčiama kaip gimusį Jėzų pasveikinusių Trijų Karalių šventė, o stačiatikių kraštuose švenčiamas Kristaus krikštas Jordano upėje.

Trijų Karalių šventės papročiai įvairiuose kraštuose labai panašūs ir nesudėtingi. Trys vyrai, vienas iš jų juodai dažytu veidu, apsiredę karaliais, kartu su juos lydiniu angelu, kuris neša rankoje besisukančią žvaigždę, lanko namus pėsti arba raiti. Atėję į namus, ant durų užrašėdavo savo vardų pirmąsias raides: K + M + B (Kasparas, Merkelis, Baltazaras). Tačiau

dažniausiai pirmašias vardų raides ant durų bažnyčioje šventinta kreida žmonės užrašydavo patys.

Trijų Karalių eitynės primena kalėdojimo paročius. Apsilankę Karaliai giedodavo tam tikras giesmes. L. Jucevičius užrašė tokią: *Trys karaliai atjojo, / Dievui pasikloniojo. / Dabar pas juos ateina / Tuos namelius aplankyti, / Jums linksmybę padaryti, / Gerai prašome priimti.*

Apsilankiusius Karalius vaišindavo ar duodavo dovanų. Trijų Karalių šventė pabaigia kalėdinio virsmo laikotarpį. Nurengiama kalėdinė eglutė, samdiniams baigiasi Kalėdų atostogos, grįžtama prie įprastinių darbų.

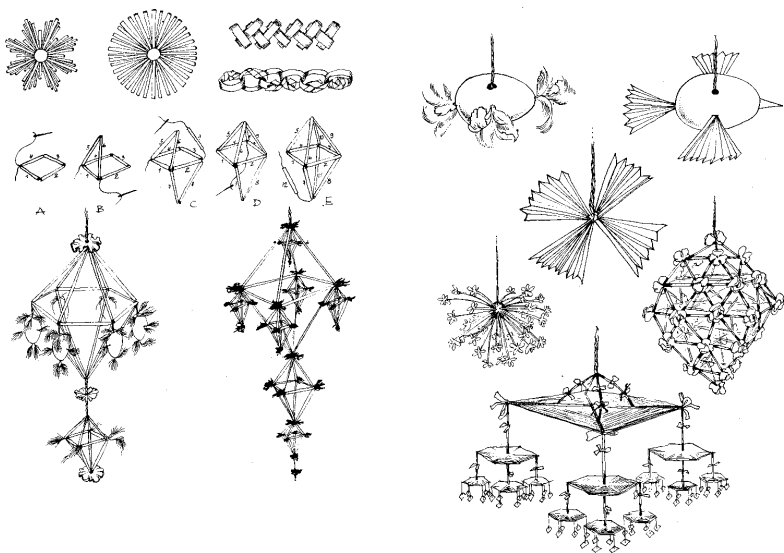

PRIEDAI ŽIEMOS VIRSMUI

Advento vainikas

Advento vainikas pinamas iš amžinai žaliuojančio medžio šakelių. Prie vainiko pritvirtinamos keturios žvakės, kurios vainiką dalija į keturias lygias dalis. Žvakės vaizduoja keturis advento sekmadienius. Vainikas dedamas ant gražiai papuošto stalo arba kabinamas virš jo ir laikomas iki Kalėdų. Kiekvieną advento sekmadienį sudeginama tik viena žvakė. Ketvirtą žvakę uždegama paskutinį advento sekmadienį.

Namų papuošalai iš šiaudelių

Kūčių valgiai

Pagrindiniai Kūčių valgiai yra įvairūs grūdai, sėklos bei vaisiai (laukų, daržo ir sodo gėrybės), grybai, uogos, riešutai (miško gėrybės) bei žuvis ir silkė (vandens gėrybės). Visi Kūčių patiekalai yra juodo pasninko valgiai, t. y. be mėsos ir pieno.

Kūčia. Tai apeiginis Kūčių patiekalas, išreiškiantis šventės esmę. *Be kūčios nėra Kūčių*, – sakydavo senesni žmonės. Kūčia – tai šutinti kviečiai arba įvairių grūdų, žirnių bei pupų mišinys. Valgomas su medumi arba su aguonpieniu.

Aguonpienis. Gaminamas iš trintų aguonų. Seniau aguonas užpildavo karštu vandeniu ir mirkydavo, kad suminkštėtų, o vėliau trindavo kočėlu moliniame inde. Tai ilgas darbas. Dabar sausas aguonas galima sumalti kavos malūnėliu. Užpilti virintu vandeniu. Tirščius galima nukošti (jie sunaudojami kitų patiekalų įdarui) arba valgyti su tirščiais. Pasaldinama cukrumi arba medumi. Su aguonpieniu valgo kūčiukus ir kitus patiekalus. Tai vienas dažniausiai valgomų patiekalų per Kūčias ne tik pas mus, bet ir kaimyninėse šalyse. Rusijoje iš šio patiekalo pavadinimo *сочиво* (sėklų sultys arba pienas) yra kilęs ir Kūčių vakarienės pavadinimas – *Сочевник* arba *Сочельник*.

Avižinis kisielis. Jį virdavo iš avižų. Dabar patogausia virti iš avižinių dribsnių. Juos reikia užpilti vandeniu, užvirinti ir virti keletą minučių. Atšaldžius nukošti tirščius ir, kad geriau rūgtų, įdėti duonos plutelių ir pastatyti šiltai, kad išrūgtų.

Grybų patiekalai. Grybai valgomi šalti ir karšti, sūdyti, marinuoti, kepti aliejuje, su kopūstais, gaminami grybų virtiniai (įdarui malti baravykai ar kitokie grybai sumaišomi su aliejuje kepintais smulkintais svogūnais).

Žuvų ir silkių patiekalai. Tai būtini Kūčių stalo valgiai, jie ruošiami įvairiausiais būdais pagal išmonę ir galimybes.

Malti sėmenys. Pakaitintus sėmenis sumalti kavamale, pridėti druskos (galima ir pipirų). Sumaišyti su aliejumi arba ne. Valgoma su šutintomis bulvėmis.

Dainos

Leliumai, ant to dvaro, leliumai,

Nauji palociai, leliumai.

Leliumai, tuose palociuose, leliumai,

Bernelis sėdėjo, leliumai.

Leliumai, bernelis sėdėjo, leliumai,

Kilpinėlius narstė, leliumai.

Leliumai, kilpinėlius narstė, leliumai,

Ir anteles gaudė, leliumai.

Leliumai, ir anteles gaudė, leliumai,

Ir mergelei siuntė, leliumai.

Leliumai, ir mergelei siuntė, leliumai,

Imsi neimsi, leliumai.

Leliumai, imsi neimsi, leliumai,

Nors paminėsi, leliumai.

Leliumai, ant to dvaro, leliumai,

Nauji palociai, leliumai.

Leliumai, tuose palociuose, leliumai,

Mergelė sėdėjo, leliumai.

Leliumai, mergelė sėdėjo, leliumai,

Margas juostas audė, leliumai.

Leliumai, margas juostas audė, leliumai,

Ir berneliui siuntė, leliumai.

Leliumai, ir berneliui siuntė, leliumai,

Imsi neimsi, leliumai.

Leliumai, imsi neimsi, leliumai,

Nors paminėsi, leliumai.

Oi atvažiuoja lėliu kalėda,

Lėliu kalėda, kalėda.
Auksiniais ratais, diržų botagais,
Lėliu kalėda, kalėda.
Išeik, tėvuli, an didžio dvaro,
Lėliu kalėda, kalėda.
Atkelk, tėvuli, vario vartelius,
Lėliu kalėda, kalėda.
Inleisk, tėvuli, an didžio dvaro,
Lėliu kalėda, kalėda.
Vai ir atveža mergom prausylų,
Lėliu kalėda, kalėda.
Kai nusiprausiu, tai balta būsiu,
Lėliu kalėda, kalėda.
Kai pasrėdysiu, tai graži būsiu,
Lėliu kalėda, kalėda.
Tai išeisiu in jaunimėlį,
Lėliu kalėda, kalėda.
Tai pasdabosi mane, berneli,
Lėliu kalėda, kalėda.
Ir atvažiuosi su žaliu vyneliu,
Lėliu kalėda, kalėda.
Inpils tėvulis tau į stiklelį,
Lėliu kalėda, kalėda.

Kalėdų rytų rožė pražydo,

Lėliu kalėda kalėda,
Sekminių rytų ažerai sušalo,
Lėliu kalėda kalėda.
Jaunas bernelis ladelį kirto,
Lėliu kalėda kalėda,
Ladelį kirto, žirgelį girdė,
Lėliu kalėda kalėda,

Žirgelį girdė ir kamanajo,
Lėliu kalėda kalėda.
Ir kamanajo, ir pasbalnojo,
Lėliu kalėda kalėda,
Ir pasbalnojo, in mergelį jojo,
Lėliu kalėda kalėda,
In mergelį jojo, padarunkus nešė,
Lėliu kalėda kalėda, –
Rūtų vainikų, šilkų kasnykų,
Lėliu kalėda kalėda.

Sodai, sodai, leliumoj

Sodeliai žalieji, leliumoj,
Jau jūs nesprogsit, leliumoj,
Jau jūs nežaliosit, leliumoj.
Užeis žiema, leliumoj,
Šalta gili žiema, leliumoj.
Zuiki širmi, leliumoj,
Tavo trumpos kojės, leliumoj,
Neišbrisi, leliumoj,
Neiššokinėsi, leliumoj,
Nušaus tavi, leliumoj,
Jaunas srielčiukaicis, leliumoj.

Kalėdų nakties burtai ir spėjimai

Kalėdų nakties burtus galima suskirstyti į: spėjimus prie stalo; spėjimus lauke; spėjimus iš apavo; spėjimus pagal gyvūnus; įvairias „loterijas“; liejinius į vandenį; spėjimus su veidrodžiais ir sapnus.

Šieno traukimas. Po vakarienės traukdavo iš po staltiesės žolės stiebelius. Traukia dešine ranka, nežiūrėdami. Spėjama pagal šiaudelio ilgį. Koks šiaudelis, toks ir gyvenimas. Ilgas šiaudelis – tai laimingas ir ilgas gyvenimas; trumpas šiaudelis lemia vargus ir greitą mirtį; sulūžęs, plonas – varganą gyvenimą; o storas ar lapotas – turta; kreivas, su gumbu – turto arba nelaimės ženklas; žalias – geras ženklas.

Jeigu prie ištraukto šiaudelio prilipęs antras – vedybų ženklas; jei šiaudelis ilgas, tai toli nutekės arba būsims bus aukšto ūgio, jei trumpas – žemo; jei vyras ištraukia ilgą šiaudelį, tai žmoną gaus iš toli.

Ūkininkai pagal šiaudelius spėdavo ir ateinančių metų derlių. Vyrams ilgas šiaudelis, o jei dar ir su varpa, pranašavo derlingus metus; moterys, ištraukusios ilgą šiaudelį, džiaugdavosi, kad bus geri linai.

Šešėliai. Sėdint prie Kūčių stalo stebėdavo kitų ir savo šešėlius. Pagal šešėlio formą spėdavo žmogaus likimą. Šešėlių reikšmė priklauso nuo aiškintojo vaizduotės.

Šunų lojimas. Po vakarienės eidavo į kiemą klausytis, iš kurios pusės šunys loja – iš tos pusės atvažiuos piršliai, o vaikinams tai ženklas, kurioje pusėje mergelės ieškoti. Svarbu ir tai, kaip šunys loja: jeigu labai – bus daug piršlių, jei toli – toli nutekės, lėtai loja – teks palaukti, o jei tyli – nė nelauk.

Malkų skaičiavimas. Po Kūčių vakarienės skaičiuodavo Kalėdoms atneštas malkas – čiumpa iš pastogės, malkinės ar priemenės ir bėga vidun. Atneštas į trobą malkas dėliojo poromis ant aslos. Jeigu glėbys porinis – atei-

nantys metai bus su pora, jei neporinis – dar metus teks mergauti, su vainikėliu pabūti.

Spėjimai iš apavo. Atsistoja kambario gale ir sviedžia nuo kojos šlepetę ar *kaliošą* durų link. Arba atsistodavo ar atsisisėdavo kambario viduryje nugara į duris ir sviesdavo per galvą apavą durų link. Jei nukrinta pirštais į duris – išeis, o jei kulnu ar šonu – dar metelius pašoks jaunimėlyje.

Loterija. Ima tris dubenėlius, lėkštutes ar puodukus ir deda ant stalo. Patikėtinis, visiems išėjus, po apvožtais indais pakiša likimą simbolizuojančius daiktus: po vienu senmergystės simbolį – rožančių arba rūtą; po antru – vedybų simbolį – žiedą; po trečiu – mirties simbolį – žemę, žvakę arba anglį. Žaidėjai eina po vieną ir atvožia indą. Jei atidengia žiedą – ištekės arba ves, jei rožančių – davatkaus, jei smėlio žiupsnelį – mirs. Kai kas žaidimą kartoja tris kartus: jeigu daiktas atsiverčia tam pačiam žmogui tris kartus, tai jau lemties ženklas. Puodelių su simboliais gali būti ir daugiau. Kai kas vieną puodelį palieka tuščia.

Vardu traukimas. Merginos surašo į popierėlius vyrų vardus (devynis ar daugiau, keletą popierėlių palieka tuščiu), sudeda į dėžutę ir traukia po vieną. Kokį išsitraukia, tokiu vardu bus ir būsimas vyras. Jei ištraukia tuščią, tais metais neištekės. Vaikinai traukia moteriškus vardus.

Liejiniai. Ištirpintą vašką pila arba lašina nuo degančios žvakės į dubenį ar kibirą su vandeniui. Sustingusio vaško figūrėlėse ieško lemtingų ženklų. Spėjant reikia nemažai išradingumo, kiekvienas samprotaudavo savaip. Tą patį liejinį vieni aiškina vienaip, kiti kitaip.

Sapnai. Kad sužadintų sapnus, valgydavo nemirkytą silkę arba specialiai keptus sūrius kūčiukus.

Sapne būsimasis atneš gerti.

Jei mergina miegos po pagalve pasidėjusi vyriškas kelnes, – susapnuos skirtąjį. Vaikinai po pagalve dėdavo sijoną.

Ant dubens ar kibiro su vandeniu po lova statydavo tiltą. Padėdavo du pagaliukus, kuriuos pertiesdavo rankšluosčiu. Kai kur tiltą darydavo iš malkų. Tiltelį po lova galima pakišti ir slapčia, miegančiajam nežinant. Jei Kūčių naktį mergina susapnuoja, kad kas eina, joja ar važiuoja tiltu, – tas ir bus išrinktasis.

Surašomi ant kortelių pažįstamų vyrų ar merginų vardai ir dedama po pagalve. Nakčia prabudus ištraukiama viena kortelė. Kai kur tą patį vardą užrašydavo ant trijų kortelių. Ir traukdavo tris kartus – jei vis tą patį vardą ištraukia, tai ir bus išrinktojo vardas.

Kitur ant kortelių surašydavo kitus dalykus: *vedybos, laimė, nelaimė, vargas, turtas, mirtis, liga, kelionė* ir panašiai. Sumaišytas korteles pakišdavo po pagalve ir traukdavo prabudę. Ką ištrauksi, toks likimas ir laukia.

Kalėdų nakties sakmės

Gyvuliai kalba

Kūčių naktį gyvuliai šneka žmonių kalba, bet tyčia klausytis negalima. Sykį vienas gaspadorius panoro išgirsti gyvulių kalbą. Nuėjo naktį, kad gyvuliai nematytu, ir klausosi. Girdi jautis sako arkliui: „Kodėl tu ėdi ir ėdi, neguli?“ Arklys atsakė: „Reikia prisiėsti, nes teks sunkiai dirbti, nebus kada ėsti“. Jautis klausia: „O ką tu dirbsi?“ Arklys atsako: „Po trijų dienų gaspadorių reikės vežti į kapus“. Gaspadorius, tai išgirdęs, baisiai persigando ir mirė. Tikrai – arklys vežė į kapus.

Bet vargas ar netyčia užklydęs žmogus gali sužinoti ir vertingų dalykų. Vienas vaikas miegodavo arklidėje. Kalėdų naktį jis išgirdo, kaip vienas arklys sako kitam: „Ėskim, ėskim, reikės rytoj sunkų vežimą tempti, nes mūsų Jonas iškas lobį ir įvers į vežimą maišą pinigų“. Kitas jam sako: „Gerai, kad netoli, – iš po epušės, kur darže yra“. Kitą dieną vaikas nuėjo į tą vietą ir rado ten lobį. Šeimininkas pamatęs paklausė, kaip jis sužinojęs, kur lobis. Jonas atpasakojo arklių žodžius. Ki-

tais metais per Kūčias šeimininkas nuėjo klausytis, ką šnekės arkliai ir išgirdo kaip vienas pasakė: „Ėskim, ėskim, reikės rytoj sunkiai traukti – kai numirs mūsų šeimininkas, vešim jį į kapus“. Parėjo šeimininkas į trobą, atsigulė ir numirė.

Vanduo virsta vynu

Vienas ūkininkas nubudo Kūčių naktį. Įsinorėjo gerti ir atsigėrė vandeniū. Dievulėliau, tas vanduo – vynas! Prikėlė žmoną ir sako: „Žinai, žmonel, vanduo pavirto vynu“ – tai dui abu nešti. Prinešė pilnus viedrus ir kubiliukus, kokius tik turėjo. O Kalėdų rytą paragavo – vanduo ir gatava.

Parvažiavęs Kūčių naktį šeimininkas girdo arklius – tie negeria, prunkščia. Jis paragauja vandens, žiūri – vynas. Nubėgo į trobą visiems pranešti, grįžta, vėl ragauja – vanduo pats paprasčiausias, ir arkliai atsigėrė, kol jis sulakstė į trobą. Praėjo tas momentas, kai vanduo virto vynu.

Tačiau ir tyčia laukti, kol vanduo virs vynu, negalima. Kartą vienas vaikiš sėdėjo prie šulinio ir kas valandą ragavo vandenį. Vieną sykį pasėmęs atsigėrė: „Vynas!“ – ištarė ir tuojau mirė.

IV dalis

PAVASARIO VIRSMO ŠVENTĖS

UŽGAVĖNĖS

Užgavėnių papročių išlikę labai daug, tačiau rašant apie šventes pirmiausiai rūpi papročių prasmės klausimas. Papročiai, apeigos, ritualai neišlieka pastovūs, – keičiantis pažiūroms ir pasaulėvokai, jie pamažu keičia savo formą. Tačiau dar ryškiau kinta jų aiškinimas. Senujų šventinių papročių aiškinimą ypač apsunkina jų tamprus susilieėjimas su vėliau priimtomis krikščioniškomis šventėmis ir tradicijomis. Šis senosios lietuvių kultūros ir krikščionybės susilieėjimas kartais yra toks gilus, jog mes nebeatskiriame, kas tikrai yra krikščioniška, o kas priklauso mūsų protėvių kultūrai. Juo labiau, kad krikščionybės apeigynas ir ritualai, susiformavę indoeuropietiškoje terpėje, nebuvo svetimi baltų kultūrai.

Dabartinis mūsų švenčių kalendorius – tai praeities įvykių – sukakčių, jubiliejų ar įvairių „dienų“ minėjimų – seka. Senovės lietuviai tokių švenčių nesuprastų, lygiai kaip ir mes menkai besuprantame senąsias šventes. Šventė senovės lietuviams ir apskritai provaizdžio kultūros žmonėms buvo ypatingų pasaulio ir gamtos rėdos bei žmogaus gyvenimo įvykių pažymėjimas. Jeigu, švęsdami sukaktis, mes prisimename *buvusius* įvykius, tai mūsų protėviai ne minėdavo, bet papročiais ir apeigomis pergyvendavo *šventės metu vykstančius* virsmus (pasikeitimus). Dar daugiau – jie numatydavo, tarsi programuodavo tolesnę gamtos ir savo kasdienio gyvenimo eigą bei svarbiausius žmogaus gyvenimo įvykius. Kiekvienas žmogus būdavo šventės dalyvis. Apibendrinant galima sakyti, jog dabartinės šventės yra istorinės praeities *minėjimas*, o senosios šventės buvo esamojo meto arba dabarties įvykių *išgyvenimas*.

UŽGAVĖNIŲ IR GAVĖNIOS RYŠYS

Po Kalėdų saulė vis ilgiau užsibūna danguje, o gyvybės kreivė pamažu pradeda kilti aukštin. Po storu balto sniego patalu bunda gyvybinės gamtos galios. Artėja pavasarinis žiemos virsmas į vasarą. Patįsusiame sniege pakrypsta rogių vėžė, sprogs ta balti, pūkuoti žilvičio katinėliai, kalasi pirmieji daigeliai, gyvūnijos pasaulis pasipildo nauja gyvybe. Tai metas, kai švenčiamos atbudimo, atsigavimo ir gimimo šventės Užgavėnės ir Velykos. Pradeda veikti formos virsmo formulė *gim-ti – mig-ti* (žr. IV-ą ir V-ą brėžinius).

Vieningą pavasarinio virsmo švenčių ciklą pertraukė krikščionybės įvestas 7-ųjų savaitės pasninkas prieš Velykas, kurį mes vadiname *gavėnia* ir manome, jog tai yra kartu su krikščionybe gimęs ar atėjęs žodis. Pirmiausiai, atmetę visus žinomus aiškinimus, paklauskime savęs: kodėl pavasario sutikimo šventė vadinama *Užgavėnės*? Pavadinimai visada yra prasmingi. Juose atsispindi šventės ar kito reiškinių esmė. *Nomen est omen* – ‘Vardas yra ženklas’ – teigia senas lotyniškas posakis.

Po Užgavėnių prasideda *gavėnia* – taip dabar yra įprasta manyti. Savaiame kyla klausimas: kodėl Užgavėnės, kurios pagal pavadinimą (*už gavėnios*) turėtų būti *po* gavėnios, yra švenčiamos *prieš* ją? Bandydami atsakyti į šį klausimą, patyrinėkime žodį *gavėnia*. Šis žodis, sekant Kazimieru Būga, laikomas slavizmu. Tačiau požiūris į baltų-slavų kalbų santykius labai pasikeitė, ir mes jau žinome, jog tie žodžiai, kurie pagal skambesį buvo palaikyti slavizmais, iš tiesų dažniausiai yra seni, neretai ir primiršti baltiški žodžiai.

Kiekvienas daiktavardis sietinas su veiksmožodžiu. Nesunku pastebėti, jog žodžiai *gavėnia*, jo sinonimas *gavėja* ir daugiaprasmis *gavėnas*, reiškiantis ir Užgavėnių personažą, yra kilę iš veiksmožodžių *gautis* ir *gavėti*.

Veiksmazodžio *gautis* mes nebevartojame teisingai. Dabar pasakome: *Man gavosi šis darbas*. Kalbininkai bara už tokį netinkamą šio žodžio vartojimą, o senieji lietuviai mūsų tiesiog nesuprastų. Jie sakydavo: *Ligonis gaunasi iš po sunkios ligos* arba *Gaunasi iš po žiemos miego žemė ir visi jos gyviai* [LKŽ]. O veiksmazodžio *gavėti* reikšmė priešinga: *Šunys, neturėdami ko valgyti ar lakti, turi gavėti* [LKŽ]. Reikia manyti, kad anksčiau *gavėti* buvo naudojamas ir atsigavimo prasme: *Nė pyrago šmotelio nėra atgavėti* [LKŽ].

Iš esmės veiksmazodžiai *gautis* ir *gavėti* išreiškia visuotinio gamtos dėsnio (principo), t. y. vieningo reiškinių priešingas prasmes: pasninkavimą – liesėjimą ir atsigavimą – stiprėjimą; kai silpsta (gavėja) kūnas, stiprėja ir gyvėja (gaunasi) dvasia, ir priešingai – kai stiprėja kūnas, silpsta dvasia. Todėl *gavėti* reiškia ne tik silpti, pasninkauti ir liesėti, bet ir gyvėti. Panašiai yra ir slavų kalboje, nes senovinė slavų žodžio *zovetъ* prasmė yra ne tik ‘pasninkauti’, bet ir ‘gyventi’. Dar palyginkime su rusų kalbos žodžiu *благозovetъ* ‘būti palaimoje’ – palaimos būsenoje žmogus atsigauja.

Galima drąsiai teigti, jog iki krikščionybės gavėnios laikotarpis buvo prieš Užgavėnes. Gavėnia senovine prasme – tai žemės ir visos gamtos atsigavimo iš po žiemos miego laikotarpis. Tai gamtos *nėštumo* laikotarpis.

Jam pasibaigus, t. y. *po* gavėnios, švenčiamos Užgavėnės – gamtos atbudimo ir gyvybės, visokeriopa prasme, atsiradimo, gimimo šventė.

Kad taip buvo iš tikrųjų, rodo ir tai, kad dar palyginti visai neseniai žodis *gavėnia* kartais būdavo vartojamas priešinga, negu mums dabar įprasta, prasme: *Veselijos ir pokyliai bus keliami gavėnėje*. Taip rašyta Jono Basanavičiaus redaguotoje „Aušroje“ (LKŽ, III t., p. 188).

Jeigu teigsime, jog krikščionybė gavėnios laikotarpį, trukusį nuo Kalėdų iki Užgavėnių, perkėlė nuo Užgavėnių iki Velykų,

būsime neteisūs, nes gamtos lygmenyje esančio gavėnios tarpsnio neįmanoma perkelti. Senasis gavėnios laikotarpis nuo Kalėdų iki Užgavėnių išliko, bet, vis labiau pabrėžiant krikščioniškosios gavėnios laikotarpį, susijusį su žmogaus kūno marinimu ir jo dvasios atsigavimu, senoji gavėnia niro užmarštin. Tačiau, kaip matyti iš Lietuvių kalbos žodyno, dar gana ilgai išliko dvi žodžio *gavėnia* prasmės: *Nuo gavėnios galo žmona pradėjo valgydinti „sausai“* (LKŽ, III t., p. 188).

Žodžių *gautis* ir *gavėti* prasmės – atsigavimas ir silpnėjimas – paaiškina, kodėl ir priešvėlykinis Didžiojo pasninko laikotarpis buvo pavadintas tuo pačiu vardu – *gavėnia*, o šventės pavadinimas *Užgavėnės* gerai dera ir su krikščioniškąja *gavėnia*, nes sakoma, kad reikia *užsigavėti*. Ilgą laiką abi *gavėnios* prasmės gyvavo kartu, tačiau įsigalint krikščionybei senovinė *gavėnios* prasmė beveik pasimiršo, nors, kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, išliko iki XX a. pradžios.

Krikščionybė žodžio *gavėnia* neatnešė ir nepakeitė jo prasmės, bet liesėjimo ir atsigavimo prasmes iš gamtos lygmens pakėlė į žmogaus lygmenį. Senovinis gavėnios tarpsnis, kuris buvo susietas su gamtos atsigavimu ir gyvybės gimimu, tapo nukreiptas į žmogaus dvasinį atbudimą ir prisikėlimą. *Gamta tyliai, pamažu atsigauna nuo Kalėdų iki Užgavėnių, o krikščionis, gavėdamas kūnu, dvasiškai atsigauna nuo Užgavėnių iki Velykų.*

S. Skrodenio ir kitų etnografų nuomone, senosios Užgavėnės iki krikščionybės būdavo švenčiamos kovo mėnesio viduryje, galbūt pavasario lygiadienio metu. Dabartinės Užgavėnės yra kilnojama šventė. Jos susietos su Velykomis, kurių data skaičiuojama pagal mėnulio kalendorių. Pirmasis sekmadienis po mėnulio pilnaties, kuri būna po pavasario lygiadienio, ir yra Velykų šventės data. O 46 dienos prieš Velykas švenčiamos Užgavėnės, – tai visada būna antradienis. Senovėje ši šventė būdavo švenčiama beveik savaitę, t. y.

nuo ketvirtadienio iki antradienio imtinai. Dar XX a. pradžioje kai kuriose Lietuvos vietose Užgavėnės šventos tris dienas – sekmadienį, pirmadienį ir antradienį.

KAUKĖS IR PERSIRENGĖLIAI

Užgavėnėms ruošiamasi kaip didelei šventei. Svarbiausia – persirengti kitomis dienomis neįprastais drabužiais, veidą paslėpti po kauke. Kiekvienam reikėjo išradingumo, kad atkreiptų dėmesį, kad už kitus būtų juokingesnis. Kartais kaukėmis pradėdavo rūpintis dar vasarą – jeigu nepasidarydavo kaukės, tai bent miške aptiktą tinkamą medžio ar žievės gabalą pasidėdavo į saugią vietą. Artėjant Užgavėnėms, imdavo taisyti pernykščius apdarus ir ruošti naujus, drožti kaukes. Kaukes dar darydavo iš seno kailio, o vėlesniais laikais – ir iš popieriaus.

Visi svarbiausieji Užgavėnių kaukių pavidalai buvo iš kasdienės kaimo aplinkos. Dažniausiai kaukės turėdavo seno, negražaus žmogaus bruožų – išryškinama nosis, iškreipiama bedantė burna, asimetriškos akys. Vienos kaukės būdavo išraiškingesnės, su didelėmis kumpomis nosimis, kitos – visai be jų. Užgavėnių kaukės, kokios jos bebūtų baisios, visos šypsosi.

Jei persirengėliai kaukių nesidėdavo, veidą (ūsus, barzdą, skruostus) išsipaišydavo anglimi, suodžiais arba burokų rasalu. Spalvas neretai tyčia sukeisdavo. Drabužius persirengėliams ruošdavo išvakarėse ar tą pačią dieną. Vyrų vilkdavosi senais išvirkščiais kailiniais, audavosi išvirkščiomis kailinėmis kelnėmis, moterys užsisėgdavo ilgus sijonus. Dažnas vyras persirengdavo moterimi, o moterys vyrais. Persirengėliai rengdavosi slapčiomis, kad kiti neatpažintų. Pagal veikėjus persirengėlių kaukės skirstomos į dvi grupes: vienos pavaizduoti žmonių, o kitose – gyvulių bruožai. Ypač dažni buvo *žydai, čigonai, vengrai, velniai, raganos, giltinės, ubagai, ark-*

liai, ožiai, gervės. Būtinai Užgavėnių eitynių dalyviai – *Morė, Lašininis* su *Kanapiniu* arba *Gavėnas*.

Kokia kaukių ir persirengėlių prasmė? N. Vėlius Užgavėnių kaukes apibūdina taip: *Velnius, giltinė, ožys, dvi-galvis nykštukas, pagaliau ir patys populiariausi kumpanosiai, kuproti, pilvoti, šleivi „bergždinikių pirkėjai“ – aiškiai chtoninės būtybės, primenančios kaukus. /.../ Matyt neatsitiktinai Užgavėnių persirengėliai Bulgarijoje vadinami kukeriais. Rusų kalbininkas Vladimiras Toporovas bulgarų kalbos žodžius *kuk, kukir, kuker* sieja su lietuvišku žodžiu *kaukas*. Lietuvių kalbos žodyne randame keletą žodžio *kaukas* prasmių: 1. ‘kaukė’: *Kaukas nešiodavo ant galvos*; 2. ‘namų dvasia’: *Turbūt, tau koks kaukas padeda?*; 3. ‘nekrikštytas kūdikis’ ir ‘nekrikštyto mirusio kūdikio vėlė’; ir 4. ‘kūdikių marškinėliai’.*

E. Glemžaitė „Kupiškėnų senovėje“ rašo, kad po pirmųjų prausynų, kurias galima laikyti senuoju krikštu, kūdikį aprengdavo išvirkščiais marškiniais. O pagrindinis Užgavėnių persirengėlių (kaukų) atriburas yra *išvirkšti* kailiniai. *Išvirkščiais* kailiniais gaubti ir jaunavedžiai, o karstas taip pat būdavo statomas ant *išvirkščių* kailinių. *Išvirkštumas* yra gimties, vestuvių ar mirties virsmų simbolis.

Paprastai teigiama, kad kaukas yra namų dvasia, vadinamojo chtoninio, t. y. požeminio pasaulio dievybė. Tačiau kaukas yra ne tik dvasia, bet ir kūdikis iki krikšto ar nekrikštyto kūdikio vėlė. Virsmo eigos požiūriu, kaukas yra gimties virsme tykančios grasos pasireiškimas. Paprasčiau sakant, kaukas yra gimties virsme esanti žmogiška esybė.

Papročiai rodo, jog nepakrikštytas kūdikis dar nebuvo laikomas pilnai gimusiu. Bulgarijoje Užgavėnių kukeriai, t. y. kaukai po visų apeigų maudydavosi (krikštijosi) upėje. O lietuvių persirengėliai stengiasi aplieti vandeniu arba bent jį išversti. Šeiminkės, pastebėjusios persirengėlius, pirmiausia

slėpdavo vandenį. Apliejimas vandeniu – tai simbolinis krikštymas ir išėjimas iš gimties virsmo, kurio taip trokšta visi kaukai. Jie sakmėse vaizduojami nuogi, prašantys ypatingu būdu pagaminto lino drabužio, t. y. krikšto marškinių.

Kaip rodo žodžio *kaukas* prasmės ir minėti papročiai, yra trys *kaukų* rūšys: 1. dar negimusi, neturinti žmogiško pavidalo esybė, 2. mirusio nekrikštyto kūdikio vėlė ir 3. nekrikštytas kūdikis. Seka natūrali išvada, kad Užgavėnių persirengėliai yra besibeldžiančios į šį erdvės ir laiko pasaulį, bet dar neturinčios regimojo materialaus pavidalo būtybės. Tai žmogiškosios esybės, įėjusios į gimties virsmą, kurio įveikimui būtina žemėje gyvenančių žmonių pagalba. Pagalba reikalinga ir mirusių nekrikštytų kūdikių vėlėms bei nekrikštytiems kūdikiams. Tokią pat išvadą, tik kitu keliu, prieina ir A. Greimas: *kaukėmis prisidengusios būtybės atstovauja gemalines, dar neišbaigtas gyvenimo formas, ankstyvesnes už tikrąjį žmogaus gimimą.*

Šitokia Užgavėnių kaukių prasmė užkoduota ir žodžiuose *lerva* bei *lyčyna*, kurie yra *kaukės* sinonimai: *Kaimo bernai užsideda ant burnos lervas ir eina žmonių gąsdinti. Ant Užgavėnių berniukai dirbo lyčynas iš medžio su kumpa arba ilga nosimi, su akimis indubusiomis.* [LKŽ] Kita vertus, žodžiai *lerva* ir *lyčyna* reiškia vabzdį ankstyvoje vystymosi stadijoje: *Iš kiaušinių išsiritę vabzdžių jaunikliai vadinami lervomis.* [LKŽ] Atitikimas akivaizdus. Kaukė vaizduoja žmogaus, esančio gimties virsme, lervos tarpsnį. Kaip iš bjauraus vikšro – lervos atsiranda grakšti peteliškė, taip ir iš neišvaizdaus žmogaus gemalo gimsta tobula žmogiška būtybė.

UŽGAVĖNĖS IR GIMIMAS ARBA MARTAUJANČIŲJŲ RAGINIMAS

Kadangi martavimo pabaiga yra susijusi su pirmojo kūdikio gimimu, tai Užgavėnės, kaip gimimo šventė, vienokiu ar kitokiu būdu turėjo paliesti martaujančius, t. y. neištekėjusias (senmerges) ir nevedusius (senbernius) bei neseniai susituokusius ir dar vaikų neturinčius jaunavedžius.

Keliaujantys iš trobos į trobą persirengėliai krėtė įvairiausius pokštus, dainavo, „vogė“ ir reikalavo išpirkos bei kitokiais būdais linksminosi ir linksmino kitus. Tačiau šalia įvairiausių pramogų jie dar būtinai turėjo reikalų su senmergėmis ir senberniais, t. y. martaujančiaisiais. Ši apeiga tokia svarbi, jog neretai persirengėliai, t. y. kaukai, vadinami *bergždinėlių pirkėjais*. Vaikščiojantys persirengėliai ieškojo *bergždinėlių*, t. y. *likusių ant pernykščių šiaudų* senmergių. Pašiepdamo ne tik senmerges, bet ir senbernius. Senberniams atnešdavo pliauską ar seną šluotražį, numesdavo ir sakydavo: *Graužk!* Rusijoje senbernius sodindavo ant apverstų akėčių ir švilpdami veždavo per visą kaimą, o kaimo gale išversdavo į pusnį. Senmergėms kabindavo po kaklu pelenų maišiuką, silkės galvą ar pliauską ir varydavo per kaimą. Radę kitą senmergę, pirmąją paleisdavo ir pakeisdavo ją kita.

Tai nėra vien tik pajuoka, bet kartu ir paskatinimas išeiti iš užsitęsusio martavimo, raginimas naujai gyvenimo kokybei, kuri leistų gimti naujai gyvybei.

Pelenai, molinio puodo šukės, kuriuos *bergždinėlių pirkėjai* – persirengėliai nešiodavosi maišeliuose, patvirtina šią prielaidą. Tereikia prisiminti puodų daužymo paprotį per vestuves. Žemaičiai puodus daužydavo jau per piršlybas. Kai piršlys suderėdavo, *kas nors iš namiškių įnešęs meta jauniems po kojų pripiltą pelenų puodą, kuris sudužta, o pelenų debesis pakyla į viršų*. To prasmę atskleidžia ir vaisės, kurias

senbernis, – jei jis jau *ruošdavosi vesti*, – surengdavo persirengėliams, atnešusiems jam šluotražį ar pliauską.

Panašaus apeiginio martaujančiųjų raginimo būta ir Latvijoje. Tai rodo latviškas ketureilis, kurį dainuodavo Užgavėnių karnavalo dalyviai: *Budelēli stiprūnēli, / Išperk mano martužēlē. / Už martelēs išpērimā / Aš tau duosiu balta vištā.*

Latvijoje persirengėliai vadinti *budeliais*. Iš ketureilio matyti, jog jie atlikdavo apeiginį marčios pėrimā, skatinantį kitai gyvenimo kokybei. Marti čia gali būti dar neištekėjusi arba ištekėjusi, bet dar vaikų neturinti moteris. Latviškas Užgavėnių persirengėlių pavadinimas *budeliai* rodo, jog jie yra pavasarinio ir gimties virsmo budintojai, žadintojai. Pasak kalbininkų, *bauda, bausti* kilę iš veiksmažodžio *budinti*. Tokia baudos ar bausmės prasmė yra akivaizdi.

Rusijoje, Tverės gubernijoje 1874 m. buvo užrašytas atrodytų keistas ir nesuprantamas paprotys: *Vienas iš valstiečių apsirengia čigonu ir visus be išimties praėjusiais metais susituokusius jaunavedžius kviečia į gatvę; o jeigu šie neina, išveda prievarta. Vaikai sniege iškasa pusės sieksnio gylio duobę, į kurią poromis, t. y. vyrą ir žmoną, įverčia ir užkasa sniege; ten jie turi išbūti apie 5 minutes, paskui iškasami ir paleidžiami namo.* Papročio prasmė jau pamiršta – užrašytojui niekas nebegalėjo paaiškinti, ką ši apeiga reiškia. Kitose Rusijos gubernijose tuo laiku šio papročio jau nebuvo, bet einant lankyti jaunavedžių per Užgavėnes buvo sakoma: *Пойдем молодых зятьев законать* – ‘Eikime jaunųjų žentų užkasti’.

Apeigos prasmė lengvai paaiškėja, sugrąžinus senuosius prasminius jaunavedžių pavadinimus – *marti* ir *martas*. Turėdami mintyje, kad *marti* ir *martas* yra vestuvių virsme esančiųjų pavadinimai ir kad jie susiję su veiksmažodžiais *marti, apmarti*, bei prisiminę simbolinį marčios marinimą vestu-

vėse (*marčios kraujo* gėrimo apeiga) suvoksime, jog minėtas paprotys yra *marčios* ir *marto* apeiginis numarinimas (palaidojimas) ir kartu simbolinis išvedimas iš martavimo Užgavėnių (naujo atsiradimo, gimimo) šventėje. Prie šio papročio labai tinka latviškas Užgavėnių persirengėlių pavadinimas *budeliai*, nes tam, kad išbudintum, pažadintum naujam gyvenimui, prieš tai reikia „numarinti“ senąjį. Tai simboliškai ir atlikdavo budeliai apeiginiu pėrimu.

Veisiejų apylinkėse užrašytas kitokios formos, kitais simboliais apviktas, tačiau tą pačią esmę išreiškiantis paprotys: *Užgavėnėse marti ant verpstės turi vėžti anytą*. Jis taip pat reiškia simbolinį paraginimą jaunamartei – tapti motina. Būtent anytos, kuri anuodavo marčią, pareiga buvo pasirūpinti, kad marti kuo greičiau taptų motina.

Slavų kraštuose, o ypač Rusijoje, per Užgavėnės apeigų su jaunavedžiais būdavo tiek daug, jog kai kurie tyrinėtojai šią šventę vadino *Праздник молодоженов* – ‘Jaunavedžių šventė’. Apeiginį martų marinimą Rusijoje dar ir kitaip išreikšdavo. Juos marindavo slėgdami važinėjant rogėmis nuo kalniuko. Jaunavedžiams užlipus ant kalniuko, juos paguldydavo į roges, o ant jų susėsdavo dar 5 ar 6 žmonės. Likusieji nustumdavo roges žemyn, o jaunieji slegiami stenėdavę ir rėkdavę.

Ukrainoje visiems nevedusiems ir visoms netekėjusioms rišdavo kaladę. Nuo šio papročio Užgavėnių šventė Ukrainoje dažnai vadinta *Kalodij* ‘kaladė’. Kai kurie tyrinėtojai (V. Sumcovas) pabrėžia, jog tai pati būdingiausia ukrainietišką Užgavėnių apeiga. Pririšus kaladę „pririštasis“ turėdavo vaišinti. Būdavo sakoma, kad kaladė rišama, kad anas nebėgiotų, o greičiau vestų ar tekėtų. Kaladę dažniausiai rišdavo ištekėjusios moterys. Charkovo ir Chersono gubernijose kaladę rišdavo senbernio ar senmergės motinai, bausdami už tai, kad neištekino dukros ar neapvedino sūnaus. Pastarojo papročio prasmė tapati jau minėtam papročiiui Lietuvoje:

Užgavėnėse marti ant verpstės turi vežti anytą. Abu papročiai skirti skatinti naujos gyvybės atsiradimą – gimimą, tik skirtinguose žmogaus gyvenimo tarpsniuose.

Užgavėnėse yra ir tiesiogiai su gimimu susijusių papročių. Tarp persirengėlių eidavo moterys, apsirėdžiusios elgetomis, ir nešdavosi suvystytus kūdikius.

Yra užrašytas dar vienas, iš pirmo žvilgsnio keistas paprotys – kepurių mindymas Užgavėnių metu. Ką tai reiškia? Panašų paprotį randame ir žemaičių krikštynose: gimus berniukui, pribuvėja atiminėdavo iš vyrų kepures, kurias jie turėdavo išsipirkti. Rusijoje šis paprotys Užgavėnėse išlikęs grynesniu pavidalu. Vladimiro gubernijoje kepures atimdavo *tik jaunavedžiams*, t. y. *martams*, o jaunamartė tą kepurę turėjusi išsipirkti, pabučiuodama savo vyrą. Jau žinome, kad išeinant iš vestuvinio virsmo, t. y. baigus martavimą, moteriškai keičiamas galvos apdangalas. O šie, ir lietuviški, ir rusiški papročiai su kepurėmis – eilinė nuoroda į tai, kad galvos apdangalus keisdavo ir vyrams. Martas, baigęs martavimą, t. y. tapęs tėvu, pakeisdavo galvos dangą. Kepurių nuėmimas Užgavėnėse yra simbolinė apeiga, išlaikiusi savo prasmę tuose papročiuose, kur kepurės nuimamos ar mindomos ne visiems vyrams, o tik *martaujantiems jaunavedžiams*.

Įdomus paprotys užrašytas Rusijoje, Riazanės gubernijoje. Jaunavedžius atvesdavo prie vartų (apeiga vykdavusi tarpvartėje). Martas atsistodavęs prie vartų stulpo, o žmona – priešais jį. Jaunamartė nusilenkdavusi jam ir klausdavusi: *Ko jūs norite?* Vyras atsakydavęs: *Žuvelės*. Po tokio atsakymo jaunamartė nusilenkdavusi iki žemės ir tris kartus bučiuodavusi vyrą. Prisiminus, kaip pribuvėjos aiškindavo vaikams, iš kur jos ėmusios kūdikį, tai atsakymas – *žuvelės* – nestebins. Kūdikį pribuvėja pagauna vandenyje. Suprantama, kad žuvis, vanduo susiję su gimimu, o vartai – virsmo simbolis. Lietuvių dainose dainuojama: *Linko jievaras var-*

tuose. Medis vartuose! Mums, jau atpratusiems nuo vaizdinio mąstymo, tai atrodo lyg ir nelogiška. Tačiau lietuvių liaudies dainose vartai – perėjimo iš vienos erdvės į kitą, t. y. virsmo simbolis. O jievaras vartuose – tai Šiapus ir Anapus jungiantis gyvybės medis, dėka kurio gemalinės būtybės – kaukai, kuriuos vaizduoja Užgavėnių persirengėliai, gali gimti ir tapti žmonėmis.

UŽGAVĖNIŲ VEIKĖJAI

Morė ir Gavėnas

Dėmesio centre buvo *Morės* vežiojimas. Žinomi dar ir kiti jos vardai – *Kotrė*, *Raseinių Magdė*, *Raseinių Kotrė*. Šie pavadinimai buvo paplitę Žemaitijoje, o šiaurės ir vidurio Lietuvoje vežiojamos pamėklės vadintos *Čiučela*, *Diedeliu*, *Gavėnu*.

Morė yra Užgavėnių simbolis. Todėl, ją gaminant, reikėdavo laikytis tam tikrų taisyklių. Darydavo ją taip. Paimama viena rogių pavaža, būtinai nekaustyta. Pavažos viduryje pritaisomas vežimo ratas taip, kad galėtų suktis. Virš rato pritvirtinamos kartelės, rankų vietoje kryžmai prideda kitą kartelę ir apriša šiaudais. Galvą apriša balta, o ant jos viršaus – juoda skarele. Vienoj rankoj pamėklė laiko spragilą, kitoj – šluotą. Ją pačią „papuošia“ apdriskusios moterėlės drabužiais. Traukiant pavažą ratas, kuris vienu šonu liečia žemę, sukasi, o Morė, sukdamasi kartu su ratu, švaistosi spragilu ir šluota.

Sumaniai suderintos rogių ir vežimo dalys vaizdavo besibaigiančią žiemą ir ateinančią pavasarį. Juodoji Morės skarelė reiškė besibaigiančias mėsiedo linksmybes, o apačioje esanti balta skarelė – netrukus prasidėsiančią tylų, dvasią gaivinantią *gavėnios* laiką.

Kartais Užgavėnių pamėklės veždavo tiesiog rogėse, kuriose būdavo prisėdę *žydu*, *čigonų* ir kitokių persirengėlių, grojančių savo muzikos instrumentais. Grieždavo armonika,

pūsdavo raga, mušdavo būgną, daužydavo barškalus, tarškindavo šaukštais, puodais, dainuodavo įvairias dainas. Vežamą Morę bandydavo sugauti giltinė. Ji, švaistydamsi dalgiu, sukiodavosi aplink Morę. Pasibaigus apeigoms, vakare persirengėliai išveždavo Morę už kaimo ir ją sunaikindavo – sudegindavo arba paskandindavo. Morės mirtis pranašaudavo žiemos pabaigą ir pavasario pradžią.

Vidurio ir Rytų Lietuvoje Diedelis, kaip ir žemaičių Morė, būdavo daromas ant rato, užmauto ant rogių pavažos. Diedelis vilkėdavo ruda sermėga, būdavo virve susijuosęs, su žiemine kepure, rankas išskėtęs, o rankose – spragilai.

Tačiau labiausiai tyrinėtojų dėmesį patraukė Gavėnas (Gavanas – Kupiškyje, Gavenis – Anykščių rajone). Gavėną XX a. pradžioje smulkiai aprašė Vaižgantas: *Pusberniai taiso seną pavažą, vienu vidurin įkalto stipinu. Mauna ant to stipino didijį ratą. Ratlankį apvynioja šiaudų grįžtelėmis ir priraišioja lazdu galus; antrus galus suriša vienan – taip pasidaro ant rato guba. Dabar gubą reikia aptaisyti. Tai mažų vaikų darbas. Reikia patiekti mažoji medžiaga: kuo bjauriausių ryzų, virvių ir kitų tokių. Per ištisi dvi dieni viso sodžiaus berniukai zuja aplink visas trobas, kaip tikrieji miestų lakatninkai: kur kokį skarmalą nutveria, kur kokį virvagalį iš palėpės ar padangtės nuriša. Visi Gavėnui dirbti skiriamieji daiktai turi būti jau be jokios vertės, nes jiems tikrų tikriausiai lemta pražūti. Visos tos gėrybės sunešama nemaža krūva ir visa tai sukariama ant Gavėno. Rankų vieton dedama kryžma; ant galų kryžmos rišama spragilų buožės, ant galvos sena triausė, ant burnos bjauri kaukė iškištu buroko liežuviiu, – ir Gavėnas gatavas. Už pavažos tempiamas, vienon pusėn pakrypęs ir taip žemės šiaudais apvyniotu ratlankiu lytėdamas, Gavėnas sukasi, kultuvais mojuoja juo gyviau, juo sparčiau traukia.*

Kai kuriose Šiaurės Rytų Lietuvos vietovėse vaikščiodavo Gavėnu aprėdytas žmogus. Kaip 1927 m. užrašė Jonas Balys: *Vienas vyras apsirengia kokių prastu skylėtu sijonu, ant galvos užsideda sieta, išsisuodina veidą ir eina palei kiemus, kiti su vytimis jį varo. Tai yra „Gavano vorymas“. Jo nemuša, tik varo. Jis irgi turi vytinę ir, kai jis atsigręžia, tai visi palydovai tuoj bėga atgal. Priėjęs prie kiekvieno lango, Gavėnas sako: „Nevolgykit lašinių, turriu peilį ba kriaunų“. Jeigu, Gavėną varant, kas nors jį paliečia, tai visi varytojai puola su vytimis jį ginti. Kiti stengdavosi Gavėną vandeniui aplieti, palydovai jį irgi gindavo. Perėjęs per visą kaimą, Gavėnas nusirengia, lieka tik paišinas, tada jį perveža rogėmis per visą kaimą; jis sau sėdi, kiti tempia rogeles. Išvežę kaimo galan išverčia.*

Ten, kur Gavėnas būdavo tempiamas, jį neišardytą ant trobos aukšto laikydavo iki pusiaugavėnio. Vyresnieji juo baugindavo vaikus, kad šie per gavėnią laikytųsi pasninko. Per pusiaugavėnį, kai pasninko belieka tik pusė, Gavėnas vėl atsiranda, ir sakoma: *Gavėnas per žardą pervirto*. Besiversdamas ir dovanėlių vaikams išmeta. Vaikai bėgdavo žiūrėti, ar žarde neras saldinių, mergaitės – kaspinių. Velykų rytą, kaip rašė Vaižgantas, per iškilmingą procesiją Gavėną iš varpinės nušaudavo, kad užleistų vietą *Velykiui*.

Lašininis ir Kanapinis

Tarp Užgavėnių persirengėlių tai vieni, tai įsimaišę į kitų persirengėlių būrelius slankioja *Lašininis* su *Kanapiniu*. Lašininis dar būdavo vadinamas *Lašinius*, *Lašinskas*, *Kumpickas* ar *Mėsinas*, o Kanapinis – *Kanapius*, *Kanapinskas*, *Kanapickas*.

Lašininis vaizduoja mėsiedą, sotumą, persivalgymą. Tokia ir jo išvaizda. Jis būdavo storas, su lašinių gabalu burnoje, kartais su kiaulės galvos kauke. Kanapinis – liesas, apdris-

kęs, skrybėlę susijuosęs kanapių pluoštu, su kanapine virve rankoje arba ant galvos užsidėjęs kanapių pėdą ar vainiką, kanapinį botagą besukantis apie galvą, nuspurusiais ūsais, o rankose turėjo ilgą lazdą Lašininiui iš kaimo vyti. Kanapinis su Lašininium paprastai stumdosi, grūmoja vienas kitam, kol galiausiai Kanapinis nugalė. Jų grumtynės vykdavo įvairiausiose vietose – kaimo gatvėse, kiemuose, patalpose, – kad tik žmonės matytų.

Kantaučių apylinkėje Lašininio ir Kanapinio dvikova vykdavo lauke. Susikaudavo du būriai. Vieni lydi Lašininį, kiti padeda Kanapiniui. Kovotojai – įvairūs *gyvuliai*, *žvėrys*, *paukščiai*, keisti raiteliai: *lašininskiečiai* – stori, riebus, o *kanapinskiečiai* – išdžiūvę, liesi, vieni kaulai. Kovotojai labai sumanūs – juokingi žodžiai, lakios dainos, keisti ginklai, – žiūrovams tenka juoktis pilvus susiėmus. Kovos pabaigoje, paprastai nelaukta pasirodo Morė. Ji stebi kovos eigą, vis sukiodamasi aplinkui, kolei persimetusi prie *kanapinskiškių* nulemia liesųjų pergalę.

Lašininis po kautynių paprastai pabėga. Josvainių apylinkėje sakydavo, kad *nubėgo pas Aprilį, ketindamas su Apriliumi sugrįžti*. Puvočių žmonės aiškino, kad kovą Lašininis atidėjo iki Velykų – pailsės ir nugalės Kanapinį, kad Velykų šeštadienį jiedu vėl mušis ir Lašininis nugalės Kanapinį.

Nugalėtojas Kanapinis džiaugdavosi, kad gavėnia atėjo, kad dabar žmonės nuolat jį prisimins ir mylės, nes sausą maistą teks gardinti kanapių pienu. Išsitraukęs iš kišenės buteliuką kartaus ir sūraus gėrimo, imdavo visus vaišinti, o išvažiuodamas palikdavo, kad visai gavėniai užtektų.

Pasvalio apylinkėse per Užgavėnes kamaroje nuo karčių nukabindavo lašinius, atnešdavo šiaudų kūlį, aptaisydavo drabužiais, uždėdavo kepurę ir pakabindavo lašinių vietoje: dabar per gavėnią kamaroje kabos ne lašiniai, o Lašininis. Arba aptaisytą kūlį aprišdavo virve ir vilkdavo per slenkstį į

kamara, mušdami rykštėmis ir sakydami: *Išcik, Lašinini, mums nereik, išcik, Lašinini! Pakarkim Lašinių!* Kamaroje per karteles, ant kurios kabėjo lašiniai, permesdavo virvę, pakabindavo kūlį ir pririšdavo. Pakorus Lašinių prasidėdavo pasninko laikas.

VĖŽINIMASIS IR LAISTYMASIS VANDENIU. ŽADINIMAS

Visoje Lietuvoje gyvas paprotys per Užgavėnes daug važinėti. Vėžinosi rogėmis, rogutėmis, geldomis ir kitkuo; vėžinosi seni ir jauni. Pasikinkydavo geresnius arklius ir važiuodavo greičiau nei įprasta. Roges ir arklius išpuošdavo: iš karčių supindavo kasas, įrišdavo kaspinių, ant kaklų pakabindavo varpelius. Ypač mėgo važinėti per Užgavėnes vaikai. Važinėdavosi po kaimą, laukus, iš kaimo į kaimą, pas gimines ar pažįstamus. Sakydavo, kad kuo daugiau kelio nukeliausi, tuo linai geriau derės, užaugs ilgesni. Kartais važiuodavo stati, kad linai ilgesni augtų. O jeigu išvirstama iš rogių, tai tam, kad linai būtų geresni. Buvo paprotys apvažiuoti laukus ir kelis kartus pasivolioti sniege – derlius būsiąs geresnis ir linai storesni.

Važinėdavo rėkaudami, triukšmaudami, dainuodami. Nors pasivažinėjimo tikslai įvairiose Lietuvos vietose buvo tie patys, tačiau nuotaika skyrėsi. Vienur, ypač Žemaitijoje ir Šiaurės bei Vidurio Lietuvoje, pasivažinėjimas buvo daugiau pramušgalviškas, kitur – romus, šventiškas, pakilus. M. Katkus taip aprašė pasivažinėjimą XIX a. pabaigoje Krakių apylinkėse: *Jauni važinėjasi: prilipa pilnos rogės stačių ir sėdinčių – važiuoja per savo kaimą ir per kitus. Važiuojančius, kas nori, gali aplieti vandeniu. Bet jie turi tam reikalui prisirišę ilgus, storus rimbus, prisiartinusį liejiką negailestingai peršnioja. Tie užsimano lieti iš brukštuvo (balatan-*

kos). *Mat brukštuvas ilgas ir siauras indas. Iš jo lyg iš vamzdžio, gali paleisti ilgą srovę vandens ir aplieti važiuojančius, prie jų nesiartinant. Ne vienas važiuojančių persirengia žydu, čigonu, velniu – kažin kuom, kas kaip įmano, pasigauna lervų, kaukių. Susiėję į žinomą gryčią, juokauja kaip mokėdami. Juos vaišina alumi, degtine, mėsa.*

Šiame pasivažinėjimo aprašyme matome dar vieną svarbų Užgavėnių paprotį – *laistymąsi vandeniū*. Laistymasis, kurį jau minėjome kalbėdami apie persirengėlius, – vienas svarbiausių Užgavėnių papročių. Jis reiškia gyvybės *žadinimą*, jos skatinimą gausesniam derliui, o apskritai – krikštą, t. y. naują pradžia. M. Davainis-Silvestraitis rašė, jog per Užgavėnes *kas tik per sodžių važiuoja – ar tai ponas, ar kunigas, ar žydas, ar kits kas – aplieja su vandeniū ant tos paminklos, kad linai augtų*. Apliedavo ir persirengėlius. Kad užgavėnininkus būtų galima kaip reikiant aplieti, juos sumaniai įviliodavo į pinkles.

Laistymosi papročio formos įvairios. Viena iš jų – tai *bičių vežimas*. Žeimelio apylinkėje Užgavėnių pavakaryje būdavo kinkomas pats eikliausias sodžiaus žirgas, apkarstomas varpeliais, spalvotais popieriukais. Į roges įkeldavo didelį kubilą arba doklą (apvali pintinė šienui nešti). Į kubilą sukeldavo vaikus ir liepdavo jiems rėkti kiek išgali visokiais balsais. Pro rogių sijas iškišdavo į abi puses kartis, kad niekas arti negalėtų prieiti ir važiuodavo šaukdami: *Bitelėm, bitelėm! Vandens!* Kartais vežime būdavo kubilas su vandeniū ir papuoštas javų varpomis. Prie kubilą stovintis žmogus semdavo kibiru vandenį ir liedavo ant pakelėje stovinčių žmonių, o tie stengdavosi jam tuo pačiu atsilyginti.

Bitininkai per Užgavėnes sueidavo draugėn ir vaišindavosi, kad *bitės sektųsi*. Kiti eidavo bičių *žadinti*, pasiklausti ar gyvos, ar netrūksta joms maisto. Sakydavo, jeigu per Užgavėnes bičių neaplankysi, jos išnyks. Obelių apylinkėje

per Užgavėnes bitininkai pildavo vandens ant avilių, kad vasarą bitės slapta neišspiestų.

Iš įvairių aprašytųjų laistymosi papročių matyti, kad laistymosi arba šventinimo vandenių apeiga buvo skirta apskritai visoms gamtos gyvybinėms galioms pažadinti. Papročio reikšmė ta pati, tačiau pati laistymosi vandenių išraiška įvairiose Lietuvos vietovėse skirdavosi. Žemaičiai, kaip rašė laikraštis „Tritimas“, darydavo taip: *Išgirsi: atskamba, atvažiuoja kaimo gatve vaikėzas, šaukdamas: „Vandens, vandens, vandens!“*. Tai žinok – „Užgavėnių bitės“ važiuoja arba vadinamas

„vandens šventinimas“, kad linai geriau augtų. Tas daroma taip: paprastose rogėse pasistato statinę ar kokią kubilą su vandeniu, pasikinko nebaiktų arklių, įsiodina kelias linksmas mergiotes, vikrus vaikėzas pasitaiso botagą ant ilgo virpčio ir lekia per kaimą šaukdamas „vandens!“ . Kiemuose visi turi pasiruošę vandens, kad suspėtų važiuojantį aplieti ar šlapiu sniegu apmėtyti, o važiuojas turi mokėti išsisaugoti vandens ir kitus aplieti arba ilgu botagu užtvoti per šonus, jei kas mėgina jį aplieti. Aukštaičiai į rogėse pastatytą kubilą sodindavo vaikus, kurie zyzdavo kaip bitės, ir važiuodami per kaimą prašydavo vandens. Visas šias apeigas ir papročius lydėdavo juokas.

Juokų krėtimas ir kaimynų lankymas Užgavėnėse yra bū-

tini. *Beveik visuose Užgavėnių šventės aprašuose, – rašo N. Vėlius, – užsimenama apie šias šventes lydinti juoką, pastangas juokinti visus šventės dalyvius ir patiems juoktis. Jam pritaria ir E. Dulaitienė-Glemžaitė: Užgavėnės – įvairių išdaigų ir juokų diena. Juokas, linksmybės, kaip ir važinėjimas, – tai žadinimo apeiga.*

Žadinimo apeigoms priklauso ir supimasis. Per Užgavėnės daromos sūpuoklės ir einama suptis. Kur supynės, ten juokas ir linksmybės. Seni žmonės pasakoja, kad *seniau linguotis, suptis eidavo net seneliai. Žadinama buvo ir šokant lenton.* Per padėtą ant žemės rąstgalį permesdavo lentą. Viena mergina atsistodavusi ant vieno galo, o kita šokdavusi ant iškilusiojo lentos galo, išmesdama pirmąją aukštyn. Lenton šokama tol, kol sudygsta rugiai. Rugiams sudygus, šokinėti drausdavo: *Jau nešokite, nes rugelius primušite.*

ATEITIES SPĖJIMAI

Nors daugiausiai buriama Kalėdų šventėse, tačiau ateitį spėdavo ir per kitas didžiąsias metų šventes arba gamtos virsmus. Užgavėnių ateities spėjimai susiję daugiausiai su vedybomis ir būsimu derliumi. Jie labai panašūs į Kūčių nakties būrimus.

Per Užgavėnės mergaitės, nugrauzusios kaulą, muša juo į kiemo vartus ir klausosi, iš kurio krašto išgirs šunis lojant – iš ten reikia laukti per Velykas piršlių.

Vakare reikia sušluoti iš visų kertelių šiukšles, išnešus išpilti ir klausytis, iš kur šunes loja, – iš tos pusės bus piršliai.

Užgavėnių vakare merginos eina iš kiemo malkų glėbio atnešti. Parnešusios skaičiuoja pagalius: jei būna poros, tai tais metais ištekės.

Mergaitės paima tris lėkštes: į vieną įpila žemių, į antrą įdeda žiedą, o į trečią – rūtų vainiką. Užriša vienai akis ir

paveda toliau. Paskui ji turi sugrįžti ir rinktis lėkštę. Jei nutvers už lėkštės su žiedu, tai po Velykų ištekės, jei su vainiku, tai liks senmergė, o jei už lėkštės su žeme, tai po Velykų mirs.

Rytą, prieš saulės tekėjimą, reikia pelenus sijoti, paskui juos paslėpti, o kopūstams augant jais kopūstus apibarstyti – tada vabalai kopūstų neėsią.

Kad vasaros darbus dirbant – pjaunant ar šienaujant – neskaudėtų pusiaujo, reikia pusiaunaktį, 12 valandą, bažnyčios varpams skambinant, persiversti tris kartus per galvą.

Jei Užgavėnių diena saulėta, pavasarį reikia anksti sėti. Jei nepagada ir drėgna, tais metais gerai augs javai, kur bebūtų pasėti. Jei Užgavėnių dieną ant stogo yra sniego, tai ir Velykos bus su sniegu.

VALGIAI

Dabar Užgavėnės švenčiamos vieną dieną – antradienį, tačiau anksčiau švėsdavo visą savaitę. Buvo nusistovėjusi tam tikra valgymo, užsigavėjimo tvarka. Užgavėnės švėsti pradėdavo ketvirtadienį. Jį vadino *riebusis ketvergas* ir valgydavo keturis kartus. *Riebuji penktadienį* seniau mėsos neduodavo, nes pasninko diena, bet valgė kiaušinius, sviestą, pieniškus patiekalus penkis kartus per dieną. *Riebuji šeštadienį* – šešis kartus, *riebuji sekmadienį* – septynis kartus, *riebuji pirmadienį* – aštuonis kartus, o paskutiniąją Užgavėnių dieną – *riebuji antradienį* – devynis kartus. Valgydavo daugiausiai riebius mėsiškus patiekalus.

Dabar populiariausias Užgavėnių valgis yra blynai. Anksčiau svarbiausias valgis būdavo šiupinys, kurį virdavo iš kruopų, žirnių, pupų, lašinių ir mėsos. Šiupinyje būdavo ir kiaušėlis uodega. Taigi – stambių kruopų košė, galima sakyti *kūčia* (žr. sk. *Pavadinimų Kūčios ir Kalėdos prasmė*), tik riebi. Stambių kruopų košė, kuri Užgavėnėse būdavo patiekama su mėsa, yra apeiginis valgis, žinomas ir vestuvių, ir laidotuvių,

ir krikštynų apeigose. Tokia kruopų košė yra bet kurio virsmo – gamtos ar žmogaus – apeiginis valgis. Kiekvieno virsmo esmė yra mirtis ir gimimas, t. y. seno pabaiga ir naujo pradžia, o stambių kruopų košė ar grūdai yra šio vyksmo (dygti – daigoti) simbolis. Kruopų košę apeigose neretai pakeisdavo barstomi grūdai.

PELENŲ DIENA

Pirmoji diena po Užgavėnių, trečiadienis, vadinama Pelenų diena, Pelene arba Pelenija. Pelenų diena taip pat apipinta tradiciniais papročiais, bet kiek Užgavėnės triukšmingos, tiek Pelenija tyli, rami.

Dideli pasikeitimai, kurie įvyksta po Užgavėnių, geriausiai atsispindi vaikiškoje sąmonėje. Štai, pavyzdžiui, rusų rašytojas I. Šmeliovas taip aprašo savo vaikystės išpūdžius, pabudus Pelenų dienos ryte: *Prabundu nuo ryškios šviesos kambaryje. Šviesa kažkokia nuoga, šalta, nuobodi. Taip, juk šiandien jau Didysis pasninkas. Rožines užuolaidas su medžiotojais ir antimis nuo langų jau nukabino, ir todėl taip plika ir liūdna kambaryje. Pilkas, apsiniaukęs rytas – atlydys. Laša už lango – tarsi verkia. Senas mūsų dailidė vakar pasakė, kad Morė išeidama pravirks. Štai ir pravirko... kap, kap, kap. Štai kaip! Aš žiūriu į suglamžytas popierines gėles, į paauksuotą Užgavėnių meduolį. Nebėra nei meškininkų, nei kalniukų – prapuolė linksmybės. Ir kažkas džiaugsmingo krebžda širdyje dabar viskas **nauja** viskas **kitaip**. „Dabar siela atsigaus – kaip vakar pasakė senasis dailidė – dabar sielą reikia ruošti“. Gavėti, pasninkauti, ruošti Didžiąjai Dienai – Velykoms. (išryškinta autoriaus)*

Pelenų diena – *juodas* (be pieno) pasninkas. Moterys užsivirina vandens, išplauna visus puodus, indus, šaukštus, nušveičia stalus, kad niekur nei taukų, nei pieno lašelio nelik-

tų. Tą dieną nedirbdavo didelių darbų, atlikdavo tik smulkia būtiną ruošą. Ir šeiminkėms su valgiu mažai rūpesčio – išverda kruopas, paduoda kanapių aliejų, ir valgykit. Anksčiau keldavosi tik einantys į bažnyčią.

Pelenija, – rašė Vaižgantas, – *nuobodžiausia visų metų diena. Bažnyčioje pelenai ir priminimai, jog visi, dulkėmis būdami, neužilgo vėl dulkėmis pavirsia; namie – vėl pelenai, nes bažnyčioje buvę vyresnieji ir namo parsiveža pelenų tai skepetaitėje, tai skaros kertelėje, ir visus namie likusius dievobaimingai apibarsto.* Ir taip visoje Lietuvoje. Kai kur pasirodydavo apsirėdęs senis su pelenų terbele, kuris vaikščiodavo po kaimus ir barstydavo pelenus. Jis buvo vadinamas *Pelenium*, *Papelčium*.

Kai kuriose Lietuvos vietovėse gyvavo silkės įvesdinimo paprotys. Tai darydavo vaikai, prisirišę silkės iškamšą, kurią tempdavo į kiekvieną kaimo trobą, o kitose apylinkėse silkę įvesdindavo pirmoji viešnia, kuri, prisirišusi silkės galvą prie siūlo, vilkdavo ją per slenkstį sakydama: *Čia, čia, čia!* Vaikai rėkaudami per kaimą veždavo Gavėną arba Diedelį. Sukdavosi ant ledo karuselė. Žeimelio apylinkėje per Pelenę mergos, važiuodamos į vieną kaimo galą šaukdavo: *Vandens, vandens!* Joms grįžtant jau visuose kiemuose būdavo paruošti kibirai su vandeniu. Tačiau aplieti mergas ne taip lengva. Jos turėdavo terbas pelenų ir žerdavo liejikams į akis.

Pelenų dieną vilkdavo trinką arba kaladę. Ją vilkdavo Pelenų ryte anksčiau atsikėlusieji. Kaladė – tai stora malka, pagalys ar rąstgalys. Užneria virvę ar pantį, į pačią trobą įvelka ir sako: *Kaladę atvilkau.* Jei rytą atėjęs kaladės neatvelka, – atėjęs su nelaimė. Kad sunkų rąstgalį laukan išvilktų, vilkėją kuo nors pavaišina. Plg. su blukio vilkimu kalėdų virsme (apie papročių panašumą skirtingose šventėse žr. II dalies sk. *Esmės ir formos ryšys*).

Valkininkų apylinkėje nešdavo pelenų į sodą ir pildavo ant vyšnių, kad duotų geresnį derlių. Kai kur šventintų pelenų pildavo į šulinį, kad vanduo būtų skaidrus.

VELYKOS

Nuo senovės lietuviai pavasarį šventė Gamtos ir visa kas gyva atbudimo, prisikėlimo šventę. Velykos yra šio Didžiojo Prisikėlimo sukilninimas ir pakėlimas iki žmogaus dvasios lygmenis: šventės smaigalys nukreiptas ne į atbundančią Gamtą, o į žmogaus sielos prabudimą ir prisikėlimą. Lietuviškuose Velykų švenčių papročiuose į vieną neatskiriamą kultūrinį darinį yra persipynę, suaugę senieji pavasarinio virsmo ir krikščioniškųjų Velykų – Kristaus prisikėlimo šventės papročiai. Jie vieni kitus papildo, atskleisdami šios didžios šventės – Velykų – plotį bei gelmes.

VERBŲ SEKMADIENIS

Pavadinimo *Velykos* prasmę atsekti nesunku pagal pavadinimus: *Didžioji savaitė*, *Didysis ketvirtadienis*, *Didysis penktadienis*, *Didysis šeštadienis*. Tikriausiai buvo ir *Didysis sekmadienis* arba *Didžioji diena*. Analogiškai pavadinimai yra ir pas kaimynus: *Великая седмица* (rus. Didžioji savaitė), *Велик-день* (rus. Didžioji diena), *Вялік дзень* (baltarus. Didžioji diena), *Wielkanoc* (lenk. Didžioji naktis). Tačiau Rusijoje prigijo ir dabar vartojamas žydiškas Velykų pavadinimas *Пасха*, – matyt todėl, kad yra trumpesnis. Latviai Velykas taip pat vadina *Lieldienas* (lat. Didžioji diena). Lietuvoje „Didžioji diena“ ar „Didysis sekmadienis“ neprigijo, matyt, dėl savo ilgumo. Galėjo būti „Didždienė“ ar kaip nors panašiai, bet prigijo gražiau skambantis žodis *Velykos*. Artimiausias savo skambesiu yra slaviškas žodis *великость*

(didingumas). Pavadinime *Velykos* slypi *didybės*, *didingumo* prasmė, bet „įvilкта“ į slavišką rūbą.

Velykų šventės prasideda *Verbų* sekmadieniu. Kartu su bundančiu pavasariu ši sekmadienį atgyja visa Lietuva. Keliais ir takeliais traukia žmonių būreliai su verbomis rankose į bažnyčią.

Bažnyčioje *Verbų* sekmadienį minimas visose Evangelijose aprašytas Kristaus įžengimas į Jeruzalę: *Žmonės pasiėmė palmių šakų ir išėjo jo pasitikti, garsiai šaukdami: Osana! Garbė tam, kuris ateina Viešpaties vardu!* (Jn 12, 13). *Jam jojant žmonės tiesė ant kelio drabužius* (Lk 19, 36). *Didžiausia minia tiesė drabužius jam ant kelio. Kiti kirto ir klojo ant kelio medžių šakas* (Mt, 21, 8). Vakarų Europoje ši diena vadinama *Palmių* sekmadieniu.

Be žolynų *Verbų* sekmadienį į bažnyčią eiti nedera. Vairams sakydavo, kad jeigu kas nors į bažnyčią *Verbų* sekmadienį ateina be verbos, tam velnias į rankas įbruka savo uodegą. Įvairiose Lietuvos vietovėse verbos šiek tiek skyrėsi. Žemaitijoje, Suvalkijoje ir Kėdainių apylinkėse tai – kadagio šakelė. Žemaičiai prie kadagio dar pridėdavo alyvos, tujos ar beržo šakelę. Vidurio, Rytų ir Pietryčių Lietuvoje verbų pagrindas buvo išsprogusios žilvičio, karklo ar gluosnio šakelės. Gervėtiškiai ir rokiškėnai į verbą dėdavo ir ažuolo šakelę su sausais lapais. Merginos verbas dar papuošdavo popierinėmis ar gyvomis gėlėmis.

Su verba susiję daug senų papročių. Ankstų sekmadienio rytą būdavo skubama nuplakti lovoje tebemiegančius. Plakantysis sakydavo: *Verba plaka, verba plaka, ne aš plaku. Už savaitės bus Velykos. Ar prižadi margutį?* Arba: *Ne aš mušu, verba muša, tolei muš, kol sulūš. Už savaitės viena diena tegul linksmina kiekvieną. Linkiu tau sveikam būt. Ar žadi velykaitį?* Šeimininkės tą rytą piemenų nekeldavo, tačiau kaimo kerdžius eidavo per trobas ir radęs miegantį pie-

menį plakdavo sakydamas: *Verba plaka, verba plaka. Paganysk telyčią, nepamesk trinyčių. Už nedėlios – Velykėlės, gausi margą velykaitį. Šeiminkė dėkodavo: Dėkui, dėkui dėde, kad pašventinai mūsų piemenaitį, visą vasarą jis bus budrus. Už tai aš tau Velykoms duosiu sūrį ir porą kiaušinių.*

Plakimo verba prasmė, kaip ir laistymosi per Užgavėnes vandeniu, – tai *žadinimas* pavasariniam virsmui. Motiejus Valančius „Palangos Juzėje“ taip aprašė Verbų sekmadienį Rokiškyje: *Prisiartino Verbų nedėlia: eidami į bažnyčią prisirinkom kadagių, bruknių, žalių laumės šluotų, ažuolo šakų su pernykščiais lapais, blindžių ir karklų šakelių su pumpurais. Tas visas pašventinom. Vaikai paprastai turėjo tik žilvičius. Po mišių išėjom į šventorių; vaikai girdi, kits kitam šmiaukšt-šmiaukšt per nugaras čaižydami sakė: „Ne aš mušu, rykštė muš, / Patol muš, kol sulūš. / Už nedėlios didi diena, / Palinksmins kožną vieną. / Būk toks pat, kaip buvęs, / Būk sveikas kaip žuvis“.*

Dzūkams tikriausiai nereikia aiškinti, ką reiškia *verba*, bet kitur šio žodžio prasmės jau yra primirštos. *Verba* yra bendrinis tam tikrų medžio rūšių: ievos, blindės, karklo, gluosnio, žilvičio kadagio, beržo pavadinimas: *Dūdelė iš verbos padarysiu. Iš verbų kašikus (krepšius) pindavo* (LKŽ). Tai liaunašakiai,

svyruokliniai medžiai, ką rodo ir veiksmažodžio *verbetuoti* prasmė ‘siūbuoti, svyruoti, linguoti’. Verba apdainuota ir dainose: *Rūtų daržely stovi verbelė. Ant kalno verba, po kalnu merga, tę stovėjo mergelė graži raudona* (LKŽ).

Verba yra sietina su žodžiu *virbas* – ‘plona šaka, žabas, žagaras’: *Ans virbus neša namolei dėl kūrinimo pečiaus. Kokių virbų parnešti: ar pušašakių, ar eglašakių?* (LKŽ). Virbų, šakelių puokštė ar medis, kuriame daug virbų, ir yra verba. Ir *virbas*, ir *verba* matyt yra kilę iš veiksmažodžio *virbėti* – 1. ‘knibždėti, kirbėti, raitytis’: *Žuvis ant meškerės virba, rangosi*; 2. ‘tirtėti, virpėti, drebėti, nenustygti vietoje’ (apie žmogų): *O linksma, o gyva mergaitė – visa tik virba. Epušės lapai virba.* (LKŽ)

Išsiaiškinus, ką reiškia plakti verba, aiškiai matyti, kad pirminė žodžio *verbuoti* prasmė yra ‘budinti, skatinti, žadinti’. Tokią šio veiksmažodžio prasmę randame ir LKŽ. *Verbuoti* reiškia ‘plakti verba’: *Parsinešk verbos, ba neturėsi su kuo verbuot. Kas neatsikelia, tai tą verbuodavo.* Tai matyti ir iš to, kad anksčiau šis žodis buvo vartojamas *raginimo, skatinimo* prasme: *Prieš karą agronomai verbavo runkelius augint* (LKŽ).

Išėję iš bažnyčios čiažydavosi ne tik vaikai, bet ir suaugusieji. Suduodavo verba vienas kitam per ranką, galvą ar petį šventoriuje, miestelio aikštėje ar grįždami namo. Grįžę iš bažnyčios sukirsdavo verba ir namuose pasilikusiems. Netgi miestelio žydai ir tie prašydavo nuplakti juos verba.

Iš bažnyčios parsineštas šventintas verbas kišdavo po sija ar už šventų paveikslų. Tikėta, kad šventintos verbos apsaugo namus ir atneša laimę. Nubrauktus verbų spyglius paberdavo ant palangių, kad perkūnas netrenktų, arba naudodavo smilkydami merdinčius bei ligonius.

Verbų šakelėmis būdavo smilkomi per Jurgines į ganyklas pirmą kartą išgenami gyvuliai. Smilkydavo ir pirmą kartą į laukus išeinantį artoją, jo arklą, arklus ar jaučius.

Iš kitų Lietuvos vietovių išsiskiria Vilniaus krašto verbos – savitos įvairiaspalvės sausų žolynų puokštės. Tai vienas re-tesnių liaudies meno pavyzdžių. Jos pradėtos gaminti XIX a. pirmoje pusėje Buivydiškių ir Sudervės apylinkėse. Šiose vietovėse jos pakeitė aukščiau minėtas žalias verbos. Dabar jas pavieniai meistrai gamina jau ir kituose rajonuose. Šių verbu gamybos laikotarpis trukdavo penkias savaites – nuo Užgavėnių iki Verbu sekmadienio, nors jam ruoštis pradėdavo nuo pavasario: sėdavo žolynus, o vasarą juos rinkdavo.

Vilniaus krašto verbos daromos įvairių formų. Seniausias yra volelinės. Vėliau pradėtos gaminti rykštelinės, plokščiosios, figūrinės ir vainikinės verbos. Verbu raštai ir spalvų deriniai labai įvairūs. Dauguma rišėjų turi savo mėgstamus raštus. Vilniaus verbos, kaip suvenyras, plinta po Lietuvą ir įvairias šalis.

DIDYSIS KETVIRTADIENIS

Didžiosios savaitės apeigas pradėdavo vaikai Didįjį trečią dieną, atlikdami silkės išvavimo apeigas. Vienas paskui save tempia ilgoką lentgalį – *silkę* ir šaukia: *Eik, silkele, iš namų, atneša Velykė margų kiaušinių!* Paskui *silkės* vilkėją eina būrelis vaikų, kurie velkamą *silkę* plaka vytinėmis. Didįjį trečią dieną *silkę* būdavo vieną kartą velkama aplink bažnyčią, Didįjį ketvirtadienį – du kartus, o Didįjį penktadienį – tris. Po tokių silkės išvijimo apeigų jos nebevalgydavo.

Didysis ketvirtadienis – Paskutinės vakarienės paminėjimo diena. Šią dieną Kristus, su apaštalais valgydamas paskutinę vakarienę, įsteigė Švenčiausiąjį Sakramentą bei kunigystę. Didysis ketvirtadienis – taip pat ir Kristaus suėmimo Alyvų sode bei Jo kančios pradžios diena. Bažnyčiose per Šv. Mišias tą dieną *užsigavi*, t. y. nutyla varpai ir vargonai, kurie tylės iki Didžiojo šetadienio pamaldų. Nuo varpų nutilimo iki suskambėjimo Didįjį šeštadienį laikytasi *juodojo pasninko*. Kai kas tomis dienomis visai nevalgė, kiti – tik duoną ir vandenį.

Didysis ketvirtadienis dar vadinamas *Švarioju* ketvirtadieniu. Tą dieną būdavo tvarkomos sodybos, namai. Moterys šluotražiais nušveisdavo aprūkusias lubas, plovė sienas, šveitė stalus, dulkindavo patalyne, rūbus. Tą dieną šukavo ir valė gyvulėlius – avinukus ir paršiukus. Išplaudavo skalbinius, indus – kad visi metai būtų švarūs. Buvo manoma, jog prieš saulei tekant reikia apsiprausti vandeniu ar sniegu, lįsti į ežerą, upę ar šaltinį – tada visus metus kūnas būsiąs sveikas ir gražus.

Mažoje Lietuvoje ir Pietvakarių Lietuvoje Didįjį ketvirtadienį vadindavo *Žaliuoju* ketvirtadieniu. Tą dieną moterys persodindavo kambarines gėles. Tokią dieną persodintos, jos gerai auga visus metus. Prisimenant, kad Velykų šventės data skaičiuojama pagal mėnulio kalendorių ir priklauso nuo jo pilnaties, nesunku paskaičiuoti, kad Didįjį ketvirtadienį visada būna mėnulio pilnatis.

XX a. pradžioje senesni žmonės dar atsiminė *Vėlių velykas*. Jos, kaip aiškino kalbininko K. Būgos senelis, tęsdavosi tris dienas: Didįjį ketvirtadienį, penktadienį ir šeštadienį. Tačiau kaip jos būdavo švenčiamos, pateikėjas jau nebežinojo. Vėlių velykos – tai atgarsiai pavasarinio mirusiųjų paminėjimo šventės. Dar XX a. ketvirtajame dešimtmetyje Kauno kapinėse daugelis kapų būdavo apdėti margučiais. (Plačiau apie keturiskartinį mirusiųjų paminėjimą žr. sk. *Vėlinių papročiai*).

DIDYSIS PENKTADIENIS

Didysis penktadienis – tai Kristaus kančios ir mirties paminėjimo diena. Vakare bažnyčiose laikomos ypatingos pamaldos: prisimenant Kristaus kančią, pagarbinamas krikščionybės simbolis – kryžius. Viename iš altorių įrengiamas gražiai papuoštas Kristaus kapas, į kurį kunigas perneša Švč. Sakramentą. Būdėdami prie kapo ir liūdėdami kartu su visa tvarinija, žmonės gieda senovinę giesmę: *Verkite, Dievo Angelai šven-*

tieji, / Dingo linksmybė ir džiaugsmi šviesieji, / Verkit prie kapo mūsų Atpirkėjo, / Kurs dėl žmonijos gyvybę padėjo.

Pasak šios, gražios, mūsų protėvių sudėtos giesmės, *verkia ir dvasios danguje skaisčiausios, verkia padangių mėlynė gražioji, verkia visa gamta ir liūdi apsiniaukus, verkia girios ir miškų paukšteliai, verkia versmės ir tyri šaltinėliai, rauda upės ir maži upeliai. Verkia medžiai, lapeliais šlamėdami, o už visus gaudžiausiai verk tu, žmogau, šiandieną sielvartu pralenk tvarinį kiekvieną.*

Kristaus kūnas, prie kurio nuolat budima, šiame kape išsėsis iki prisikėlimo – Velykų sekmadienio ryto.

XX a. pradžioje tik seni žmonės beprisiminė, kad Didįjį penktadienį iš bažnyčios būdavo išvaromas Judošius. Toms apeigoms į bažnyčią ateidavo apsiginklavę lazdomis, kurios būdavo gražiai, meniškai drožinėtos. Kada kunigas, eidamas aplink altorių, užgesina paskutinę žvakę, visi susirinkę atsigreždavo į duris ir, lazdomis mosuodami, vydavo durų link nematomą Judošių. Išbėgę iš bažnyčios nusivydavo net iki kūdros ir ten visas lazdas sumesdavo.

Didysis penktadienis – rimties ir susikaupimo diena. Dirbama mažai ir laikomasi tylos. Evangelistai, aprašydami Kristaus mirtį, tylos nemini. Tikėtina, kad tylos laikymasis Didįjį penktadienį yra susijęs su lietuviškais mirties virsmo papročiais.

DIDYSIS ŠEŠTADIENIS

Didįjį šeštadienį šventoriuje šventinama ugnis, o bažnyčios viduje – vanduo. Ugnis ir vanduo – vieni reikšmingiausių žmonijos simbolių. Iki XX a. šeštojo dešimtmečio vidurio ugnis ir vanduo būdavo šventinami prieš pietus, o po II-ojo Vatikano susirinkimo – vakare. Ugnį ir vandenį parnešti į namus buvo vaikų ir paauglių darbas. Jiems ši pareiga suteikdavo daug įspūdžių.

Šventoriuose sukraudavo didelius laužus. Į juos sudėdavo ir senus medinius kryžius. Velykinio laužo, kaip ir Joninių laužo ugnis anksčiau būdavo įskeliama titnagu arba trinant du pagaliukus – t. y. senoviniu, *šventu* būdu. Dažniausiai į namus šventintą ugnį parnešdavo, įdege šventoriaus lauže beržinę pintį, kurią pririšdavo prie vielos. Kartais ugnį nešdavo rusenančiu pančiu arba skardinėje išbadytais šonais dėžutėje. Įprastinis XIX a. pabaigos – XX a. pradžios Didžiojo šeštadienio vidurdienio vaizdas Lietuvoje buvo skubantys raiteliai ir būreliai paauglių, kurie suka aplink galvas, kad neužgestų, prie vielų pririštas pintis arba smilkstančius virvagalius. Taip kai kas keliaudavo 8-10 kilometrų. Niekas šventintos ugnies neišna skolintis, nešasi patys, nes bijo, kad savo namams perkūno rūstybės neužtrauktų. Pareinančių su ugnimi laukdavo šeiminkė. Namuose krosnys ugniai priimti jau paruoštos: senoji ugnis užgesinta, krosnis iššluota, naujai pakrauta, paruošta *naujam gyvenimui pradėti*. Ugnį peržegnoja ir užkuria šimos židinių. Ant šventintos ugnies virė kiaušinius, ruošė velykinius valgius.

J. Balys rašė, kad *gera šeiminkė šventintą Velykų ugnį išlaikydavo neužgesusią ištisus metus, t. y. iki kitų Velykų, ir didžiausia negarbė buvo tai šeiminkei, kurios židinyje ugnis užgeso. Kur dega tokia metinė ugnis, ten netrenkiąs griautinis, ji atnešanti namams laimę, ten nesą barnių. Vėliau šis metinis terminas ėmė trumpėti: velykinę ugnį reikia išlaikyti iki Sekminių, pagaliau – bent iki Velykų pirmos dienos ryto, tada visus metus būsi ramus dėl ugnies, nebus gaisro.*

Šventintą vandenį nešdavo ašočiuose, buteliuose, mediniuose indeliuose. Buvo paprotys skubėti pasisemti šventinto vandens ir tikėta, kad tas, kas pirmas pasisems, tais metais greičiau nudirbs darbus ir bus laimingas. Parneštą vandenį dėdavo pagarbioje vietoje, dažnai ant lentynėlės prie šventų

paveikslų. Šiuo vandeniu šlakstydavo kambarius, namo kertes, velykinį stalą, kiemą, sodą, trobą, tvartą, – kad Dievas saugotų namus nuo perkūnijos ir kitokių nelaimių, kad kenkėjai nepultų augalų, kad geras derlius būtų. Liškiavos apylinkėje šventintu vandeniu vilgydavo žaizdas, traiškanojančias akis, o seni žmonės, kad geriau regėtų, juo plaudavosi akis, odą. Dalį šventinto vandens pasilikdavo atsargai, kad turėtų kuo pašlakstyti sergančius ir mirstančiuosius bei namus per audrą ir perkūniją. Šventintą vandenį globojo šeimininkas, o ugnį – šeimininkė.

MARGUČIAI

Kiaušinis yra bene vaizdžiausias virsmo, naujos gyvybės atsiradimo simbolis. Kiaušiniai nuo senų senovės buvo vartojami visose šventėse ar įvykiuose, susijusiuose su perkeitimu ar naujos gyvybės atsiradimu. Kiaušinius nešdavo kaip dovaną ir valgydavo kiaušinieneį lankydami naujagimį, kiaušinius valgydavo, o jų lukštus išbarstydavo pradėdami sėją. Kiaušinius valgydavo, o kai kuriose apylinkėse ir dažydavo per Jurgines, pirmą kartą išgindami gyvulius, Sekminėse piemenų vaišėse taip pat pagrindinis patiekalas būdavo kiaušiniene. Todėl ir per pagrindinę pavasarinio virsmo šventę Velykas kiaušiniai būdavo svarbiausias apeiginis valgis, pažymintis gamtos ir žmogaus pavasarinį atsinaujinimą. Tačiau neaišku, nuo kada kiaušinius pradėta marginti.

Seniausi dažyti ir brūkšneliais marginti kiaušiniai buvo rasti IV a. mergaitės kape prie Vormso Vokietijoje. Gedimino kalno teritorijoje archeologų rasti akmens, kaulo ir molio kiaušiniai rodo, kad XIII a. Lietuvoje jie jau buvo žinomi. Velykinius kiaušinius savo dedikacijoje Ragainės viršininkui Perbentui mini Martynas Mažvydas. Manoma, kad XVI a. paprotys dažyti ir marginti Velykų kiaušinius buvo visoje Lietuvoje. Etnografi-

niai šaltiniai rodo, jog margučiai buvo labai populiarūs XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje.

Kiaušinius dažė dideli ir maži, pasiturintys ir vargšai. Margučių turėdavo kiekviena šeima. *Kuone visa namų šeimyna sustoja kiaušinių virintų: virina rungčiomis, kad tik būtų skaistesni ir gražesni už kaimynų virintus*, – rašė Vaižgantas. Kiekviena vietovė, kaimas be geriausios duonos kepėjos, audėjos, juostų rinkėjos, turėjo ir geriausią margučių margintoją. XX a. pradžioje priemiesčių margintojos margučius pradėjo ir pardavinėti.

Kiaušinius Lietuvoje dažė viena spalva, margino dėmėmis, išrašydavo vašku ir skutinėjo. Dažymui naudojo gamtinius dažus: svogūnų lukštus (rusva spalva), skroblo žievę ar beržo lapus (gelsvai žalia), ramunėles ar alksnio žirginius (geltona), šieno pakratus (pilkai žalia), rugiagėles (melsva). Ypač mėgiami buvo juodi dažai, gaunami iš alksnio žievės ar kankorėžių ir rūdžių, kuriuos kartu sumerkę raugino 1-2 savaites.

Gražiausi – raštuoti margučiai. Raštus ant pašildyto kiaušinio išrašydavo ištirpintu vašku mediniu pagaliuku ar smeigtuko galvute. Svarbiausi marginimo elementai – taškai ir į vieną galą plonėjantys, rūtos lapelius primenantys brūkšneliai. Todėl šis marginimo būdas dar vadinamas *rūtele*. Iš šių dviejų elementų sudėliojami įvairiausi raštai: šakelės, saulutės, žvaigždutės, kryžmos, žalčiukai, kurie tarpusavy sujungiami taškais ir vingeliais. Patyrusi margintoja išmargindavo apie pusę šimto ir daugiau skirtingų margučių.

Marginant vašku dažniausiai marginys būna dviejų spalvų: juodos ir baltos, raudonos ir baltos, žalios ir baltos ar panašiai. Tik patyrę meistrai margindavo trimis spalvomis.

Kitas sudėtingų raštų kūrimo būdas – skutinėjimas. Skutinėjo panašius ornamentus, kaip ir margindami vašku, dar – eglutes, žvaigždutes, dantukus. Šie raštai smulkesni –

skutinėjimas tam teikia daugiau galimybių. Skutinėdavo skutuvu ar kitu aštriu daiktu.

Vašku kiaušinius išrašydavo moterys, skutinėdavo dažniausiai vyrai.

VELYKŲ NAKTIS

Velyknakčio budėjimuose keistai susipynė senosios pavasarinio virsmo apeigos ir krikščioniškųjų Velykų papročiai. Tačiau senieji papročiai, nuolat draudžiant bažnytinei vyresnybei, pamažu išnyko. Pavyzdžiui, Telšių vyskupas J. Staugaitis 1926 m. dar kartą uždraudė persirengėlių pasirodymus, kaip *reiškiančius nepagarbą didingai Kristaus prisikėlimo rimčiai*.

Kas gi tada vykdavo? Žmonėms budint ir besimeldžiant prie Kristaus kapo, bažnyčiose ir šventoriuose pasirodydavo kareiviai, saugantys Kristaus kapą, įvairūs persirengėliai, kurie šaudydavo Gavėną, varydavo silkę, pokšėdavo iš patrankų ir krėsdavo įvairiausius kitus pokštus. Jaunuoliai labai norėdavo būti kareiviais, dėl to net kaimai tarpusavy varžydavosi. Kariai būdavo su šalmais, iš popieriaus ir šiaudų padarytomis kepurėmis, mediniais kardais. Juos į bažnyčią atvesdavo senoviška ietimi ginkluotas vedlys, o kareiviai žygiuodavo iškėlę kardus. Prie karsto budėdavo pamainomis.

Vyrai, dažniausiai pusberniai, gavėniai įpusėjęs, pradėdavo ruošti velykiniams pasirodymams. Persirengėlių rūšių buvo nedaug – tai Kristaus kančių kelio veikėjai, dažnai turintys kankinimo įrankius, ir žydai. Svarbiausias persirengėlių užsiėmimas – budinti užsnūdusius bažnyčioje ir krėsti pokštus.

Apie XX a. pradžios persirengėlius rašė Pajieslio parapijos gyventoja A. Ribelienė: *Gal dešimt jaunų vyrų buvo apsirėdę žydais, prisilipdę barzdas, ūsus, kiti iš avies kailio užsidėję. Visi turėjo įrankius – kas bizūną,*

kas medinę šakę, kas ietį, plaktuką turėjo, kopėčias, kas reples. Dievo mūka buvo paguldyta – čia ją saugojo du Romos kareiviai, ir čia žydai nedavė ramybės, taikėsi mūką pavogti. Prieš rytą žmonės išvargę pradedo snausti, jau tada žydai turi darbo, vienam amoniako pakiša po nosimi, kitam nosį su replėmis suspaudžia, eidamas pro šalį bizūnu uždrožia, kopėčias uždeda ant nugaros ir lipa. Taip siautėja iki ryto po bažnyčią, po šventorių, o ryte pasitinka žmones. Tada smalsuolių netrūko nei naktį, nei rytą. Kai procesija rytą, saulei tekant eidavo aplink bažnyčią, tada visi žydai – priešais žmones ir, žinoma, ramiai nepraeidavo, užkabindavo pažįstamus ir nepažįstamus.

Aukštaičiai varydavo ir Gavėną. Apie 1880 m. Smilgių kaime zakristijonas apsitaisęs bjauriausia baidykle, pritūpęs bėgo per bažnyčią. Bėgantį Gavėną šauna. Tik sutrenkia būbnu, kuris stovi bobinčiuje, arba šauna iš mozerinės patrankos, kad bažnyčios sienos ir langai dreba, o snaudaliai pašoksta iš miego. Tuomet Gavėnas persiverčia per galvą ir dingsta iš žmonių akių. Vaižganto liudijimu, Gavėną „nušaudavo“ per iškilmingą procesiją Velykų rytą iš varpinės, kad jis užleistų vietą Velykiui.

Velyknakčio persirengėliuose lengva atpažinti Užgavėnių persirengėlius, kurie po gavėnios pasninko dar kartą pasirodavo prieš didįjį virsmą – Velykas, kurios galutinai pakeisdavo jų išvaizdą.

Bažnyčios paruošimas Kristaus kančios, mirties ir prisikėlimo įvykiams, velyknakčio persirengėliai rodo, kad mūsų protėviai buvo linkę sudabartinti ir krikščioniškąsias šventes, paversti jas esamojo laiko įvykiais. Gaila, tačiau XXI a. pradžioje ši tradicija jau beveik išnykusi, ypač miestuose.

VELYKŲ RYTAS

Velykų sekmadienio rytą, tekant saulei, prasideda Prisikėlimo pamaldos. Iškilminga procesija, gaudžiant Velykų varpams, giedodama: *Linksma diena mums nušvito, / Visi troškom džiaugsmo šito: / Kėlės Kristus, mirtis krito. / Aleliuja, aleliuja, aleliuja!*, triskart apeidavo aplink bažnyčią.

Kristaus prisikėlimo paslaptis yra ir žmogaus amžinumo paslaptis. *Kristus mirtį nugalėjo*, – gieda velykiniai chorai. Tačiau mirtį Kristus nugalėjo pats numirdamas. Mirtis nugalima netektimi, praradimu arba, plačiaja prasme, – mirtimi. Nukrito Užgavėnių kaukės ir keliasi naujas žmogus. Kas supras ir įvykdys šį slėpinį, taps panašus į Kristų.

Velykų ryte nešdavo bažnyčion valgius, kad juos pašventintų. Po velykinių pamaldų šventindavo margučius, druską, duoną, pyragą, mėsą, sviestą, sūrį. Pašventintą maistą veždavosi namo, kad pirmasis kąsnis tą šventą dieną būtų pašventintas.

Išėję iš bažnyčios giminės, kaimynai, pažįstami sveikindavo vieni kitus, linkėdavo gerų metų, stiprios sveikatos, laimės šeimoje. Tačiau tai trukdavo neilgai. Visi nepaprastai skuba, ypač dzūkai, tiesiog lenktyniauja raiti, pėsti, važiuoti: kas greičiau sugrįš į namus, tam sparčiau seksis visus vasaros darbus nudirbti. Jei neskubėsi Velykų rytą, tai visus metus vaikščiosi apsnūdęs...

Kol šeima dar negrižusi iš bažnyčios, likusieji namuose ruošdavo šventinį stalą. Tačiau prie jo sėsdavo tik parnešus *velykas*, t. y. šventintus valgius.

Velykų rytmečio pusryčiai panašūs į Kūčias – visa šeima susirenka prie stalo. O. Gauriliūtė iš Skuodo 1990 m. taip pasakojo apie Velykų rytmetį: *Persižegnoję visi po lašelį paragaudavo švento vandens, tėvas – šeimos galva – peržegnodavo stalą. Nulupdavo vieną pašventintą mar-*

gutį, ir mama supjaustydavo jį į tiek gabaliukų, kiek šeimos narių bei kitų sėdi už stalo. Pradėdavo valgyti nuo supjaustyto margučio. Pirmam duodavo tėvui, paskui – vyresniam, ir taip iš eilės iki mažiausio, o paskutinį suvalgydavo pati. Valgė atsistoję, po to visi paimdavo po margutį, ir tik neapdužusį, o apdužusį suvalgęs būsiąs visus metus lepšis – nevykėlis. Su sveikais margučiais šeimos nariai vienas su kitu mušdavosi. Kas sudaužydavo, tam ir margutis atitenka, ir būdavo nugalėtojas. Po to visi susėdavo ir pradėdavo valgyti iš patiekalų kas kam patinka.

Kiekviena šeima turėjo ir savo Velykinių pusryčių tradicijų, tačiau pirmąjį margutį būtinai kiekvienas muša su kitais šeimos nariais. Sakydavo, kad jeigu paklysi, tai reikia tik prisiminti, su kuo per Velykas pirmą kiaušinį mušei, ir atrasi kelią.

Visiems papusryčiavus, vyresnieji paprastai eidavo miegoti. Svečiuotis pirmąją Velykų dieną nepriimta, o ir vaikai bent iki vakaro šią dieną praleisdavo namuose tyliai.

Velykų rytą vaikams rūpėjo atsikelti kuo anksčiau. Norėjosi pamatyti Velykės dovanėles, o gal ir ją pačią. Paruoštose vietose vaikai dažniausiai rasdavo po du margučius, kartais įdėtus į klumpes, o kartais lovoje, prie pagalvės. Tačiau ne visiems būdavo įdėta vienodai: geresniems – daugiau, neklusniems – mažiau, o kiti ir visai nerasdavo. Be margučių vaikai dar rasdavo iš pyrago keptą zuikutį ar arkliuką.

Įvairių Lietuvos vietų Velykės skirtingos. Dažniausiai jos vaikus „aplanko“ važiuotos, o kai kurios pėsčiomis. Kupiškėnai pasakodavo: *Velykė primerkia visokių žolelių, samanėlių ir pakrūmėje dažo kiaušinius. Velykė nudažytus kiaušinius sudedanti į vežimėlį ir vežanti geriems vaikams. Vežimėlį traukia kiškiukai. Velykės botagėlis – saulės spindulių. Sudeikių apylinkėje Velykė eidavusi pėstute, pasidabinusi balta skaryte ir balta prijuoste, į kurią susidėjusi neša margučius.*

VELYKINIAI PAPROČIAI IR ŽAIDIMAI

Žinomiausi ir labiausiai paplitę velykiniai papročiai buvo kiaušiniavimas, žaidimai su margučiais, lalavimas, laistymasis ir plakimas bei supimasis.

Kiaušiniauti kaimo vaikai eidavo visoje Lietuvoje, ypač piemenėliai ir krikštavaikiai bei persirengėliai. Margutis krikštavaikiui – velykinė krikšto tėvų pareiga. Vienur krikštamotė margutį atneša, kitur krikštavaikiai patys pas ją nueina. Antrąją Velykų dieną vaikai sau skirto kiaušinio atsiimti eidavo ir pas tetas ar kaimynus, ypač į tuos kiemus, su kuriais tėvai draugauja ir kur nėra vaikų. B. Buračas rašė: *Kiaušiniautojas, atėjęs kiaušinio, kai įeina gryčion, laiko rankos smiliaus pirštą burnon įsikišęs, todėl ir nieko neklausę visi žino, ko nori lalauninkas ar kiaušiniautojas. Šeimininkės lalauninkus myli ir mielai jiems duoda kiaušinių. Jei per Velykas lalauninkui kiaušinių neduosi, tai tą metų vištos mažai kiaušinių dėš. Taip rodo kupiškėnų burtai. Gavęs kiaušinį, lalauninkas pirštą iš burnos ištraukia, padėkoja šeimininkei už dovaną ir eina toliau, kol apeina tetules, dėdienes ir podes.*

Žemaitijoje buvo paprotys margučiais apsikeisti. Atėjusių į svečius tuščiomis čia nelabai mėgdavo, o Vakarų Žemaitijoje toks svečias galėdavo gauti *kailinius išutinėti*. Tas pats galėjo nutikti ir apsilankiusiam pirmąją Velykų dieną. Žemaitė rašė: *Pirmąją dieną velykauti eiti neišpuola, nes kur nueisi, tuojau paduos kailinius išutinėti. Bijodami tokio baisaus darbo, vaikai nė kojos niekur nekelia pirmąją dieną. Ne tik vaikai, bet ir senieji pirmąją dieną niekur nevaikščioja, o jeigu nors su reikalu kur nueina, tai iš kalno atsiprašo, kad neduotų kailinių utinėti.*

Su margučiais susiję daug velykinių papročių ir žaidimų. Margučius mušdavo daugiausia vyrai ir jaunimas, o ridenda-

vo vaikai. Ridenimas – pats populiariausias vaikų velykinis žaidimas. Pavakary, kai baigdavo kiaušiniuoti, vaikai susirinkdavo grupelėmis, pasigamindavo lovelį ir ridendavo kiaušinius. Jei kurio nors kiaušinis kliudydavo svetimą, tai jį pasiimdavo kaip laimėtą. Ridendavo kieme, o kai blogas oras – klojime ar troboj. Ypač ridenti margučius mėgo aukštaičiai. Susidarydavo nemažos grupelės įvairaus amžiaus žmonių, dažniausiai vyrų. Merginos kiaušinių neridendavo. Vieni ateidavo pažaisti, kiti – pažiūrėti. Ridenimo taisyklės įvairiose Lietuvos vietose šiek tiek skyrėsi.

Lalavimo paprotys, kuris anksčiau reiškė merginų pakėlimą į marčias, XIX a. pabaigoje virto kiaušiniavimu, nors ir savotišku. Pasak A. J. Greimo, lalavimas su Velykomis turi tik tiek bendro, kad nuo Velykų prasideda vedybų laikotarpis.

Laluodavo tik jauni, nevedę vyrai, dainuodami apeigines dainas, vadinamas *lalinkomis*. Jose apdainuojamas mergelės rūtų vainikėlis ir šiaurus vėjelis (piršlių įvaizdis) grasantis nupūsti vainikėlį nuo galvelės:

*Vai ir užaugo žalia rūtėlė, vyneli vyno žaliasai,
Tai ji suskynė rūtų vainikėlį, vyneli vyno žaliasai,
Ir užsidėjo sau ant galvelės, vyneli vyno žaliasai,
Vai ir papūtė šiaurus vėjelis, vyneli vyno žaliasai,
Vai ir nupūtė rūtų vainikėlį, vyneli vyno žaliasai.*

Kitos lalauninkų dainos aukštindavo merginų dorą, darbštumą, grožį ir linkėdavo greitai bei sėkmingai ištekėti. Dzūkai sakydavo dar ir oracijas. Vėliau pradėta dainuoti ir kitokias dainas. Lalauninkus sutikdavo merginos. Jos pasiruošdavo, kad turėtų gražių margučių lalauninkams apdovanoti. Varėniškės net patalus klodavosi ant suolo po langu, kad ateinančius geriau matytų, nes lalauninkai pradėdavo vaikščioti pirmosios Velykų dienos vakare ir naktį.

Grupelėje būdavo nuo keleto iki keliolikos lalauninkų. Vienas nešdavosi pintinę margučiams, kiti eidavo su smuiku,

armonika, o kartais ir būgną turėdavo. Lalauninkai gaudavo dovanų – dažniausiai keletą margučių. Kai kur lalauninkus kviesdavo į trobą ir vaišindavo. Šykščius gaspadorius lalauninkai pajuokdavo ir palinkėdavo: *kad tu, gaspadine, nesulauktai nė vieno kiaušinio, kad tavo vištos akmenis, o ne kiaušinius dėtų.*

Kai kuriose Lietuvos vietovėse, o ypač Žemaitijoje buvo įprasta antrosios Velykų dienos rytą savuosius arba kaimynus aplieti vandeniu. Žemaitė šį paprotį taip aprašė: *Antrą dieną kas anksčiau atsikėlė, tas kitus begulint aplaistė. Kai visi sukilo, tuomet kas ką užpuolė, o kokį indą sugriebė, laistės kaip pašėlę. Pagaliau iš šulinių su pilnais viedrais pylė ant galvos, labiau vaikinai nusitverdavo mergikes, laistė, kad didesnės augtų, kad riebesnės tuktų.*

Antrosios Velykų dienos rytą žemaičiai ir verbas prisimindavo. Skuodo apylinkėje XX a. pradžioje, kaip aprašė O. Gauriliūtė, eidavo su išsprogusiomis beržų šakelėmis (verbomis) miegančiųjų žadinti: *Velykų antrosios dienos ankstų rytą suaugę bei jaunimas eidavo Velykų pliekėjais. Pasidabindavo užsimaudami įvairių spalvų skrybėles, apsikabindavo blizgučiais, susijuosdavo įvairiais diržais. Eidavo po kelis ir daugiau. Nešdavosi armoniką, būgną ir dar kitų grojimo instrumentų, taip pat išsprogdintas nemažas beržų rykšteles. Eidavo gana ankstų rytą, kad užtiktų kaimynus nesikėlusius arba dar nuogomis kojomis. Tokius užtikę nutraukdavo antklodę, plakdavo rykšte per nuogas blauzdas bei kojas šaukdami: „Velykos, duokit margučių!“ Miegaliams tekdavo išsipirkti margučiais ir nekviestus svečius vaišinti.*

Velykų džiaugsmiai Lietuvos kaime be sūpuoklių neįsivaizduojami. Daugelyje kaimų sūpuoklės būdavo įrengtos visą laiką, kitur jaunimo susibūrimo vietose jas įrengdavo prieš Velykas. Vyrai ir merginos rinkdavosi prie vienu sūpuoklių,

pusberniai ir piemenys linksmindavosi prie kitų. Dažnai, kai pavasaris šaltas ir vėlyvas, sūpuokles kabindavo daržinėse. Susirinkdavo būriai jaunimo, vaikai tik antrą ar trečią dieną priedavo suptis.

Vyrai supdavosi poromis stovėdami, o merginos sėdėdamos. Įsisupdavo iki pašelmens, o lauke būdavo ir tokių, kurie persiversdavo. Kuo aukščiau įsisupsi, tuo garbingiau.

Mažiems vaikams sūpuokles įrengdavo ir kambaryje, sakydavo, jeigu vaikai per Velykas supsis, tai bus smagūs ir greiti. Mergaitės besisupdamos ir padainuodavo. Sūpuoklinės dainos dainuojamos tik supantis. Adučiškyje dainuodavo taip: *Supkit meskit, / Supkit meskit / Mane jauną / Kad užvysčiau, / Kad užvysčiau / Aukštą kalną, / Aukštą kalną, / Aukštą kalną, / Žalią girią. / Ant aukšto kalno, / Ant aukšto kalno – / Vilniaus miestelis.*

Dzūkijoje dar šokinėdavo ant per rąstą permestos lentos.

Sakydavo, jog supasi todėl, kad javai augtų aukštesni, kad linai geriau derėtų, o merginos – kad lengvai ir sėkmingai ištekėtų.

Velykas švėsdavo tris ar keturias dienas. Pirmasis sekmadienis po Velykų – švenčių pabaiga. Jis vadinamas Atvelykiu, Velykėlėmis arba Vaikų velykomis. Per Atvelykį dažniausiai pabaigdavo šventinius valgius arba ruošdavo naujus, tokius kaip per Velykas. Šią dieną kiaušinius dauždavo tik vaikai – tai jų Velykos ir sūpuoklėse supdavosi tik vaikai. Atvelykiu baigdavosi ir šventinio svečiavimosi laikas.

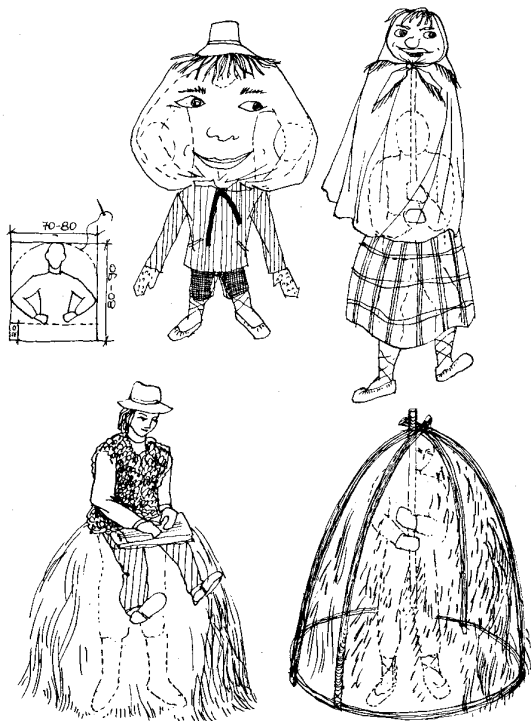
PRIEDAI PAVASARIO VIRSMUI

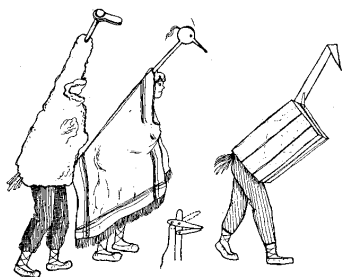
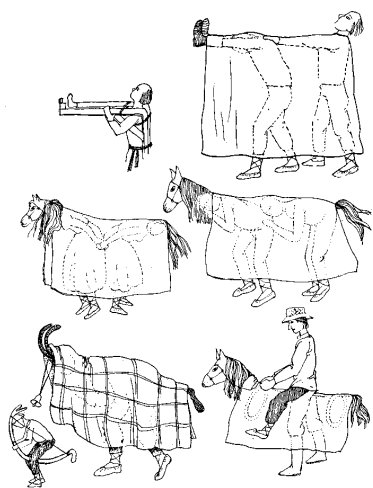
Užgavėnių kaukių pavyzdžiai

Kaukės (lyčynos, liečynos, lervos) skirstomos į dvi grupes: Vienos jų vaizduoja žmones, o kitos gyvulius. Žemaitijoje daugiau paplitę žmogaus bruožus turinčios kaukės, o Rytų Lietuvoje – gyvulinės: gervės, arkliai, ožiai, meškos. Rytų Lietuvoje vaikščiodavo ir persirengėliai: čigonai, elgetos, žydai, giltinė.

Kaukes gamindavo ilgalaikes ir vienkartinės. Ilgalaikes darydavo iš medžio ar medžio žievės, o trumpalaikes – iš aviakailio, buroko, popieriaus.

Kaukes darydavo kuo baisesnes: retadantė burna, asimetriškos akys, išsišiepusi burna, išryškinta nosis ir panašiai. Tačiau kokios Užgavėnių kaukės bebūtų baisios, visos šypsosi.

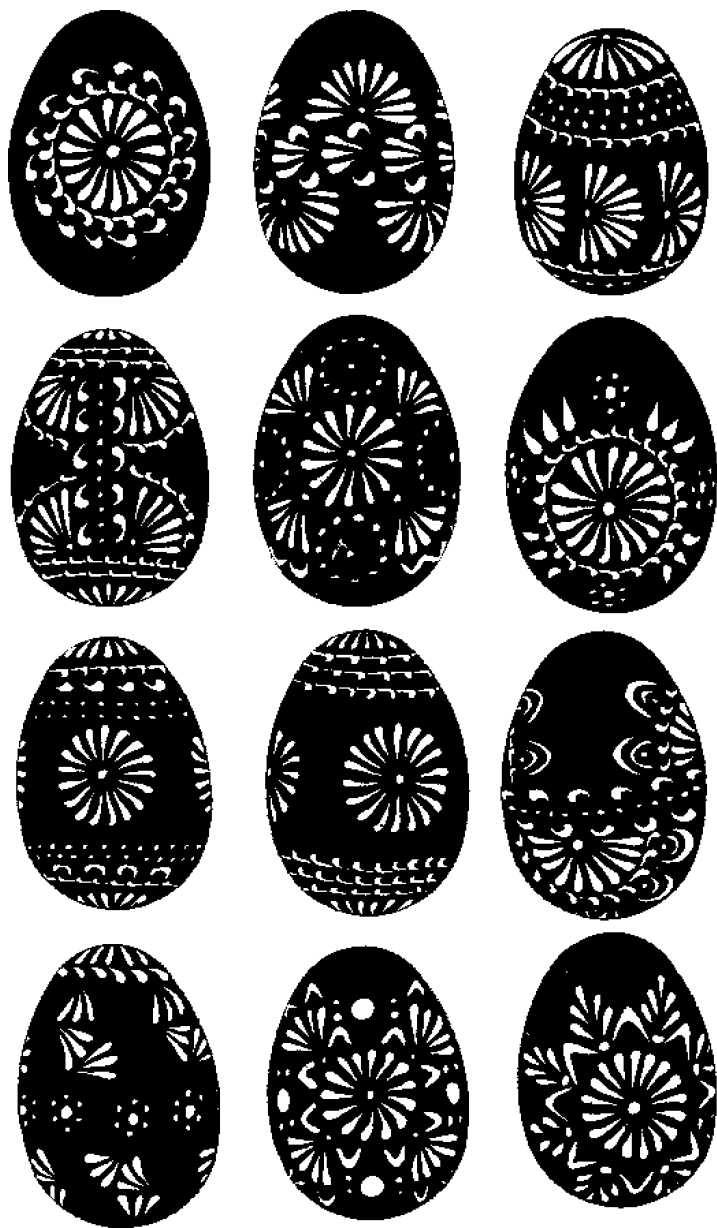

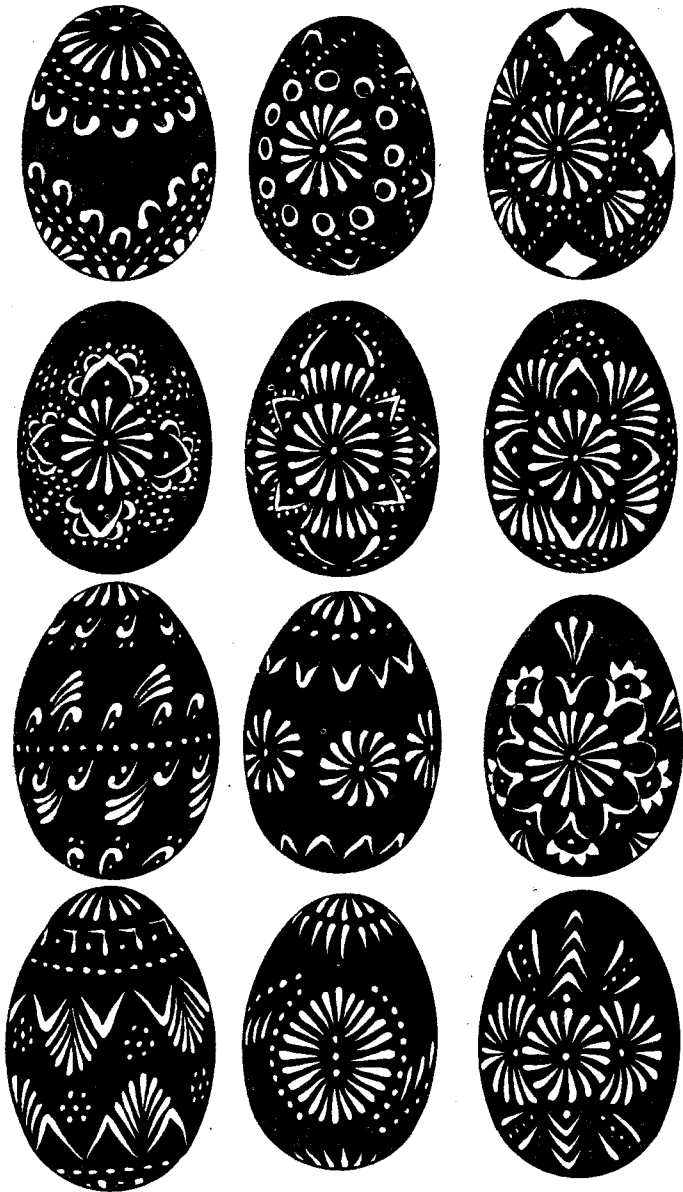

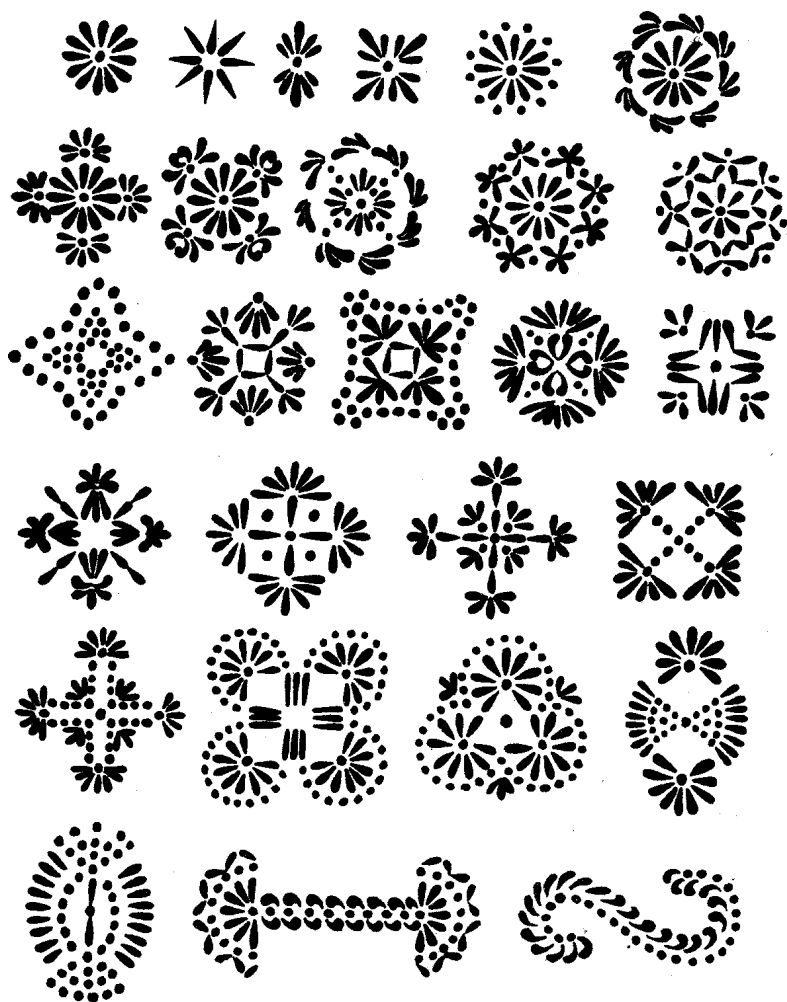
Tradicinés Vilniaus verbos

Margučių raštai

Dainos

Šalta žiema šalin aina,

Kad pavasaris ataina. 2 k.

Šėmi jauteliai bauboja,

Avinėliai arcavoja. 2 k.

Pasijungsiu šėmus jaučius,

Aisu artų malynėlia. 2 k.

Sėsiu kviečius ir rugelius

A pasėjįs – apakėsiu. 2 k.

Kas pakorė sūpuoklėles,

Ūčia lulia, lyliutėlio,

Tą susiedą už stalelio,

Ūčia lulia, lyliutėlio,

Midaus gerti, baliavoti,

Ūčia lulia, lyliutėlio,

Kas nekorė sūpuoklėlių,

Ūčia lulia, lyliutėlio,

Tą susiedą už grėdelės,

Ūčia lulia, lyliutėlio,

Vyžų pinti, blusų rinkti,

Ūčia lulia, lyliutėlio.

Supkit meskit mane jauną,

Kad užvysčiau aukštą kalną,

Aukštą kalną, žalią girią,

Žalią girią ažuoliją.

Ažuolėlio žali lapai, –

Tie lapeliai nubyrėjo,

Tie lapeliai nubyrėjo,

Per upelį nutekėjo.

Teka upė rūdymuosun,

Duoda mane vargeliuosun.

Oi, ant kalnelio
Stov žalia grūšėlė,
Vynelis vyno žaliasis.

Po ta grūšele
Sidabrinė rasa,
Vynelis vyno žaliasis.

Ateiti mergelei
Su šilko skarele,
Vynelis vyno žaliasis.

Oi, ir surinko
Sidabrinę rasą,
Vynelis vyno žaliasis.

Oi, ir nupūtė
Tris vainikėlius,
Vynelis vyno žaliasis.

Pirmas vainikėlis –
Keleliu važiuoti,
Vynelis vyno žaliasis.

Antras vainikėlis –
Kabarčio stoti,
Vynelis vyno žaliasis.

Trečiasis vainikėlis –
Susivinčiavoti,
Vynelis vyno žaliasis.

Šoko pimpė

Po pievų, po pievų,
Prašė mergų, marcių
Linton šokc, linton šokc.

Tai mergomi
Bepiga, bepiga,
O marciomi
Nepiga, nepiga:
Vaikelis verkia,
Puodelis bėga.
Vaikelį punciu,
Puodelį sumciu –
Paci jauna
Linton šokc, linton šokc.

Čiuž, čiužela,
Vež vežela!
Geras kelias, čiūto,
Blogas arklys, čiūto!

V dalis

VASAROS VIRSMO,
VASARVIDŽIO ŠVENTĖS

Birželio pabaigoje, sulaukus trumpiausios metų nakties ir ilgiausios dienos, vasarvidžio naktį visoje Europoje ant kalnų ir kalnelių užsiliepsnodavo šventiniai laužai, o jų atšvaitai atsispindėdavo tamsiame vandens paviršiuje. Tai metas, kai saulė ir visa gamta pasiekia aukščiausią savo „tašką“ – kulminaciją ir įgyja didžiausią gyvybinę galią. Tai naktis, kada vyksta didysis persilaužimas, linkis: kilimą keičia leidimasis, vešėjimas ir nokimas virsta nykimu, o gyvėjimas palinksta myriop.

Baltų žmogaus – tuo pačiu ir archajinio Indoeuropos žmogaus – pasaulėvoka rėmėsi į augalo gyvenimą: gyvybingą, ramų ir slėpinį. Pavasarį augmenija atbunda, atgimsta iš žiemos miego. Prasideda vegetacinis (augimo) laikotarpis. Pasak senovės graikų, iš rūsčiojo Hado požemių sugrįžta Kora į žemės-motinos Demetros (Persefonės) glėbį.

Pirmuosius daigelius pakeičia pavasario žaluma. Vis kaitrėjanti saulė brandina žolynus, vis sunkyn svyra javų varpos. Ir štai, po keturių mėnesių, birželio pabaigoje pasiekiamas aukščiausias vešlumas – *kupos* taškas. Tai lūžio metas augalo gyvenime, kuris užkoduotas lietuvių kalboje kaip *nokti* – *nykti* dėsningumas. Augalas subrendęs ir jau gali pradėti, *rasdinti* naują gyvastį. *Rasoja* rugiai – virš lauko plūko žiedadulkių debesis. Tai *Rasa* – atsiradimo, rasties, prasidėjimo, pradžios šventė. Kartu ji yra ir kosminės dramos kulminacija, viršūnė.

RASOS ŠVENTĖS PRASMĖ PAVADINIMUOSE

Galbūt nė viena šventė neturi tiek įvairių pavadinimų-sinonimų, kiek senoji baltų Rasos šventė: tai *Rasa* (*Rasos*), *Joninės*, *Kupolė* (*Kupolės*, *Kupolinės*), *Vainikų šventė*, *Krešė* (*Krešės*). Dabar žinomiausias yra *Joninės*. Kiti pavadinimai gerokai primiršti ar net visai užmiršti, tačiau būtent

juose slypi senosios baltų bei visų indoeuropiečių šventės prasmė ir esmė. Pavadinimas Joninės apie šventės prasmę pasako nė kiek ne daugiau, kaip Petrinės, Mykolinės ar Oninės.

Rasa ar Joninės

Kai kurie autoriai (pavyzdžiui, Juozas Kudirka) teigė, kad pavadinimas *Rasa* yra Teodoro Narbuto išgalvotas, ir Joninių šventę laiko grynai krikščioniška. Netgi priekaištauja vyskupui Motiejui Valančiui, kad šis, rašydamas „Žemaičių vyskupystė“, Jonines kildino iš stabmeldiškos Rasos šventės. Tai niekuo nepagrįsti kraštutinumai. Vienas kraštutinis – kai senovinėse šventėse pastebima tik krikščioniškoji kilmė, o kitas – kai matomi tik pagoniškieji papročiai. Iš tiesų, keletu pastarųjų šimtmečių švenčių papročiai ir apeigos yra ir senųjų, ir krikščioniškųjų švenčių darnus junginys, kurio dažnai nebeįmanoma išardyti.

Apžvelkime, kaip senasis indoeuropietiškujų švenčių kalendorius per beveik 2000 metų pamažu tapo, galima sakyti, krikščioniškų švenčių kalendoriumi.

Rasa ir Kalėdos

Tai, kaip senoji indoeuropiečių saulės gimimo šventė buvo įvesta į krikščioniškąjį kalendorių ir tapo Kristaus gimimo švente, jau aptarėme, nagrinėdami žiemvidžio virsmą. Rasos šventės santykis su krikščionybe labai panašus į Kalėdų, nes Jėzaus Kristaus gimimo ir šv. Jono Krikštytojo gimimo datos yra susietos taip, kaip susiję Kalėdų ir Rasos šventės. Kaip ir pirmieji bandymai švęsti Kristaus gimimą (ne gruodžio 25 d., o kitomis datomis), taip ir pirmieji šv. Jono Krikštytojo dienos paminėjimai atsirado rytinėje Romos imperijos dalyje. Ten šv. Jono Krikštytojo šventė buvo Epifanijos (Kristaus Apsireiškimo, Jo krikšto Jordano upėje) šventės palydovė, ji ir dabar tebešvenčiama Rytų Bažnyčiose sausio 7 d. Tačiau ir Kris-

taus gimimo, ir šv. Jono Krikštytojo gimimo dienos dabartinėmis datomis, t. y. gruodžio 25 d. ir birželio 24 d., buvo pradėtos švęsti vakarinėje Romos imperijos dalyje, ten, kur vyravo indoeuropietiškujų švenčių ir papročių įtaka.

Jėzus Kristus ir Jonas Krikštytojas, tiek religinės bei dvasinės prasmės, tiek ir istorinio gimimo požiūriu, yra tarpusavyje susiję taip, kaip susijusios Kalėdų ir Rasos šventės. Kalėdos ir Rasos yra Rėdos Rato priešpriešos (žr. V-ą brėžinį). Kalėdos yra žemiausiame Rėdos Rato taške, o Rasos – aukščiausiame, po Kalėdų saulė kyla vis aukštyn, o po Rasos šventės – žemėja.

Šias dvi šventes skiria lygiai šeši mėnesiai. Šv. Jono Krikštytojo gimimo data, kaip rodo Bažnyčios istorija, buvo nustatyta, remiantis jau priimta Kristaus gimimo data (gruodžio 25 d.) ir Luko Evangelija (1, 36), kurioje minima, kad Jonas Krikštytojas gimė šešiais mėnesiais anksčiau už Jėzų. Kristaus gimimo ir šv. Jono Krikštytojo šventės sutapo su saulės posūkio taškais, kurių vienas žymi mažėjimą (nuo Rasos dienos pradeda trumpėti), o kitas didėjimą (nuo Kalėdų dienos ilgėja). Šv. Augustinas šiame sutapime įžvelgė šv. Jono Krikštytojo žodžių: *Jam skirta augti, o man mažėti* (Jn 3, 30), kuriuos šis pasakė lygindamas save su Kristumi, kosminį, t. y. pačios gamtos patvirtinimą. Tokius teiginius patvirtina ir šių krikščioniškų švenčių atsiradimo seka. Jeigu Kristaus gimimo šventė – Kalėdos gruodžio 25 d. buvo pradėtos švęsti IV a. viduryje, tai šv. Jono Krikštytojo gimimo diena birželio 24 d. buvo pradėta švęsti VI a. pradžioje. Kristaus gimimo šventės įvedimas gruodžio 25 d. pamažu pakeitė senąją indoeuropiečių saulės gimimo šventę, o šv. Jono Krikštytojo gimimo šventė atitinkamai pakeitė gyvybinių galių suvešėjimo šventę, kurią įvairios indoeuropiečių tautos vadino skirtingai: romėnai – *Rožių dienomis*, o baltai – *Rasa, Kupole* arba *Krešėmis*.

Lyginant Rasas su Kalėdomis ir jų ryšį su krikščionybe,

pastebime ir švenčių skirtumus. Kalėdų šventė, kurią mes jau švenčiame kaip Kristaus gimimą, išlaikė savo senąjį pavadinimą – Kalėdos, o Rasos šventei prigijo krikščioniškas vardas – Joninės. *Rasos* ir *Joninių* pavadinimų santykis toks pat, kaip ir slavų *Коляда* ir *Рождество*. *Коляда* – tai senasis saulės gražos šventės pavadinimas, o *Рождество*, kaip mūsų atveju *Joninės*, – krikščioniškas senosios šventės įvardinimas. Akivaizdus ir savotiškai keistas senosios ir krikščioniškosios kultūrų ryšys. Kalėdos, kuriose daug krikščioniškųjų papročių, išlaikė savo senąjį pavadinimą, o Rasos šventei, kurioje beveik nėra krikščioniškųjų papročių, prigijo krikščioniškas pavadinimas – Joninės. Tačiau ir šitas, priešingas santykis rodo labai glaudų, galima sakyti, pusiausvyrą išlaikantį senųjų ir krikščioniškųjų švenčių persipynimą.

Rasa

Užrašytų žinių apie *Rasas* iš tiesų yra nedaug. Bene pirmasis šią šventę Rasos vardu bus paminėjęs T. Narbutas savo knygoje „Lietuvių tautos istorija“, išleistoje 1835 metais. Be Narbuto Rasas mini Liudvikas Adomas Jucevičius. Joninių aprašyme jis teigia, kad Vilniuje šv. Jono vaikštytės yra plačiai žinomos pavadinimu *eiti į Rasas* ir paaiškina, kad *Rasos Vilniuje yra giraitė už Misionierių parapijos kapų*, t. y. Rasos čia esąs labiau vietovardis, nei šventės pavadinimas.

Bet gi Rasos pavadinimo tikrumą nulemia tai, kad jis yra sutinkamas tautosakoje, pavyzdžiui, Antano Juškos dainų rinkinyje. Dainoje, kurioje išvardijami metų darbai ir šventės, sakoma: *Rasos šventė kai atėjo, šieną pjauti jau reikėjo* [Nr 210]. Rasos šventę mini ir Jonas Juška savo žodyne: *Rasos šventė esta kirmičė su linksmomis dainomis ling joninės ant lauko* (LKŽ). Galbūt todėl leidinyje „Lietuvių etnografijos bruožai“ rašoma, kad *Joninės senovėje buvo vadinamos Rasos švente*. Taip pat ir Angelė Vyšniauskaitė

knygoje „Mūsų metai ir šventės“ rašo: *Ši šventė iš senovės dar Rasos šventė vadinama. Gal tai ir yra pats senasis jos vardas.*

Jeigu tikėsime T. Narbutu, tai pirmosios rašytinės žinios apie Rasos šventę yra grafo Kyburgo kelionės į Lietuvą 1397 m. aprašyme. T. Narbutas šį aprašymą, kurį gavo iš žinomo XIX a. istoriko I. Onacevičiaus, yra išvertęs į lenkų kalbą*. Lietuviškas grafo Kyburgo kelionės aprašymo vertimas, kurį iš lenkiškojo išvertė J. Basanavičius, yra toks: *Nesą dienoje šv. Jono lietuviai iš senovės amžių tur šventę kainą (bendra, – mūsų past.), ir gudams, vadinamą Rasa pas pirmuosius, o pas pastaruosius Kupule. Grafas Kyburgas savo aprašyme nurodė, kad Rasa buvo švenčiama rytų link nuo gardo (nuo Vilniaus, – mūsų past.) ant kalnelio, t. y. maždaug ten pat, kur nurodo ir L. Jucevičius. Palyginkime: 1397 m. (Kyburgas) ir 1842 m. (Jucevičius) – keturi su puse šimto metų skiria šias dvi datas, o jų aprašymai sutampa. Labai svarbu, kad čia minimas ir kitas tos pačios šventės pavadinimas – Kupolė, apie kurį kalbėsime vėliau.*

Panagrinėkime, ką reiškia šventės pavadinimas – *Rasa*? Šis žodis siejasi su prasadėjimu, žydėjimu: *rasoti* reiškia ‘žydėti, plaukti’: *Rugiai dvi nedėlias rasoja, dvi nedėlias grūdas auga, dvi nedėlias noksta* – LKŽ. O žydėjimas yra apvaisinimas, pradėjimas. Todėl S. Daukantas apie šią šventę, kurią

* Yra abejonių dėl šio teksto (*Grovo Kyburgo kelionė Lietuvone 1387 m.* – lietuviškai išguldyta J. Basanavičiaus, 1990 m., Plymouth) autentiškumo. Falsifikatas, kad atrodytų tikras, remiasi ir tikrais faktais, ne viskas būna išgalvota. Mums atrodo, kad bent ten, kur tekstas liečia etnografiją, juo galima pasitikėti. Tai matyti ir iš to, kad Rasos šventę savo knygoje „Сказание русского народа“, kuri buvo išleista dešimtmečiu anksčiau už abejotiną Narbuto tekstą, mini ir rusų etnografas I. P. Sacharovas: *Jonines lietuviai vadina Rasos šventę.*

jis vadino *Vainikų švente*, rašė: *Rodos, jog šventino tą šventę minavonei įkūrimo arba sutvėrimo šio pasaulio ir visos šeimos, /.../ kada visas sutvėrimas buvo pradžia gavęs. Kodėl prasidėjimui gamtoje yra pasirinktas būtent tas laikas? S. Daukantas taip atsako į šį klausimą: todėl, kad Dievas kaip koks tėvas, perą išgūžęs, paleidęs į pasaulį, ką tegalėjęs atlikti tokiu laiku, kuriame nuleistas peras nepraigaištų pasauly, nesgi žinoma yra visiems, jog apie šventą Joną oras yra visų jaukusis ir malonusis.*

Tačiau *Rasos* prasmių sklaida tuo dar nesibaigia. Šis žodis vienas slėpiningiausių lietuviškame pasaulėvaizdyje. Jis sietinas su daugiaprasmiu veiksmažodžiu *rastis*. LKŽ nurodo jo reikšmes, artimas *rasos* prasminiam laukui. *Rastis* reiškia ‘kilti, dygti, susidaryti’: *Pradėjo pamažėliu debesys rastis; Ant dirvų pradeda rastis žolelė; Po lietui rasis grybai. Rastis* reiškia ir ‘gimti’: *Ten aš radaus ir augau; Tokis mažiukas veršiukas rados* (LKŽ). Visos šios reikšmės – nuo natūralių, gamtinių iki apibendrintų – atkartoja tą patį atsiradimo, naujo, dar nebūto susidarymą, žodžiu, – prasidėjimo, pradžios, kilmės motyvą. Tad *rasa* yra gajos esmė, gyvasties dvasia, kuri rasdamasi, t. y. išikūnydama fiziniame pasaulyje tampa naujos gyvybės priežastimi. Šventės pavadinimas *Rasa* išreiškia slėpiningiausią, akimi neregimą gyvybės esmę, be kurios neat-sirastų jokia gyvybė.

Žydų Kabiloje *rasa* yra išganymo ir gyvenimo atsinaujinimo simbolis; germanams tai – antgamtiškas elementas, kuris laša nuo pasaulio medžio ir yra po pasaulio pabaigos išlikusios žmonių poros maistas; Kinijoje manyta, kad *rasa* susidaro nuo mėnulio ir suteikia nemirtingumą; graikams *rasa* simbolizavo apvaisinimą ir vaisingumą.

Tai, kad žodis *rasa* įvardija toli gražu ne vien vandens lašą, o yra gili dvasinė sąvoka, rodo ir jo daugiasluoksnė samprata sanskrito kalboje: *rasa* – tai augalo sultys, vanduo, skys-

tis; skonis, aromatas, kvapas, polinkis; pergyvenimas, išbandymas, patirtis, ragavimas; džiaugsmas, malonumas, saldumas, meilumas, šviežumas, švelnumas; viliojimas, patrauklumas, žavumas; masalas; noras, troškimas, geismas; tylą bei derlingumą; ir net šerdis, esmė, esa bei pažinimas ir religinis jausmas. Aprėpus šią visaapimančią puokštę nebekeista, kad sanskrite *rasa* – tai ir dievybė savyje.

Apskritai žodis *rasa* yra būdingas lietuviškam pasaulėvaizdžiui. Dainose šis žodis sutinkamas greta žodžių *rūta*, *rūtelė* ir *vainikėlis*: *Ne bet kokia aš mergelė buvau, ant galvelės rūtelė rasojo; Ko rasoja vainikėlis ant tavo galvelės?; Krenta raselė nuo rūtytėlių* (LKŽ). Dar pridėjus baltos (sidabro) spalvos motyvą: *Stovėjo panelė kaip raselė balta; Nuo ryto rasos aš esmu balta, nuo vėjužio raudona*, galima nujusti Rasos šventėje slypinčią skaistos idėją. Tai savaiame suprantama, nes *rasa*, kaip jau minėta, yra pati gyvybės, gyvybiškumo esmė, o esmė, kaip ji bepasireikštų, visada išlieka nesutepta ir skaisti.

Kupolė

Kitas, plačiau žinomas ir būdingesnis slavų kraštams, Rasos sinonimas yra Kupolė. Šis šventės pavadinimas kildintinas iš veiksmažodžių *kupti*, *kūpėti*, *kupinti*, kurie reiškia ‘gerai augti, vešėti, virsti iš dirvos ar puodo, su kaupu pilti, kaupinti’: *Tai užderėjo nauda – visi laukai lūžta, kupa; Kai užderėjo vasarojus, tai net iš dirvos kupa; Neseniai įmaišiau tešlą, ir jau kupias; Nekupink, nesutilps!* (LKŽ). Veiksmažodžiai *kupti*, *kūpėti*, *kupinti* jau primiršti, tačiau jų vediniai – daiktavardžiai *kupeta*, *kupolas* ir būdvardžiai *kuplus*, *kupinas* – plačiai tebevartojami ir šiandien. Palyginkime su latviškais žodžiais *kupla*, *kuploja*, kurie reiškia ‘vešėti, tarpti, klestėti’; *kuple* ‘vešlus, kuplus’ ir *kupena* ‘pusnis’. Šaknis *kup* priklauso *kaupti(s)* prasminiam laukui. *Kupa* arba *Kupolė*

– tai pilnatis, didžiausio suvešėjimo, sužaliavimo metas, didžiausioji gyvybinių galių sanauja, palankiausia naujos gyvybės pradėjimui. Iš čia kilęs ir didžiausią gyvybinę galią sukaupusių vasarvidžio nakties žolynų pavadinimas – *kupolė*. Žolynų puokštė – kupolė iškeliamą ant aukštos karties, iš šių žolynų pinami vainikai, kupolės vartojamos gydymui.

Tačiau *kupinti* reiškia ne tik ‘vešėti, kaupti’, bet ir ‘tirštinti, tankinti, kietinti’. *Kupintas arba nukupintas pienas reiškia surūgusį pieną, nuo kurio nusunktos išrūgos, t. y. sutirštintas, sukietintas* (LKŽ). Ši priešinga veiksmažodžio *kupti* prasmė reiškia, kad vešėjimas, žydėjimas pereina į tirštėjimą, kietėjimą. Plačiau apie tai – skirsnyje „Krešės“.

Atsekus pavadinimo *Kupolė* kilmę ir prasmę, nesunku pastebėti, kaip krikščionybės įtakoje senas šventės pavadinimas *Kupolė* pakeitė prasmę slavų (baltarusių ir ukrainiečių) kalbose. Šiais laikais slavai šią šventę vadina sukrikščionintu vardu – *Иван Купала*, t. y. panašiai kaip ir lietuviai – *Joninės*. Dabar žodis *Купала* verčiamas kaip ‘nardintojas’, t. y. *Иван Купала* reiškia ‘Jonas Nardintojas’. Tai tarsi aišku, nes šventasis Jonas krikštydamas nardino žmones Jordano upėje, o pravoslavai ir šiais laikais krikštydami nardina, t. y. visą kūdikį paneria į vandenį. Jų ir krikštykla vadinasi *купель*, t. y. ‘maudyklė’. Atrodo – viskas tvarkoje, tačiau jau minėjome, kad grafas Kyburgas 1397 m. kelionės į Lietuvą aprašyme teigia, jog gudai Rasos šventę vadina *Kupule*. Kiti nenuneigiami įrodymai yra XIX a. išleistame Vladimiro Dalio prasminiam rusų kalbos žodyne. Jame yra atskiras žodžio *куна* ‘krūmas’. *Купа* reiškia ‘krūva, kupeta, grupė’ (*Деревья стоят купами* – ‘Medžiai stovi kupetomis’), ši prasmė išlikusi ir dabartinėje slavų kalboje. Šiam prasminiam krūmui priklauso ir veiksmažodis *кунить* (ne *кунить*), kuris reiškia *скоплять, копить, собирать в купу* – ‘kaupti, rinkti į kupą’, taigi yra tos pačios prasmės, kaip ir lietuviškas *kupė-*

ti, kupti. Veiksmažodis *купить* ‘pirkti’ priskirtas kitam – t. y. žodžio *купец* ‘pirkllys’ – prasminiam krūmui.

V. Dalio žodyne yra ir šventės pavadinimas *Купала*, minimas kaip pavadinimo *Иван Купала* sinonimas (*Купала или Ивана-Купала, день 24 июня; в Белой и Малой Руси в Балтиск. губ. и у южн. славян*). To pakanka pamatyti, kad ir lietuvių *Kupolė*, ir slavų *Купала*, ir lietuvių *Joninės* bei slavų *Иван-Купала* yra ta pati didžiausių gamtos gyvybinių galių, augalijos suvešėjimo, vaisingumo, derlumo šventė, kuri krikščionybės įtakoje yra pakeitusi pavadinimą. O su veiksmažodžiu *купать* ‘nardinti, maudyti’ šventės pavadinimą *Купала* sieja šv. Jono Krikštytojo vardas – *Иван Купала*.

Krešė(s)

Yra dar vienas, beveik visai pamirštas šios šventės pavadinimas – tai prūsų *Kresze*. V. Toporovo nuomone, ši šventė sietina būtent su Joninėmis, nes slavų šaknis *крес* žymi ne tik atgaja, prisikėlimą (plg. *воскресение*), bet ir saulės ratą, vasarinę saulės solsticiją (sen. rus. *крес* – *солнцеворот* ‘saulės posūkis’). V. Toporovo nuomonę patvirtina ir lietuviški žodžiai. *Krėšėti* lietuviškai reiškia ‘būti vešliam, puikiam, klestėti’: *Toks medžiui bus lygus stovinčiam, prieg paversmių visad krėšinčiam* (LKŽ). Šita, primiršta veiksmažodžio *krėšėti* prasmė atitinka jau minėtą veiksmažodžių *kupti, kupėti, kupinti* prasmę. Dysnos ir Tverečiaus apylinkėse bei Kazimiero Jauniaus raštuose veiksmažodis *krėsuoti* reiškia rugių žydėjimą, o *kryšėti* Merkinės apylinkėse reiškia ‘žydėti’: *Jos (obelėlės) žiedeliai kryšėjo* (LKŽ). Kaip prisimename, viena iš *rasoti* reikšmių yra ‘žydėti’, tad *rasoti* ir *kryšėti (krėsuoti)* galima laikyti sinonimais (palyginkime su viena iš žodžio *užkrėsti* reikšmių ‘apvaisinti’ – LKŽ). Kita vertus, *krėšėti* prasmė ‘vėšėti’ dera prie *kupėti, kupti*. Todėl Krešė arba Krešės – dar vienas

savitas baltiškas Rasos šventės pavadinimas prasme lygia-gretus Kupolei.

Yra ir kita, labiau žinoma veiksmažodžio *krešėti* prasmė – ‘tirštėti, džiūti, kietėti’: *Kiaulę pjaunant, kraujas krešėjo, kol sukrešėjo*. Iš čia kilęs daiktavardis *krešenos* arba *krekenos*: *Va, palaidžiau krešenu, galit kept* (LKŽ). Tirštėjimo, kietėjimo prasmė yra priešinga vešėjimo, žydėjimo, skleidimosi prasmei. Iš pirmo žvilgsnio atrodo keista, kad taip pat ar labai panašiai skambantys žodžiai išreiškia priešingus dalykus, tačiau įsigilinus į vešėjimo, žydėjimo vyksmą aiškiai matyti, jog tai natūralūs reiškiniai. Vešėjimas, žydėjimas savaime pereina į tirštėjimą, kietėjimą, džiūvimą, – nes žiedas užmezga vaisių, t. y. žiedas virsta vaisiumi, kuris kreša (tirštėja, kietėja, džiūsta). Kitaip sakant, žydintis žiedas pamažu susiformuoja, t. y. sukreša į vaisių, o apvaisinti reiškia užkrėsti žiedą sukrešėjimui. Tad šventės pavadinimas *Krešės* apjungia savyje prieštarą: augalijos bei gyvybinių galių suvešėjimą, sužydėjimą, ir jų sukrešėjimą, susiformavimą į kietą vaisių.

Atidžiau pavarčius Lietuvos kalbos žodyną paaiškėja, jog ir pavadinimas *Kupolė* jungia savyje tą pačią prieštarą, nes veiksmažodis *kupinti*, kaip ir *krešėti*, reiškia ‘sutirštinti’: *Kupintą pieną, kietą kaip branduolą, jis dar vieną be duonos lapsės* (LKŽ).

Žydėjimas pereina į krešėjimą arba žiedėjimą (senstanti duona sužiedėja, plg. *žydėti* – *žiedėti*), vešėjimas pereina į vytimą (*vešėti* – *vysti*); nokimas pereina į nykimą (*nokti* – *nykti*), daigas dygdamas sunaikina – nudaigoja grūdą ir virsta želmeniu (*dygti* – *daigoti*). Tokios prasminės poros, kurios panašiais žodžiais išreiškia vieno reiškinio perėjimą į kitą, yra būdingos visiems augimam ir nykimam reiškiantiems žodžiams (*lapoti* – *leipti*, *želti* – *žilti*, *gyvėti* – *geibti*, *kusti* – *kūsti*, *kermėti* – *kirmyti*, *tarpti* – *tirpti*). Šios žodžių poros vaizdžiai išreiškia baltišką savimone, kuri suvokė, jog tokie reiškiniai

ar dalykai, kaip žydėjimas, vaisiaus nokimas bei puvimas, diena bei naktis, tamsa bei šviesa, negali būti atskiri. Viskas greičiau ar lėčiau išvirsta, anksčiau ar vėliau pereina į savo priešybę.

Netikėta ir nuostabu! Gilindamiesi į šventės pavadinimų *Kupolė*, *Krešės* prasmę atradome, kad juose užkoduoti tie patys būties dėsniumai, kuriuos bandymų būdu, eksperimentuodama atrado kvantinė fizika. Kvantinė fizika sugriovė iš atskirų dalių ir reiškinių sudarytą klasikinės fizikos pasaulėvaizdį ir parodė, jog erdvė ir laikas, banga ir dalelė, energija (esmė) ir materija (forma) nėra nepriklausomi, atskiri reiškiniai, bet vieningi, tarpusavyje susiję. Kitaip sakant, kvantinė fizika parodė, jog esmė (energija) virsta forma (materija) ir atvirkščiai. Skirtumas tarp senovės baltų pasaulėvokos ir kvantinės fizikos atradimų yra tas, kad pastarieji dar netapo mūsų kultūrinio gyvenimo ir visiems suvokiamo pasaulėvaizdžio dalimi. O tai reiškia, kad jie dar (išskyrus mokslinius straipsnius) neatsispindi kalboje, papročiuose ar kitose kultūros apraiškose. Tuo tarpu mūsų senolių kultūroje šie būties dėsniumai buvo (sakau *buvo*, nes tos prasmės, kurias išrinkome iš LKŽ, jau yra beveik išnykusios) užkoduoti kalboje, išsakyti dainomis bei išreikšti papročiais ir apeigomis. Kitaip sakant, šie dėsniumai buvo visiems suvokiamo pasaulėvaizdžio dalis.

Racionalaus mąstymo vystymasis ir atitolimas nuo gamtos ištrynė iš indoeuropiečių ir baltų kultūrų šių pagrindinių būties dėsnių, kuriuos vėl iš naujo atrado modernūs mokslas, suvokimą. Šiuolaikinis civilizutas žmogus to nebesupranta, todėl išnyko ir senosios šventės, papročiai bei apeigos. Tačiau senovės baltai, kaip rodo jų kalba, papročiai, apeigos, gerai suvokė, kad gyvybinė galia (esmė, energija) pereina į dygimą, augimą, vešėjimą, kurio aukščiausia fazė (virsmo viršūnė) yra *žydėjimas*, po kurios gyvybinė galia (esmė)

standėja, kietėja ir sukreša į vaisių (formą). Kiečiausia vaisiaus dalis – sėkla paslepia savyje gyvybinę galią (esmę). Sėklai dygstant ir irstant jos formai, vėl ištrūkusi gyvybinė galia išsiskleidžia, suveši, pražysta ir vėl po to sutirštėja, sukreša į naują formą. Šitokią pasaulėvoką gerai išreiškia žodžiai dainos, kuri būdavo dainuojama lankant rugius jų kupėjimo, vešėjimo metu:

*Sakė vosilka rugeliams: / – Augte ir žydėte,
Peržydėjus prinokte.*

Tai didysis būties dėsnis, kurį mes vadiname virsmu, o senovės graikai – enantiodromija (graikų k. *enantios* ‘priešingas’ + *dromos* ‘bėgimas’, t. y. ‘bėgimas priešpriešais’). Šis dėsnis yra bet kokio gyvastingumo, bet kokios gyvybės pagrindas. Baltai, savo pagrindines šventes švęsdami metiniuose augalijos virsmuose, skatino ir palaikė šio dėsnio pasireiškimą. Arba, kitaip sakant, savo apeigomis jie išreiškė ir skatino virsmus.

KUPOLIAVIMAS

Kupoliavimas – vienas būdingiausių Rasos šventės papročių. Kupolės ar kupoliavimas minimi senuose raštuose: Ipatjevo metraštyje (1262 m.), Lietuviškoje Postilėje (1573 m.) *kupolomis* vadinami Joninių dieną surinkti žolynai. Motiejus Strijkovskis (1582 m.) rašo, kad lietuviai Joninių šventę vadino *Kupola*. Šiuo vardu Rasos šventę vadina ir Pretorijus (XVII a.). Kupoliavimą mini vyskupas M. Valančius, M. Katkus ir kiti, vėlesni tautosakos šaltiniai.

Neretai kupolėmis yra vadinami žolynai, turintys gydomąją galią arba atskiros žolynų rūšys. Pavyzdžiui, K. Milkus ir F. Kuršaitis kupolėmis vadino jonažoles, J. Basanavičius – ramunes, A. Niemis ir A. Sabaliauskas – mėlynai-geltonai žydinčias žoles ir panašiai. Tačiau, apžvelgę platesnę medžiagą, darome tą patį išvadą, kaip pasakyta ir Lietuviškoje Postilėje

– kupolė yra kiekvienas vasarvidžio, t. y. didžiausią gyvybinę galią pasiekęs žolynas.

Papročių ir apeigų su žolynais bei vainikais būta ir prieš Rasas – Sekminėse bei Devintinėse, nes suvešėjimas ir žydėjimas prasideda jau prieš vasarvidį. Prieš Sekmines trobas išpuošdavo žalumynais ir berželiais, piemenys žalumynais apvainikuodavo galvijus, o jaunimas ir gaspadoriai eidavo *rugelių lankytu*. *Jeigu Sekminėse rugelius aplankai*, – sakydavo, – *tada javai geriau auga ir gausiau dera*. Parugėse jaunimas dainuodavo, šokdavo, vaišindavosi. Būdinga tai, kad Sekminėse parugėse dainuojamos dainos vadina-

mos *kupolinėm*, o laukų lankymas – *kupinės*: *Kokios čia kupinės – kas sau; seniau visas kaimas eidavo, alaus padarydavo, ugnis kūrendavo, jaunimas šokdavo – tai bent kupinės* (LKŽ). Beje, šiuolaikinių mokslininkų ir kitų tyrinėtojų atlikti augalų sąmoningumo bei telepatijos tyrimai rodo, jog senoviniai derlingumą skatinantys papročiai bei apeiginis bendravimas su augalais nebuvo beprasmis. Šiuolaikiniai prietaisai jau užregistruoja žmogaus minčių poveikį augaluose vykstančioms biocheminėms reakcijoms.

Per Devintines berželius sustatydavo bažnyčioje ir jie ten būdavo aštuonias dienas per visą devintinių oktavą. Moterys Devintinėse į bažnyčią nešdavosi po devynis vainikus ir laikydavo juos kartu su berželiais. Namo vainikus parsinešdavo po paskutinių mišparų, kai nulaužydavo berželius. Vėliau nešdavosi nebe vainikus, o tik žolynų puokštę. Devintinių berželių šakelės ir vainikai ar žolynai būdavo vartojami vaistams nuo įvairių ligų arba daržuose apsaugai nuo kenkėjų. Kai kuriose Žemaitijos vietovėse galvijus vainikuodavo per Devintines, ir tą vakarą vadindavo *vainikų* vakaru.

Tačiau pagrindinės apeigos su kupolėmis būdavo per Rasos šventę. Kupoliavimu, t. y. žolynų rinkimu prasidėdavo šventės apeigos. Kupoliaudavo būreliais ar po vieną. Iš surinktų žolynų sudarydavo didelę puokštę, kurią pritvirtindavo ir iškeldavo ant aukštos, žalumynais apvainikuotos karties. Tai – šventės simbolis, vadinamoji *kupolė*.

XIX a. Mažojoje Lietuvoje užrašyti papročiai rodo, kad tokią kartį su žolynais puošdavo ne tik žalumynais, bet ir kaspinais. Ją puošdavo ir gale kaimo šalia rugių lauko pastatydavo merginos. Jos iki šventės pabaigos (dvi naktis ir vieną dieną) šalia kupolės dainuodamos būdavo ir saugodavo nuo vaikinių, kurie stengdavosi ją pagrobti. Išsaugotą kupolę tarpusavyje pasidalindavo, kaip ir Devintinių berželius, vainikus ar žoles, ir naudodavo tuos žolynus gydymui bei apsaugai nuo kenkėjų.

Kupolė, marti ir martavimas

Kupolės puošimo vainikais ir kaspinais bei saugojimo nuo vaikinių paprotys atskleidžia kupolės ir marčios arba Rasos šventės ir vestuvių ryšį. Kaip kupolė yra didžiausią gyvybinę galią pasiekęs ir galintis pradėti naują gyvybę žolynas, taip marti yra subrendusi, tinkama tekėti mergina: *Kaip mes buvom jaunos marčios* (LKŽ). Kita marčios prasmė yra nuotaka: *Su marčia šiandien susivenčiosim* (LKŽ). Nuo sužadėtuvių iki vestuvių marti 2-3 savaites vaikščiodavo su vainiku ir palaidais plaukais arba papuošta kaspinais.

Kupolės saugojimas nuo vaikinių – tai savo jaunystės ir mergystės saugojimas. Kupolės sunaikinimas – jos išdraskymas ir pasidalinimas – tai žydėjimo arba martavimo pabaiga. Žydėjimas – tai augalo vestuvės. Pražydes žolynas užmezga vaisių, o ištekėjusi marti baigia martavimą, pagimdydama kūdikį: *Tebeesu marti, neturiu vaikų* (LKŽ). Kupolės saugojimo ir jos sunaikinimo apeigos buvo martavimo (mergystės) ir jo baigimo (tapimo motina) simbolinė išraiška ir metafizinis išgyvenimas.

Slavų merginos per Trejybės šventę (pirmą sekmadienį po Sekminių), panašiai kaip lietuvaitės, puošdavo ir saugodavo ne kupolę, o berželį. Pindavo jam kasas, puošdavo vainikais bei kaspinais. Dainuodamos dainas saugodavo jį visą savaitę, o po to, suvalgiusios apeiginį valgį – kiaušiniene, kuris būdavo valgomas ir lankant gimdyvę, berželį nurengdavo, nulaužydavo šakas, skandindavo arba sudegindavo Kupolių šventės lauže. Gimus naujai gyvybei marti, o šiuo atveju kupolė ar berželis, turi mirti.

Polesėje ir kitose slavų gyvenamose vietovėse gyvavo *laumių išvarymo* paprotys. Laumės, kurios pasirodydavo per Sekmines ar per Trejybės šventę, po laumių savaitės rituališkai išvaromos Kupolės šventės išvakarėse ar apie Petrines. Laumės gyvendavo rugiuose. Iš pradžių jos palankiai

veikdavo rugių augimą, t. y. skatindavo vešėjimą, kupėjimą, bet vėliau jos jau trukdydavo rugiams užmegzti vaisių ir subręsti. Tada jas rituališkai išvarydavo. Laume aprėdomą merginą išpuošdavo žalumynais ir vainikais nuo galvos iki kojų taip, kad drabužių nesimatydavo. Kitur „laumė“ būdavo apsirėdžiusi kaip nuotaka, tik gausiai papuošta žalumynais. Laumes išvarydavo į kapines arba į rugių lauką, o dažnai – ir į kapines, ir į rugių lauką. Išvarę laumę, ją nurėdydavo, o žalumynus pasidalydavo tarpusavyje ir naudojo taip pat, kaip ir lietuvaitės kupolės žolynus – nuo ligų ar daržo kenkėjų. Grįždami laumių išvartytojai privalėdavo rituališkai tris kartus virsti per galvą kūliavirsčio, taip pat, kaip virsdavo piemenys ar vaikai, išgirdę pirmąjį pavasario griaustinį. Virsmą reiškiantis kūliavirstis rodo, jog „laumės išvarymas“ tėra *virsmas*, perėjimas iš žydėjimo į vaisių nešantį gyvenimo tarpsnį. Lietuvių patarlė – *Laksto, kaip Sekminių laumė su virtiniais* – rodo, jog anksčiau panašūs papročiai su laumėmis galėję būti ir Lietuvoje. Tai patvirtina ir E. Veckenstedto surinktuose žemaičių pasakojimuose minima Žolinė, kurią J. Šliūpas vadina pavasario ir jaunystės deive. Žolinė, kaip ir slavų laumė, yra jauna ir graži mergina. Ji nešioja ant galvos vainiką, nupintą iš žalių lapų, o jos drabužis gėlėmis papuoštas.

Kupolės puošimas ir jos saugojimas, Devintinių berželiai Lietuvoje, o slavų kraštuose berželio, dažnai vadinto *laume*, puošimas ar laumių išvarymas, nors formos požiūriu yra gana skirtingi papročiai, tačiau jų esmė ta pati. Kad žolynas, rugiai ar mergina galėtų brandinti vaisių, reikalingas virsmas, o rituališkai tai išreiškiama kupolės, laumės ar marčios išvarymu arba sunaikinimu. Kitaip sakant, reikia, kad vešėjimas ir žydėjimas per ilgai neužsitęstų ir pereitų į žiedėjimą, kietėjimą bei sukresėjimą į kietą vaisių.

Kupolės saugojimo ir naikinimo paprotys, tik kitokiu pavidalu, buvo „atneštas“ ir į bažnyčias – tai Devintinių

berželiai, kuriais išpuošdavo bažnyčias. Berželiai stovėdavo visą Devintinių oktavą (aštuondienį), o paskutinį vakarą, liaudiškai vadinamą „Paskutiniai mišparai“, juos sunaikindavo. Mano vaikystėje (6-tas XX a. dešimtmetis) Ramygalos bažnyčioje tai būdavo įspūdingas reginys. Lipdavau „ant viškų“ pažiūrėti: kunigui nužengus nuo altoriaus berželiai staiga vienu metu palinkdavo, pasigirsdavo šlamesys ir po kelių akimirku likdavo tik pliki stagarai. Taip pat, kaip išsaugotos kupolės ar išvartytos laumės žolės, taip ir berželių šakas žmonės kartu su pašventintais žolynais nešdavosi į namus ir naudojo pagal jau minėtus papročius.

Bet svarbiausia, Paskutinių mišparų apeigose būdavo vaikų laiminimas. Į bažnyčias parapijiečiai ateidavo ne tik su žolynų puokštėmis, bet sunešdavo visos apylinkės kūdikius ir atvesdavo mažus vaikus. Prisimenu – pilna bažnyčia kūdikių alaso ir vaiko klegesio. Vaikai yra vešėjimo, žydėjimo, martavimo vaisius. Ir jie laiminami.

Deja, šis paprotys jau beveik išnykęs net ir kaimo bažnyčiose. Nyksta senieji papročiai – menkėja ir bažnytinės apeigos. Žolynų šventinimo bei vaikų laiminimo apeigos nėra Bažnyčios įsakytos, jos priklauso vietiniams papročiams, t. y. toms apeigoms, kurias, vaizdžiai sakant, liaudis „sunešė“ į savo bažnyčias. Jaunesni kunigai šių apeigų jau nežino, o šiuolaikinės marčios vis labiau nori tik žydėti ir neskuba naikinti kupolės, išvartyti laumės, t. y. vesti vaisiaus.

Mes visi žavimės ir džiaugiamės, kai kiekvieną pavasarį pražysta gamta – sodai, gėlynai, daržai, javų laukai. Tai gražiausias metų laikas, tačiau jis trunka neilgai. Žydėjimo metu užsimezga vaisius, kuris vėliau brandinamas. Taip subręsta sėkla naujam žydėjimui ir duona mūsų stalui.

Gražu, kai jaunos merginos pražysta tarsi puikiausi žiedai. Tačiau jų žydėjimas, kaip ir gamtos, *turi peraugti į vaisin-gumą*. Mūsų laikais moterys tą žydėjimą stengiasi dirbtinai

palaikyti. Jos žydi ir žydi. O kokios pasekmės? Pagalvokime, kas nutiktų, jeigu sodai, daržai ir laukai nepaliautų žydėje. Būtų gražu, bet mes alktume. Kai moterys vis ilgiau žydi ir „neneša vaisiaus“, mes alkstame motiniškos šilumos, meilės ir globos. Antra vertus, žydėjimas – pats imliausias gyvenimo tarpsnis. Jam palaikyti reikia daugiausia energijos, kuri gaunama kitų sąskaita ar net gyvybės kaina.

Ilgas vešėjimas ir žydėjimas nemezgant vaisiaus, kaip ir ilgas martavimas, yra nenatūralus ir žalingas. Tačiau virsmas iš žydėjimo į vaisingą gyvenimo tarpsnį yra nelengvas, nes tenka prarasti žiedus, jaunystės grožį. Tam reikia pasiruošti. Nuo Sekminių iki Petrinių jaunimo atliekamos apeigos bei žaidimai būtent ir būdavo pasiruošimas jų laukiančiam sunkiam ir atsakingam gyvenimo virsmui – vestuvėms.

Rasos šventės vainikai

Vainikai, kaip ir kupolė, – vieni svarbiausių Rasos šventės simbolių. Vainikus pindavo iš surinktų žolynų. Rasos vainikai pinami ypatingai: tylomis, nevarojant siūlo ir iš devyneriopų kupolių. Rasos šventėje – visi su vainikais, o ypač jaunimas. Šventės vainikas, kaip byloja ši vainikų laiminimo oracija, ypatingas:

Lylio, vainikai, lylio, žalieji vainikai

Lylio rasa ant vainikų Joninių vakarą

Lylio, vainikai. Kupolės naktį lylio

Rasa ant vainikų krenta

Sidabro rasa vainikus laimina

Lylio, vainikai, lylio, žalieji vainikai

Lylio, rasoti vainikai, Joninių vakarą

Vasarovidžio naktį laimina žvaigždės

Lylio, žaliesiems vainikams, lylio

Lylio, rasotiems vainikams, lylio

Amžinybės vainikams lylio

Joninių naktį, rasos baltąją naktį

Rasa ant vainikų krenta

Sidabro rasa vainikus laimina

Lylio, skaistieji vainikai, lylio

Sidabro rasa padabinti... (Albina Žiupsnytė)

Vainikas, kaip ir kiekvienas simbolis, yra nevienaprasmiškas. Vainikas be pradžios ir be pabaigos – tai amžinumo, nuolatinio pasikartojimo simbolis. Sidabro rasa padabintas vainikas – skaistos simbolis. Iš kupolių, brandžiausių žolynų supintas vainikas – tai brandos simbolis. Vainikas – pilnametystės, pakėlimo į marčias ženklas. Vainikų Rasos šventėje tiek daug, kad S. Daukantas šią šventę pavadino *Vainikų švente*.

Nors vainikai labai gerbiami ir su jais atliekamos įvairios apeigos bei būrimai, vėliau jie sudeginami šventės lauže, skandinami arba kitaip sunaikinami. Vainikai yra naikinami kaip brandos simbolis, t. y. reiškia marčios arba laumės išvaymą. Slavų jaunimas, atlikęs *laumės išvaymo* apeigas, savo vainikus sudegindavo laužo ugnyje. Apie vainikų naikinimą išliko nedaug papročių ir galbūt todėl tai Lietuvoje mažiau žinoma. Toks paprotys užrašytas Raseinių apylinkėje: *Joninių naktį renka gėles ir pina vainikus, paskui sukuria ugnį ir šoka aplink ją degindami vainikus. Kurie nesudega, tuos atiduoda karvėms, kad daugiau pieno duotų*.

Tačiau yra užrašyti ir visiškai priešingi papročiai: *Joninių vainikus mergaitės pagarbiai saugojo: laikė pakabintus po sija ties lova, greta šventųjų paveikslų* (Rokiškio apylinkė) ar *klėtyje ties lovos galu* (Girkalnis).

Toks priešingas elgesys su vainikais būtų labai keistas, jeigu vainiko prasmė būtų viena. Tačiau Rasos šventėje, kaip ir per vestuves, vainikas prarandamas ar apeiginiai sunaikinamas kaip brandos ir jaunų dienų simbolis, bet kartu jis ir pagarbiai saugomas (panašiai kaip vestuviniai rūtų vainikai – krautinės skrynios prieskrynėje).

Kadangi Rasos šventėje vainikus dėvi ir seni, ir jauni, ir maži, ir dideli, galima išvelgti dar vieną vainiko prasmę. Brandos simbolis tinka jaunimui, tačiau kita prasmė tinka visiems. Vainikas reiškia, kad žmogaus kūnas, kaip pasakyta Šv. Rašte, panašus į žolyno: *Kiekvienas kūnas – tartum žolynas, ir visa jo garbė tarsi žolyno žiedas. Žolynas nudžiūsta, ir žiedas nubyra* (1 Pt 1, 24).

Burtai su vainikais daugiausiai būdavo vedybiniai. Merginos mesdavo vainikus per galvą atgalia ranka ant medžio arba ant šakotos karties. Iš kelinto karto vainikas užsikabins, po tiek metų ištekės. Panevėžio ir Švenčionių apylinkėse nupintus keturis arba du vainikus merginos įmesdavo į šulinį. Jei jie susiedavo, tikėdavosi tais metais ištekėti. Rytprusių lietuvės nupintą iš devyneriopų gėlių vainiką mesdavo pro langą į pirkia, paskui jį dėdavo po pagalve, tikėdamosi susapnuoti skirtąjį. Vainikus plukdydavo tekančiame vandenyje ir pagal tai, ar jie susitinkdavo vienas su kitu, sprendavo, ar šiais metais ištekės. Buriama būdavo ir iš surinktų žolynų puokštės – kupolės.

VASARVIDŽIO NAKTIS

Laužai ir ugnys

Vieta vakaronei ir šventimui parinkdavo ant kalnelių ar piliakalnių, kad toliau būtų matyti. Lygumų gyventojai įsikurdavo ir gojeliuose ar kur nors kitur gražioje vietoje, prie upės ar ežero. Visi rūpindavosi, kad vanduo būtų netoli. Aikštelės viduryje – kad aplinkui būtų vietos šokiams ir žaidimams – sukraudavo aukštą laužą. Kartais vietoj laužo statydavo dervos statinę. Aukščiausioje vietoje iškeldavo ilgą kartį su vežimo ratu, į kurio stebulę pripildavo dervos ar pridėdavo beržo tošių. Keldavo ant karčių ir šiaudų kūlius ar dervoje išmirkytus pakulų kuodelius.

Laužą užkurdavo jau sutemus, apie 11-tą valandą vakaro, o vidurnaktį uždegdavo ir ant karčių iškeltas ugnis. Laužo ugnį įskeldavo titnagu arba senoviniu būdu – trindami du sausius pagaliukus. Sakralus įžiebimas simbolizuoja naujo pradžia. Joninių laužo ugnis ypatinga – ja atnaujindavo namų židinio ugnį. Joninių ugnies parsinešti ypač stengdavosi jaunavedžiai, – kad šeimoje būtų santarvė ir ramybė. Darydavo taip: seną židinio ugnį gesindavo švariu vandeniu ir iš šventinio laužo kempinėje parsinešta kibirkštimi įžiebdavo naują židinio ugnį. Nuo Joninių ugnies įkurto laužo dūmais smilkydavo pastatus ir į lauką genamus gyvulius, – apsaugai nuo nelaimių. Šventinio laužo pelenus barstė ant laukų. Anglis ir pelenus pasidėdavo vaistams: sutrynę duodavo sergantiesiems nuomariu, sloguojantys kaitindavo kojas karštoje Joninių laužo pelenu vonelėje, anglimi apibrėždavo šunvotes.

Užkūrus laužą, kurį laiką visi tylėdavo, paskui pagyvėdavo ir aplink laužą prasidėdavo rateliai, šokiai, žaidimai, dainos. Laužui baigiant degti, per jį šokinėti pirmiausia pradėdavo vyrai ir jaunuoliai. Nuo jų neatsilikdavo merginos ir vaikai. Jeigu vaikinui ir merginai pavyksta peršokti laužą susikibus rankomis, tai ženklas, kad tais metais susituoksia. Ugnis visada švarina, apvalo, o ypač – vasarvidžio nakties ugnis. L. Jucevičius rašė, kad per ugnį šokinėjama, kaip ir maudomasi, norint apsivalyti nuo nuodėmių ir visiems ateinantiems metams apsitrausti nuo visokių ligų. Švarinamoji ugnies galia būdavo naudojama ir kaimą užpuolus epidemijai. Tada per sukurtus laužus šokdavo visi, per juos pernešdavo ligonius ir pervarydavo gyvulius.

Greta laužo medžiuose įrengdavo supuokles. Supdavosi jaunimas ir vaikai, o merginas supdavo vyrai. Mažojoje Lietuvoje sūpuoklės – neatskiriama šventės linksmybių dalis. Jas aprašė A. Becenbergeris (A. Bezenberger): *Iš lankščių berželių kamienų padaromos sūpuoklės. Tada supasi abie-*

jų lyčių asmenys, ir kuo aukščiau sūpuoklės lekia, tuo didesnis besisupančių ir žiūrovų džiaugsmas.

Joninių naktį svarbus vaidmuo tekdavo ir vandeniui. L. Jucevičius XIX a. viduryje rašė, kad upėse ar ežeruose maudomasi, norint apsivalyti nuo ligų. Balninkų, Leipalingio ir kitose apylinkėse irstydavosi valtimis ir taškydavosi, kitur laistydavosi, kad vanduo suteiktų gyvasties, žvalumo ir stiprybės. Arnionių apylinkėje maudydamiesi taškydavosi, nes *vanduo apvalo*. Biržų ir Pabiržės apylinkėse maudydavosi moterys ir merginos. Tai darydavo dėl to, kad šią naktį ir laumės maudosi, o merginos dar ir tam, kad ištekėtų.

Ugnies ir vainikų plukdymas

Apie vidunaktį degančiais fakelais nešina ir dainuojanti eisena patraukia prie tekančio vandens. Prasideda išpūdinčiausioji šventės dalis – ugnies ir vainikų plukdymas.

Buvo paprotys vasarvidžio naktį ežeruose ir upėse plaukioti vainikais ir žolynais išpuoštomis valtelėmis, kuriose kūrendavosi ugnis. Tokių valtelių dar XX a. ketvirtame dešimtmetyje buvo galima matyti Vilniuje, Neries upėje. Josvainių apylinkėje plukdydavo vainikais apipintus vežimų ratus su degančia derva stebulėse. Rokiškio bei Molėtų apylinkėse plukdydavo žalumynais papuoštus plaustelius su lauželiais. Tačiau dažniausiai naktį į vandenį leisdavo vainikus su prie jų pritvirtintomis degančiomis žvakelėmis.

XX a. pradžioje Druskininkų jaunimas rinkdavosi į Meilės salą Nemuno upėje. Čia kurdavo laužą, šokdavo ir dainuodavo. Dvyliką valandą nakties merginos eidavo į kairį salos krantą, o vaikinai – į dešinį. Tada kiekvienas į upę leisdavo savo vainiką su degančia žvakute. Prie vainikų pririšdavo lenteles su savininko vardu. Salos, kurios ilgis apie pusė kilometro, gale, kur suteka upės srovės, susitikdavo ir vainikai.

„Susiporavusius“ vainikus stebėdavo budintieji valtyse ir garsiai skelbdavo laimingųjų porų vardus.

Išorinė, paviršutinė ugnies ar vainikų su degančiomis žvakelėmis plukdymo apeigos prasmė aiškiai suvokiama iš Druskininkų jaunimo papročio. Tačiau, kaip kiekvienas simbolis ar apeiga, taip ir ši, prasmės atžvilgiu yra daugiasluoksnė. Tai dviejų prieštarų – ugnies ir vandens – jungtuvės, reiškiančios naujo atsiradimą. Nauja visad gimsta prieštarų sandūroje. Žemės gyvybė radosi vandenyje sušvitus kosmoso ugniai – saulei. Vaizdžiai sakant, gyvybė – tai gaisras pasaulio vandenyne. Tad ugnies plukdymas yra kosminis simbolis, reiškiantis gyvybės, kurią vaizduoja iš kupolių nupinti vainikai, atsiradimą, jos pradžia. Čia vėl tinka prisiminti S. Daukantą, kuris apie Rasą rašė, jog *šventino tą šventę minavonei įkūrimo arba sutvėrimo šio pasaulio ir visos šeimynos*. Taip simboliškai ugnies plukdymo apeiga išreiškiamas biologinės arba kūniškosios gyvybės atsiradimas. Kūnui jungiantis su dvasia atsirado nauja gyvybės kokybė – žmogus.

Taigi, žmogus yra sunkiai suderinamų prieštarų – kūno ir dvasios – junginys. Kūnui ir dvasiai, aistrai ir skaisčiai suderinti buvo skirta slėpiningiausioji šventės apeiga – paparčio žiedo ieškojimas.

Skaista ir žmogus

Kaip sutuokti ugnį ir vandenį – karštą, kraujo varomą kūnišką prigimtį su dieviškąja šviesa? Kaip susieiti berneliui ir mergelei, kad jų santuoka būtų ne bergždžias ir griauantis energijos eikvojimas, o naujo prasidėjimas, rastis skaistoje, kad jų meilė būtų ne karščiu alsuojanti aistra, bet paparčio žiedo ugnis – šviečianti, bet nedeginanti? Ar apskritai tai įmanoma? Kaip keičiasi ta pati šventė, keičiantis jos pavadinimui? O gal atvirkščiai: kaip keičiasi pavadinimas, keičiantis šventei?

Ikikrikščioniškieji šios šventės pavadinimai išliko tik baltų ir slavų kraštuose. Tai *Rasa* (*Rasos*), *Kupolė* (*Kupolia*, slav. *Купала*) ir slavų *Ярыло* (*Ярыла*). Pastarąjį, dar nemintą pavadinimą Vladimiras Dalis priskiria žodžio *ярый* prasmimui „krūmuis“, kuris reiškia: ‘ugningas, aistringas, piktas, nesulaikomas, karštas, gašlus’; *ярун* – ‘rujojantis gyvulys’. Darome prielaidą, kad minėti pavadinimai eilės tvarka išreiškia šventąjį, gamtinį-buitinį ir išvirksčią (sakralinį, profaninį ir inversinį) šios šventės lygmenis. Juose atsispindi ir hierarchinė šventės sąranga, ir jos smukimas iki visiškos priešingybės. Natūralu, kad mažiausiai išliko sakraliosios Rasos šventės apeigos.

Šiuolaikinis, seksualinės revoliucijos stereotipais mąstantis žmogus iš paparčio žiedo ieškojimo slėpinio tik pasišaipytų. Taip iš tiesų būtų juokinga, jei žmogus būtų tik sąmoningas gyvūnas. Tačiau žmogus yra tarsi dangų ir žemę jungiantis tiltas, – kūno ir dvasios, gyvūniškos ir dieviškos prigimčių jungtis. Žmogus yra tiek žmoniškas, kiek jo kūniškąją prigimtį apšviečia ir perkeičia dieviškoji šviesa. Ir atvirksčiai. Žmogaus, susituokusio su dieviškumu, o simboliškai sakant, – radusio paparčio žiedą, meilė yra skaisti. Tai reiškia, kad gyvybinė (lytinė) energija yra sulaikoma bei nukreipiama kūrybine linkme, ir visų pirma naujos gyvybės pradėjimui. Nesant ryšio su Dievu, žmogus gyvybinę energiją švaisto geidulių tenkinimui ir palengva griaua save.

Giliau pamąstę suprasime, kad dviejų žmonių – vyro ir moters – santuokos kokybė priklauso nuo ryšio arba santuokos su dieviškąja šviesa. Besituokiantys turėtų žinoti šitą slėpinį, antraip jų santuoka nesuteiks jiems to, ko jie tikėjosi. Jeigu vyras ir moteris, kiekvienas savyje, surado dieviškąją šviesą ar paparčio žiedą, – jų santuoka ir meilė bus palaimos šaltinis. Tik per vienybę su visatos priežastimi – Dievu, galima pilnatvė su mylimuoju ar mylimąja.

Kai tuokiamės, paprastai negalvojame, kad pirmiausiai turėtų įvykti santuoka – vadinkim trumpai ir vienu žodžiu – su Dievu. Yra pirmesnioji arba aukštesnioji santuoka, kuri vienodai reikalinga visiems, tačiau dažniausiai ji lieka tik kaip galimybė ir neįgyvendinama. Antrosios santuokos – su vyru arba moterimi – kokybė priklauso nuo pirmosios santuokos įgyvendinimo. Apsiniaukusios sąmonės žmogų veiklai skatina santykius tarp vyro ir moters, o skaištaus žmogaus veikla kyla iš ryšio su Dievu. Santuoka su vyru ar moterimi yra sandora su Dievu gyvybei pradžiai, o ryšys su Dievu yra sandora dėl kūrybos.

Iš kur tiek daug nuomonių ir visiškai priešingų teorijų apie meilę? Žmogus, kaip jau sakyta, yra *prieštarų* – *dvasios ir kūno* – *jungtis*. Todėl žmogaus meilė reiškiasi ir kūno, ir dvasios lygiuose.

Medžiaginiame arba kūnų pasaulyje viešpatauja *atskirumas*. Kiekvienas kūnas (žmogus) yra atskiras. Todėl kūniškos meilės pagrindinis principas yra *atskirtybė*, *vieninteliškumas*.

Dvasiniame pasaulyje viešpatauja *vienovė*. Dvasinės meilės pagrindinis principas yra *visuotinumumas*. Dvasinėje meilėje visos ribos nyksta.

Abu šie meilės principai, galiojantys žmogaus gyvenime, yra sumaišomi iš nežinojimo ar sąmoningai, prisitaikant sau, kaip kam patogiu. Kūniškos meilės principas – *atskirtybė* – perkeliamas ir pritaikomas dvasiniame lygyje. Ir atvirkščiai: dvasinės meilės principas – *visuotinumumas* – perkeliamas ir pritaikomas kūniškos meilės lygyje.

Tada viskas susipainioja. Vieni sako, kad mylėti galima tik vieną žmogų. Taip kalba tie, kurie kūniškos meilės principą taiko ir dvasinei meilei, tikriausiai to nė nesuvokdami. Kiti sako, kad mylėtis kūniškai galima su visais ar su visomis. Taip teigia tie, kurie dvasinės meilės principą perkelia į kūnišką meilę. Ko gero, to nesuvokdami, bet kažkaip jausdami, kad meilėje yra ir visuotinumumo principas.

Tai du kraštutinumai. Kraštutiniais atvejais yra taikomas tik vienas meilės principas: arba *atskirumas*, arba *visuotinumai*. Kadangi žmogus yra ir kūnas, ir dvasia, tai jo meilė turi apimti abu kraštutinius – mylėti reikia ir pagal kūniškos, ir pagal dvasinės meilės principą. Trumpai sakant, mylėti ir *atskirai*, ir *visuotinai*.

*O taip! aš vyrų tūkstantį turėjau
kol netikėtai vieną pamilau
ta meile kur už atgailą giliau
aukščiau už dangų o atleisk tvėrėjau
aš atsiduodu tau kaip dulkė – kur bemesi
bet myliu vien tave, o tūkstantis pirmasai
kaip myli visa meile išmylėjus.* (D. Kajokas)

Vydūnas į jaunuolio klausimą: *Ar galima mylėti daug merginų?* – atsako, kad ne tik galima, bet ir reikia mylėti ne tik daug merginų, bet ir apskritai žmonių. Kaip? Principas labai paprastas: *mylėtis galima tik su viena ar su vienu, o mylėti reikia visus*. Be ryšio su Dievu žmogus tam nepajėgus. Taigi, simboliškai sakant, reikia rasti paparčio žiedą. Ryšys su Dievu yra toks nenusakomas ir asmeniškias, kad paparčio žiedo ieškoti einama po vieną. Paprotys ieškoti paparčio žiedo dviese, matyt, yra vėlyvesnis.

Tai, kad lietuvių tautoje lyčių santykiai ilgiau nei kitose Europos tautose išliko skaistūs ir dori, liudija ne tik Rasos šventės papročiai bei apeigos, bet ir tautosaka – joje nėra erotikos ir palaidų papročių, nėra netgi meilės dainų, kurios kitų tautų tautosakoje sudaro apie trečdalį visų dainų. Apie tai ne kartą rašė įvairūs autoriai, pavyzdžiui, L. Jucevičius, A. G. Krause, R. Mackonis, D. Sauka ir kiti. Jų nekartosime. Bene svariausias įrodymas, kurį mažai kas prisimena, yra prūsų-lietuvių kovos prieš vokiečius, kuriems talkino visa Vakarų Europa. Per beveik 200 metų trukusį karą mūsų protėviai, nors pusiau nukraujavę, ne tik sugebėjo atsilaikyti, bet ir laimėti.

Knygoje „Septyni šimtmečiai vokiečių ir lietuvių santykių“ Vydūnas rašo: *Tai turėjo būti tokie didvyriai, kokių vargiai kada mažoje tautoje buvo pasirodę. Jie turėjo būti gimę ypatingai aukšto dorovingumo šeimose. Taip sako ir vokiečių mokslininkas K. Lohmayeris savo „Rytų ir Vakarų Prūsijos istorijoje“, p. 49, jog prūsų ir lietuvių šeimos santykiai turėjo būti ypač dori, kad „galėjo išugdyti tokius didvyrius, kurie dar ir šiandien verti pasigėrėjimo“.* Tai patvirtina ir istorikų paliudytas baltų sveikatingumas, nes niekas žmogaus, o tuo pačiu ir tautos sveikatos nesilpnina ir nepakerta taip, kaip santykių tarp lyčių palaidumas.

Paparčio žiedas

Vasarvidžio naktis, kaip Kalėdų naktis, yra nepaprasta – joje „pražysta“ papartis. Paparčio žiedo ieškojimo prasmė taip pat yra daugiasluoksnė. Tai, kad *paparčio žiedo* slėpiniui pavaizduoti pasirinktas nežydintis augalas, daugumai šiuolaikinių žmonių reiškia, jog tai – tik graži pasaka. Tačiau, žvelgiant kitokiu žvilgsniu, niekad nežydinčio paparčio parinkimas šiam slėpiniui išreikšti sako, jog jame glūdi labai gili, paviršutiniškai visai neįžvelgiama prasmė. Jau vis dažniau pripažįstama, jog pasaulio sudėtingumui atskleisti tinkamesnis ne mokslinis, bet mitologinis mąstymas – naudojant vaizdinius bei simbolius.

Apie paparčio žiedo ieškojimą, apie galias, kurias gauna paparčio žiedą radęs žmogus, ir apie jo išsaugojimą yra daug padavimų bei pasakojimų. Nors šie padavimai, užrašyti įvairiose Lietuvos vietose, šiek tiek skiriasi, tačiau jų esmė ta pati. Paparčio žiedui rasti būtina išpildyti tam tikras sąlygas, kurios šiek tiek skiriasi įvairiose legendose, tačiau visos jos byloja apie žiedo nepaprastumą ir apie piktąsias galias, bauginančias paparčio žiedo ieškotoją, apie tai, kad žiedo radėjas įgyja visažinojimą – *vydą* bei kad labai svarbu ir sunku išsaugoti

surastąjį žiedą, kuris vėl gali dingti. Kartu su paparčio žiedu pradingsta ir igytasis visažinojimas.

Pasigilinkime į senus žemaičių pasakojimus, užrašytus 1862 m. leidinyje. Ruoštis paparčio žiedo ieškoti pradėdama iš anksto: reikia priėti išpažinties ir nuoširdžiai melstis, kad švaria sąžine galėtum *vienas* eiti į tą vietą, kur vasarvidžio naktį pražystąs Žemaitijoje vadinamas *švento Jono papartis* arba *ugnies papartis*. Jau vien tai, kad prieš žiedo ieškojimą reikia atlikti išpažintį ir ieškoti žiedo vienam rodo, jog kalbama ne apie išorinius, o apie *vidinius* dalykus. Pavadinimas *ugnies papartis* vėl simboliškai kalba apie ugnį ir jos perkeičiančiąją galią. Paparčio žiedo ieškotojas jau kūreno Joninių laužą ir per jį šokinėjo, plukdė ugnį vandenyje, o dabar eina ieškoti *ugnies paparčio* žiedo. Skirtingose apeigose ugnies prasmė vis kita. Jeigu laužo ugnis yra apvalanti, o sujungta su vandeniu ugnis išreiškia gyvybės atsiradimą, tai paparčio žiedo ugnis – ypatinga, jau perkeista – *šviečianti, bet nebedeginanti*. Tai ugnis, kuri pražysta žmogaus dvasiniame centre – širdyje.

Ieškotojas turi eiti į tokį papartyną, kuris būtų taip toli, kad nesigirdėtų nei žmogaus balsas, nei gaidžio giedojimas ar šuns lojimas. Atvykus į vietą, šermukšnio lazda aplink save brėžiamas ratas. Rato viduryje tiesiama balta paklodė, statomas indas su švęstu vandeniu, dedama maldų knyga bei uždegta žvakė, o po paparčiu patiesiama šilkinė skepetaitė.

Taip pasiruošęs ieškotojas skaito knygą, meldžiasi ir laukia, kada ant patiestos skepetaitės nukris ugnimi šviečiantis, bet nedeginantis, panašus į deimantą paparčio žiedas. Tačiau belaukiant šios iškilmingos akimirkos, tenka nugalėti daug sunkių kliūčių ir pavojų, kuriuos įveikia tik retas žiedo ieškotojas. Sukyla visos pragaro ir tamsiosios galios, kurios, pavydėdamos ieškotojui tokios laimės, panaudoja įvairiausias priemones ir visą išmonę, kad įbaugintų ieškotoją ir priverstų atsi-

sakyti sumanymo, kurio įvykdymas suteiktų jam nepaprastą išmintį bei visažinojimą. Tirštėjant tamsai darosi vis baugiau, pasirodo baisūs reginiai, malda atrodo nebeveikia. Dingsta dangaus šviesuliai, mišką uždengia tamsūs debesys, siaučia audra ir iš visų pusių, bandydami priversti drąsuolį pabėgti, pradeda rodytis įvairiausi pavidalai ir baidyklės: tūkstančiai gyvačių ir kitų šlykščių gyvūnų šliaužia į jį, įsiutę juodi šunes, norėdami jį sudraskyti, atakuoja apsibrėžtąjį ratą.

Vienintelis žmogaus išsigelbėjimas – malda, drąsa ir kantrybė. Nekreipdamas dėmesio į jokias pragaro pastangas įbauginti, ieškotojas privalo tvirtai likti savo vietoje ir, norėdamas likti gyvas, neperžengti apsibrėžtojo rato ribos. Jei žmogus ir po tokių bauginimų nepraranda ryžto ir nenustoja melstis, įsiutintos tamsiosios galios randa naujų priemonių: drąsuolį pradeda gąsdinti audra ir baisiu viesulu. Griaustinio dundėjimas ir viesulo sukūriai tarsi galingas milžinas artinasi prie jo, laužydamas ir versdamas medžius. Smarkus lietus, kruša, žaibas po žaibo, sieros ugnis be perstojo trykšta iš debesų kaip iš ugnikalnio, atrodo, tarsi stojo Paskutiniojo teismo diena su mirties nuosprendžiu. Jeigu žmogus, kupinas gilaus tikėjimo ir maldos, didvyriškai atlaiko pragaro jėgų gąsdinimus ir lieka savo vietoje, tada palengva išnyksta baisūs vaizdai, nurimsta audra ir ima švisti. Tačiau tai netikra aušra, tai nauja apgaulė, sąžalčiai pražudyti žmogaus sielai. Lengvatikis ieškotojas, manydamas, kad tariama aušra išgelbėjo jį iš pavoju, norėdamas grįžti į namus, žengia iš rato. Ir tada tuojau pat vėl užteli buvusioji audra. Po žmogaus kojomis su trenksmu prasiskiria žemė ir praryja jį. Tačiau labiau patyręs ir tamsiųjų galių klastas suprantantis nesiduoda apgaunamas, lieka savo ankštame rate, laukdamas paparčio žiedo. Po kurio laiko viskas pasikeičia: pragaro išmonės su riksmiais ir triukšmu prapuola skradžiai žemę. Įsiviešpatauja ramybė ir tyła, nėra daugiau pavoju, baimė nejučia virsta neapsakomu džiaugsmu ir

susijaudinimu, o mažas, baltas, dieviškas paparčio žiedas, spindintis ryškia šviesa, nukrenta ant skepetaitės. Jis ieškotojui atlygina už visas pastangas, vargą ir pavojus, padarydamas jį laimingą. Tereikia prisiliesti prie žiedo, kad įgytum turtus, išmintį, aiškiaregystę, pranašavimo dovaną. Radėjas gali patirti kito mintis, žinoti viską, kas vyksta tolimiausiuose kraštuose, atpažinti ligas ir jas išgydyti. Jo negali ištikti jokios nelaimės, nuodai, burtai, prakeikimai bei užkeikimai jam nekenkia ir neturi pražūtingų pasekmių. *Ar paparčio žiedą turi, kad viską taip žinai?* – sako žemaičiai.

Taip ieškotojo laukiančius pavojus bei paparčio žiedo suteikiamas galias aprašo K. Kosarževskis (Кс. Косаржевский) pagal dar baudžiavos laikais surinktus pasakojimus. Tačiau nepakanka surasti paparčio žiedą, reikia sugėbėti jį dar ir išsaugoti, kitaip sakant, – žmogus savo dvasiniu brandumu turi būti vertas turėti žiedo suteikiamas galias. Dalis legendų apie paparčio žiedą yra skirtos parodyti žiedo išsaugojimo reikšmę. Jos pasakoja apie tai, jog paparčio žiedas kartais atsitiktinai įkrenta į drabužius ar į apavą piemeniui ar kitam asmeniui, einančiam per papartyną. Tokiu atveju, paprastas žmogus staiga ima matyti visus žemės lobius ir sužino visas paslaptis. Sugrįžęs į namus, pradeda pasakoti tokius dalykus, apie kuriuos anksčiau nė nenutuokė. Visi stebisi jo išmintimi, tačiau nusivelkant drabužius ar nusiaunant apavą, iškrenta paparčio žiedas, kurį tuoj pat pagauna ir nusineša pro šalį bėganti pelė ar kas nors kitas, – ir visa jo išmintis pranyksta. Žmogus lieka toks pat kaip buvęs.

Todėl paparčio žiedo legendos dažnai pabrėžia, jog žinią apie surastą žiedą reikia laikyti paslapyje (ne plepėti visiems, rodant savo išmintį), o patį žiedą paslėpti saugioje vietoje. Tačiau padavimai pataria slėpti paparčio žiedą vėlgi fiziškai neįmanomoje vietoje, kaip rašo minėtas autorius, – *giliai žmogaus kūne*. Gal turima omenyje – giliai viduje? Tada visa

tai geriausiai galėtų paaiškinti mistikų patirtis. Latentiškai esančią vidinę šviesą aprašo visi mistikai, tačiau ją uždegti ir išlaikyti šviečiančią, kaip ir paparčio žiedo ieškotojui, reikia labai daug pastangų.

K. Kosarževskis mini konkrečius asmenis, kurie tuo metu gyvenusių žmonių nuomone sugebėjo išsaugoti rastą paparčio žiedą. Tai paprasti, nemokyti valstiečiai, tačiau apylinkėje gerbiami ir plačiai pagarsėję. Vienas iš paminėtųjų – tai 1840 m. miręs Jurgis Adomaitis, kitas – Uogelė, miręs 1835 m. ir Antanas Blažys, kuris dar tebegyveno Žemaitijoje, kai ši etnografinė medžiaga buvo renkama. Tai žmonės, į kuriuos kreipdavosi kiti asmenys ligos ar kito svarbaus reikalo atveju.

Tai dar vienas nurodymas, jog iš esmės čia kalbama ne apie nežydinčio augalo žiedą, bet apie nuostabius pasikeitimus žmoguje. Vienoje legendoje, kilusioje iš baltų žemių centro – dabar Baltarusijoje esančios Polesės, yra retas nurodymas paparčio žiedo ieškotojui. Pražydusį ir nuriedėjusį ant skepetaitės žiedą reikia dešine ranka užsidėti ant viršugalvio, o kairiąją ranką priglausti prie širdies. Tai ypač reikšmingas nurodymas, leidžiantis žiedo ieškojimo padavimą susieti su šiuolaikinio mokslo atradimais ir dar kartą nurodo, jog paparčio žiedo suradimas – tai įvykis žmogaus viduje. Smegenų tyrėjai atrado,

jog tarp smegenų (proto) ir širdies (dvasinio centro) yra ryšys. Ši, anksčiau mokslui nežinoma ryšį jie vaizdžiai pavadino širdies ir smegenų pokalbiu. Tačiau smegenų tyrėjai atrado ir tai, kad šitas žmogaus intelekto ir jo dvasinio centro ryšys yra labai pažeistas arba visai nutrūkęs. Tai visų pirma būdinga civilizuo­tu­ kraš­tu žmo­nėms. Padavime esantis nurodymas suras­ta­ pa­par­čio žie­dą de­šine ranka dėti ant viršugalvio, o kairiąją ranką spausti prie širdies, yra aiški užuomina apie būti­no ir dažnai prarasto širdies ir proto ryšio atstatymą arba patobulinimą.

Protas ar intelektas – tai skaldantysis ir pažinimo centras, iš kurio kyla negyvos gamtos bei jos apvaldymo ir pavergimo idėjos. Širdis – tai vienijantysis, dvasinis centras, iš kurio kyla vieningos ir gyvybingos gamtos ir visos Visatos bei jos globojimo bei sergėjimo idėjos.

Pasaulio ir žmogaus kūryba arba tapsmas tebesitęsia. *Mano tėvas, – sakė Kristus, – darbuojasi iki šiolei, ir aš veikiu.* Rasos šventėje, kaip visa ko Pradžios šventėje, ugnies ant vandens plukdymo apeigoje galima vidiniai išgyventi pasaulio ir gyvybės atsiradimą, taip vaizdžiai kiekvienais metais atsikartojantį gamtoje. O ieškant paparčio žiedo, galima patirti žmogaus tapsmą, kitaip sakant, įžiebimą savyje amžinos, jau negęstančios ir nedeginančios paparčio žiedo ugnies, kurios kibirkštį mes visi nešiojamės. Kliūtys, kurias didžiulėmis pastangomis reikia įveikti paparčio žiedo ieškotojui, ir sukilusios, ieškotoją prazudyti norinčios šmėklos bei visos pragaro galybės, išreiškia amžiną religinę-dorinę tiesą: žmogaus gyvenimas yra nuolatinė gėrio ir blogio kova, kurios tikroji vieta yra žmogaus širdis.

Paparčio žiedo ugnis, kylanti iš kūno ir dvasios, proto ir širdies jungties, nuskaistina prigimtines kūno aistras bei troškimus, o proto veiklą pajungia meile besivadovaujantčiai širdies veiklai. Ir tik paparčio žiedo radėjas pilnai įgyvendina

Rasos šventės formulė: *Užgesinsi seną ugnį tyru šaltinio vandeniui ir uždegsi naują ugnį skaisčiu ir šventu būdu.*

Rasos šventėje galima išgyventi ir žmogaus santykį su gamta. Žmogaus santykis su gamta gali būti dvejopas: užvaldantis bei pavergiantis arba globojantis. Paparčio žiedo radėjas, kuris, pasak padavimų, supranta paukščių, žvėrių, medžių, t. y. gamtos kalbą, iš gamtos pavergėjo tampa jos *globėju*. Naudojant šiuolaikines sąvokas, žiedo radėjas gyvena ekologiškai, t. y. tampa darniai su gamta sugyvenančiu žmogumi. Žvelgiant šia prasme, paparčio žiedo ieškojimo išgyvenimas galėtų būti viena iš geriausių ekologinio ugdymo ir širdies arba dvasinio centro pažadinimo priemonių.

Be viso to, kas pasakyta, paparčio žiedo legendos išreiškia ir ilgesį tyrų rojininių laikų, kai žmogus gyveno santarvėje ir su Dievu, ir su gamta. Apie tuos laikus byloja seni padavimai apie girinius žmones, kuriuos pasak J. Dovydaičio, pasakodavo vasarvidžio naktį. Vienas iš tokio padavimo variantų yra toks:

Važiuoja keliu kunigas ir mato: šaly kelio per griovį šokinėja vaikelis. Šokst į vieną pusę ir sako: „Tai tau, Dieve“, šokst į kitą pusę: „Tai man, Dieve“. Taip šokinėja vaikelis, tai į vieną pusę, tai į kitą pusę griovio, ir vis sako: „Tai tau, Dieve, tai man, Dieve; tai, tau, Dieve, tai man, Dieve“. Kunigas liepė vežėjui sustoti ir klausia:

- Ką tu ten veiki, vaikeli?*
- Gi aš Dievą garbinu.*
- Kas tavo do garbinimas, šokinėjant per griovį.*
- Kaip moku, taip ir garbinu.*
- Eikš šen, aš tave išmokysiu poterių.*

Vaikelis eina prie kunigo. Juodu skyrė vanduo. Kunigas mato, kad vaikelis eina viršum vandens, ir labai nustebo. Ėmė mokyti poterių: mokė, mokė ir išmokė. Dabar tas vaikelis eina sau nuo kunigo, o priėjęs vandenį, jau

nebe viršum eina, bet brenda. Mat užtatai nepaeina viršum vandens, kad jis moka dabar griešną žmonių poterius. Dabar kunigas ir sako jam: „Vaikeli, geri ir tavo poteriai; kaip garbinsi Dievą, vis priims; tik jei garbintum“.

Paparčio žiedas ir savęs atradimas

Dar ryškiau paparčio žiedo ieškojimo, kaip vidinio žmogaus tapsmo prasmė atsiskleidžia, palyginus jį su analitinėje K. G. Jungo psichologijoje aprašytu žmogaus keliu į savo vidų (individuacija). Individuacija – tai nuolat vykstantis nesąmoningas procesas, tačiau jis, kaip ir paparčio žiedo ieškojimas, gali būti sąmoningas ir paspartintas. Lyginant šiuos kelius ar kelionės būdus, paaiškėja ieškotoją bauginančių tamsiųjų galių prigimtis. Analitinės psichologijos požiūriu, tai kiekviename žmoguje esanti tamsioji pusė arba šešėlis. Nuolatiniai susidūrimai su savo šešėliu yra neišvengiami. Nusikratyti šešėliu ar kaip nors jį įveikti neįmanoma, nes tai – neatskiriama žmogaus pusė taip, kaip naktis neatskiriama nuo dienos ar tarpekliis neatskiriamas nuo kalno. Todėl labai svarbus yra žmogaus santykis su šešėliu. Jeigu asmuo su juo kovoja, bando jį paneigti ar nuo jo pabėgti (kaip išsigandęs paparčio žiedo ieškotojas), tada laimi šešėlis, ir vidinė kelionė kažkuriam laikui nutrūksta arba, pasak padavimo, ieškotojas netenka paparčio žiedo. Jeigu žmogus, kaip moko analitinė psichologija, šešėlio neišsigąsta (kaip ir paparčio žiedo ieškotojas jį puolančių pabaisų bei šmėklų), tada jis mokosi jį pažinti. Tinkama linkme nukreiptos griauančios šešėlio galios tampa kuriančiomis.

Senosios kultūros, pavyzdžiui, Tibeto, atlikdavo susipažinimo su savo tamsiąja puse arba su piktosiomis dievybėmis (šešėliu) apeigas. Panašiai, kaip paparčio žiedo ieškotojas, Tibeto vienuolis – lama brėždavo sudėtingą apskritimą, vadinamąją mandalą, kurios centre sėsdavosi susipažįstantysis su

žmogaus psichikos gelmėmis. Po šio ritualo lama, kaip ir *radės paparčio žiedą*, igydavo platesnį savęs pažinimą ir žinojimą. Senoviniame kiniečių veikale „Aukšinio žiedo paslaptis“ galima rasti sąsajų su mandala ir paparčio žiedo apsauginiu ratu. Šio kiniečių traktato aptarimą K. G. Jungas pradeda svarstymu, kodėl europiečiui sunku suprasti Rytų kultūrą. Ir mes galime savęs klausti, kodėl racionaliai mąstančiam lietuviui sunku suprasti savo prosenių kultūrą? Juk civilizuotas žmogus, pasak Jungo, bijodamas gyvo jausminio dalyvavimo, susupo savo širdį į vadinamojo mokslinio pažinimo apdarus. Paparčio žiedo atitikmuo savęs atradimo kelyje (individuacijos procese) yra savastis. Kaip ir radęs paparčio žiedą, taip ir atradęs ryšį su savastimi, žmogus įgyja gilesnį savęs ir pasaulio pažinimą. Nes savastis, pasak analitinės psichologijos, aprėpia visą žmogaus psichiką ir yra visažinanti, galinti atskleisti daugybę slėpinių, kurių žmogus iki tolei net nenutuokė.

Vasarvidžio nakties grasa ir chaosas

Vasarvidžio naktis, kaip ir Kalėdų naktis, yra virsmo metas. Todėl visos galios, tamsiosios ir šviesios, yra sukilusios ir ypač veiklios. Virsme visada yra chaoso (sumaištis), kitaip sakant, viskas išjudinta iš savo vietų, nes naujo kūryba yra tik kažko seno perkeitimas. Virsmo būsenos nepastovumas yra palanki dirva pasireikšti ir gėriui, ir blogiui. Vasarvidžio nakties tamsiųjų galių veikla atsispindi legendose apie paparčio žiedo ieškojimą, pasakojimuose apie ant avilių ar piestų skraidančias raganas, apie jų susibūrimus tam tikrose vietose. Lietuvoje dažniausiai minima raganų sambūrio vieta yra Šatrijos kalnas. Kaip rašė M. Katkus: *Net nežinoma, kurioje Šatrijos kalnas pusėje, bet kiekvienas moka apie jį šį tą pasakyti.*

B. Buračas yra aprašęs berno, pabuvojusio raganų susibūrimė, nuotykius: *Joninių vakarą bernas išgirdo savo šeimininko dukteris besitariant lėkti Šatrijos kalnan Joninių*

vakarotų; o tos mergaitės buvo laumės. Nutarė jos joti ant avilių, o aviliai seniau būdavo kelminiai, tuščiaaviduris medžio stuobrys. Tai išgirdęs bernas nuėjo sodan ir įlindo į tuščio avilio vidų. Vakare tos laumės užsėdo tą avilį ir skrenda oru stačiai į Šatrijos kalną. O lekia smarkiai, net kibirkštys eina. Berną apėmė didžiausia baimė, neiškentęs ėmė ir persižegnojo. Avily su visais skraidytojais pradėjo kristi žemyn. Kai tas bernas iš didelio išgąščio nusikeikė sakydamas: „Tegu velniai tas mergas, per jas ir sprandą nusiųsiu!“, avilys vėl pakilo aukštyr ir nusileido tik Šatrijos kalne. Ten jie visą naktį linksmai šoko ir gėrė, o paskui tas bernas tik po mėnesio raganų nukamuotas parkiūtino namo.

Virsmo metas yra tinkamas laikas ne tik burtams ir spėjimams, bet ir raganavimui, magijai bei kitokiems piktiems darbams. Lietuvoje užrašyta daug pasakojimų apie raganas ar raganaujančias moteris, kurios atimdavusios iš svetimų karvių pieną. Pasakojama, kad ankstų Joninių rytą, kol nenukritę rasos, burtininkės vaikščiodavusios po svetimus laukus, braukdavusios nuo žolės rasą į savo milžtuves ir sakydavusios: *Pijo, karvute, pijo...* arba *Čia mano, čia mano*. Taip atimdavo iš kito žmogaus karvių pieną. Todėl Joninių ryte, kol rasa nenukritusi, negindavo karvių į ganyklą, nes laumės velkančios ganykloje virvę, ir jei ją užmins karvė, tai iš tos karvės visas pienas pereisias raganų karvėms. Daugelyje Lietuvos vietų, kad raganos neprieitų ir neatimtų pieno, tvartų arba diendaržių duris ir vartus apkaišydavo šermukšnių šakelėmis. Ožkabalių apylinkėje sakydavo, kad reikia namuose turėti rimbą iš pleiškių atžagariai nuvytą prie šermukšnio rimbakočio – raganos į tą namą neateisią. O naktigoniai, šią naktį išjodami, už kepurų užsikišdavo šermukšnių šakeles.

Savo veikla išsiskiria tamsiosios galios (chaosas), kurios nukreiptos prieš paparčio žiedo ieškotoją. Čia pasireiškianti

virsmo grasa yra nukreipta prieš asmeninį žmogaus augimą ir jo paties pastangas įveikti virsmą. Tai etinė virsmo grasa, su kuria susiduria ne tik paparčio žiedo ieškotojas, bet ir kiekvienas žmogus savo gyvenimo virsmuose.

Rasos arba Kupolės šventėje jaunimas rituališkai išgyvendavo vestuvinį virsmą, t. y. išėjimą iš martavimo, kuris Lietuvoje išreikštas kupolės puošimu, saugojimu ir sunaikinimu, o slavų kraštuose – berželio puošimu, saugojimu ir sunaikinimu arba laumės išvaymu. Laumės išvaymo apeigose grasa yra sudėtinė šios apeigos dalis. Laumę išvayrusios ir nuplėšusios nuo jos žalumynus bei vainikus, merginos greitai bėgdavo atgal nuo besivejančios laumės, kuri stengdavosi pagauti sprunkančias, o vaikinai tamsoje bėgančias merginas gąsdindavo ir užtverdavo joms kelią virvėmis. Suklupusias ant virvių merginas apliedavo vandeniu. Taip rituališkai būdavo išreikštos asmeninės pastangos, kurių reikia martavimui pabaigti.

Buvo ir kitų virsminės sumaišties (chaoso) apeiginių išraiškų. Ritualinė sumaištis, anksčiau buvusi ir Lietuvoje, ilgiau išliko Polesėje bei kituose slavų kraštuose. Būdingiausi ritualinės sumaišties veiksmai buvo tokie: vogė iš kaimynų daiktus, tampė po kaimą. Vogdavo ratus, valtis, roges ar juos apversdavo; išmėtydavo malkas, kartis, bačkas, kopėčias; išardydavo tvoras, šulinius; nukeldavo vartus; vogtais daiktais užtverdavo kelią, statydavo iš jų barikadas; ant stogų užkeldavo ratus, valtis, roges, kopėčias, statines, akėčias, plūgus, avilius, vartus; užkišdavo kaminus; sunkiais daiktais užremdavo duris; mesdavo į šulinius kalades, duonkubilius, linų mintuvus, žlugtą, kartis; išleisdavo iš tvartų gyvulius, nuvarydavo arklius ir panašiai.

Dar XX a. septintajame dešimtmetyje Polesėje po Joninių nakties kaime būdavo galima pamatyti iš šulinio ištrauktą ir vidury gatvės numestą kibirą su grandine, skersai kelio

tįsančią kartį, ištrauktas į kelią valtis, apverstus ratus ar nukeltus ir į kaimyno daržą įmestus vartus.

Šią ritualinę sumaištį (chaosą) mes jau galime suprasti tik dėka šiuolaikinės chaoso teorijos, kuri kalba apie chaoso vertę ir tvirtina, jog chaosas perauga į kūrybą.

SAULĖS SUTIKIMAS

Prieš saulės patekėjimą sudeginama šiaudinė iškamša, simbolizuojanti senos, atgyvenusios formos sunaikinimą, o nuo kalno ridenami degantys ratai ar lankai. Saulei tekant visi susirenka ant kalnelio saulės sutikti. Sutinkant saulę dainuojamos apeiginės dainos.

Kas tar teka per dvarelį?

Saulā riduolėlā. Saulalā! Saulalā! / Saulalā riduolėlā.

Kų tar neša tekėdama?

Saulā riduolėlā. Saulalā! Saulalā! / Saulalā riduolėlā.

Neša rytų tekėdama

Saulā riduolėlā. Saulalā! Saulalā! / Saulalā riduolėlā.

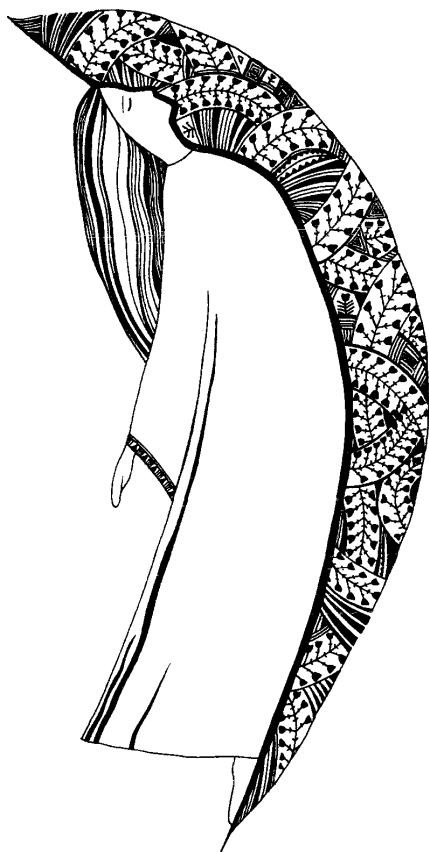
Tą rytą sakydavo, kad *saulė rėdosi, keičia spalvas, šokinėja ar būna vainikais apratuota*. Mikalina Glemžaitė rašė: *Joninių rytą saulė būna apsupta vainikais. Tie vainikai apie saulę sukasi, bėga... Vieni vainikai būna kaip ir rausvi, kiti spalvingi, panašiai kaip laumės juosta. Kaimo jaunimas laukia saulės patekėjimo, kad pamatytų saulės vainikus. Paskui giriasi, kad jau kelintą kartą juos mato.*

Rytui auštant ypatingą galią įgyja vasarvidžio nakties rasa. Rasos gydomosios galios laikytos ypač reikšmingomis. Merginos prausdavosi rasa, kad veidai būtų skaidūs, oda lygi. Kai kur mergaitės, kad gražesnės būtų, prausdavosi bijūnų rasa. Rasomis prausdavosi ir kad pajaunėtų, kad išnyktų šlakai ar spuogai, kad akys būtų sveikos. Braidydavo po rasą, kad būtų sveika kojų oda ar kad kojos išgytų nuo reumato.

Drąsnesnieji, norėdami būti sveiki, „maudydavosi“ rasose, t. y. voliiodavosi po rasotą žolę.

Anksčiau jaunimas atskirais susibūrimais, kaip rašo L. Jucevičius, šią šventę švėsdavo iki Petrinių. Susibūrimuose vyravo rateliai ir žaidimai su vartais, per kuriuos praeidavo visi dalyviai. Vartai reiškia virsmą, perėjimą į kitą vasaros ar naują gyvenimo pusę.

Ir Rėdos Ratas vėl rieda „žemyn“, link rudens...

PRIEDAI VASAROS VIRSMUI

Svarbiausios Rasos šventės apeigos ir papročiai

Kupoliavimas. Pievose renkami žolynai – kupolės. Iš jų pinami vainikai, buriama ateitis. Ateities spėjimui suskinama atskira puokštelė iš devynių žolynų, kurie renkami iš trijų vietų po tris, žengiant tris žingsnius vis kita kryptimi. Vainikai pinami tylomis. Vainikų gali būti net trys: vienas ant galvos – nešiojimui ir saugojimui – skaistos ir amžinybės simbolis; kitas leidimui pavandeniui – brandos simbolis ir trečiasis sudeginimui – tai jaunų dienų simbolis.

Kupolės iškėlimas. Ant aukštos, žolynais ir kaspinais papuoštos karties iškeliamas šventės ženklas – didelė žolynų puokštė – kupolė.

Vartai. Pastatomi žolynais papuošti vartai, per kuriuos įžengiama į šventės erdvę. Rituališkai žengiantiems pro vartus, ant rankų pilamas vanduo apsiplovimui.

Apvaikščiojimai. Vakarėjant dainuojant lankomi rugiai, ažuolas, ugnis, vanduo. Sakomos rugiams, ugniai, medžiui ir vandeniui pagerbti skirtos oracijos.

Laužas. Artėjant vidurnakčiui uždegamas laužas. Susibūrę aplink laužą dalyviai dainuoja, šoka, o jam baigiant degti šokinėja per ugnį.

Vainikų plukdymas. Deglais pasišviesdama eisena patraukia link vandens, kur bus plukdomi vainikai su uždegtomis žvakelėmis. Iš anksto kiekvienas šventės dalyvis turi pasiruošęs dvi kryžmai sukaltas lenteles, skirtas vainikui ir žvakelei pritvirtinti. Vainikų plukdymas – bene gražiausias šventės reginys, kuomet tamsiu upės ar ežero vandeniui plaukia mirgančios švieselės. Vaikiniai čia gali parodyti savo išmonę ir mitrumą, stebėdami ar išgriebdami iš vandens nusižiūrėtus vainikus.

Paparčio žiedas. Tai pati sakraliausia apeiga, kurios negalima organizuoti, kadangi paparčio žiedo ieškoti einama po vieną. Nors, pasak kai kurių šaltinių, tie, kurie yra numatę tuoktis, gali eiti poromis. Galbūt galima skirti tam tikrą laiką, kurį vieni praleistų taip, kaip jiems pasiūlys širdis, o kiti susirinkę prie laužo pasėdėtų tylioje meditacijoje ar klausydamiesi giliaprasmių minčių bei pasakojimų. Netinka iš šios apeigos daryti linksmą pramogą – pavyzdžiui, paslėpti tariamą paparčio žiedą ir šūkaujant jo ieškoti, o kitiems vaizduoti baidyklės.

Ugnies atnaujinimas. Prieš pat saulės patekėjimą tiktų rituališkai išpildyti Rasos šventės „formulę“ – *sena ugnis užgesinama švari vandeniu ir šventu būdu įžiebiamą nauja ugnis* – t. y. šventinis aukuras gesinamas šaltinio vandeniu, o po to ugnis vėl įžiebiamą trinties būdu arba skiltuvu.

Saulės sutikimas. Nuo kalno žemyn leidžiamas degantis ratas. Dainuojamos apeiginės dainos.

Senos formos naikinimas. Iškelta ant aukštos karties sudeginama (arba skandinama) šiaudinė iškamša. Prausiamasi ryto rasoje.

Po prausimosi ar maudymosi rasoje, prie dar rusenančio laužo gera ramiai išgerti karštos arbatos, sutvarkyti aplinką ir neskubant dairytis namolio.

Žoliavimas ir vainikų pynimas

Margas žiedų raštas ir stebuklingas saulės ratas danguje skelbia metą, kai merginos ir moterys pasklinda po laukus, žolelė tampa mažu stebuklu. Šventės išvakarėse surinkti augalai turi magišką galią gydyti ligas, atnešti laimę, išburti sėkmingą gyvenimą.

Pirmiausia ieškoma dievaičio Perkūno žolės. Perkūnžolė – tai geltonžiedis barkūnas (*perti* – perkūnas; *barti* – barkūnas; *barti* = *perti*). Tai Perkūno sėta ir auginta žolė, padedanti

velnio apsėstiems žmonėms, sergant priepuoliu, malšinant širdies sopulį. Užvis labiausiai ji buvo vertinama kaip priemonė, apsauganti nuo perkūnijos. Pakilus tamsiems debesims, žolę mesdavo į ugnį, kad griautinis „praeitų šonu“. Į žoliautojų prijuostas ar krepšelius pagarbiai gula ir rausvažiedė širdažolė. Tai raganų žolė. Prisivirę jų košelės ir pasitepę pažastis, Kupolinių naktį raganos gebėjo skraidyti ir sutiktuosius girdyti durnaropėmis, vilkuogių nuoviru, kad apkvailintų. Moterų nuskinta širdažolė gydė nuo „širdies sunkumo“. Tiko kupoliavimui ir pakrūmėse išsikėtojusi sidabražolė (dar kitur vadinama degsne, kondrotėliais). Tai ir vaistas ir dažas. Tam pačiam reikalui rinko ir laibuolę didžiagalvę arniką. Jau vien dėl vardo reikėjo nuskinti keletą kupolio (jonio žolė, kunigažolė) žiedelių. Iš tolo jo žiedai atrodė margi, tačiau iš tikrųjų jie tamsiai geltoni su mėlynai rausvomis, balsvomis pažiedėmis, susitelkę į vienašalę retažiedę kekę. Ar tik nebus šis žolynas stebuklingas kupoliavimo dainų augalas su trimis šakomis, kurių viena žydinti kaip „saulė teka“, antra – kaip „mėnulis rieda“, trečia – kaip „žvaigždė žiba“?

Kupolių puokštei pagražinti moterys skynė bičių mėgstamą gretenę, žvaigždžių pavidalo baltažiedę septynikę, reikėjo ir miegalių, tik pavakary išskleidžiančių žiedus – girgždukų. Tai vaistažolė, naudota dar ir vilnų, riebaluotų audinių plovimui. Gerai putoja, rankas ir kojas šveičia rausvai violetinė putokšlė (gegutės muilas, muilenė). Paupiuose pasiskina balzganos spalvos, migdolais kvepiančių vingiorykštės šluotelių, Trumpiausios nakties puokštę gyvina mėlyna gležnutė veronika, žvirbliarūtė, šunlaiškis. Balkšvi akišvietės žiedeliai šutinami nuo „kūno susilpnėjimo“. Šiurkščioji notera, nors ir nepražydusi Kupolinėms, vis tiek moterėlių mėgiama dėl nervų ramino, dėl magiškos galios saugoti žmones nuo „piktos akies“ ir kaip geras žalias dažas. Nuodingasis ežėnis šį vakarą randa vietas kupoliautojų kraitelėj kaip vaistas nuo gyvatės įkandimo.

Gerai, jei išvakarėse užtinki raibą kaip gegutę gegūnę (gegužraibę). Tai vienumą mėgstanti gėlė, savo žiedą sukraunanti tik devintuose gyvenimo metuose. Žolė jos neužgožia, gyvuliai ratu apeina. Gal todėl žmonės tikėjo, kad ši gražuolė pilna kerų, paslaptingo. Vos ne kaip paparčio žiedo kupoliautojos ieškojo puošniosios klumpaitės, kuri ūksmingose giriose Rasoms sukrauna ir išskleidžia stambius, geltonai rausvus neįprastos formos žiedus. Kiekvieną traukė ir miškinės lelijos žiedų kekės. Visi žinojo, kad kupoliavimas nebus tikras be nuo viso pikto saugančios, 99 ligas gydančios jonažolės, vaistinės ramunės, vėsiųjų rasakilų. Sukdamos link namų moterys vantoms berželių šakų pasilaužydavo. Joninėse laužtos šakelės džiūsta su lapais ir, kiek besivanotum, lapai nenukris. Nuo trumpiausią naktį šėlstančių raganų gerai gynė kietis, pelynas, šermukšnis, gailiųjų dilgėlių, ajerų lapai – jais iškaišydavo namų pastoges, čiukūrus, aukštinius ir visokius plyšius, kad, norėdamos pralįsti, laumės, raganos ir kitos piktos dvasios nagus, kaip nuo ugnies apsviltų. Žolynus dėdavo prie tvarto slenksčio, užkišdavo už staktos. Visas žoles reikėdavo suspėti surinkti iki vidurnakčio. Vėliau rinktos neturi tiek gydančių bei kerinčių savybių.

Po saulėlydžio vieną puokštelę suriktų devyneriopų žolių moterys tylėdamos meta per galvą ant savo namų stogo, kad jų pagalba apsaugotų būstą nuo gaisrų, ligų ir kitų nelaimių, kad aplenktų laumės ir raganos. Vaistinguosius ir smilkymui skirtus augalus džiauna palėpėje. Devyneriopų lauko žolynų pluoštelį sušeria karvėms, kad apsaugotų nuo pakerėjimo, o likusios džiovinamos ir laikomos iki Kalėdų – žiemos saulėgrįžos ar Naujųjų metų vidurnakčio – ir tada sušeria karvėms, kad būtų pieningos. Šviežiai nuskintomis jonažolėmis kaišo šventųjų paveikslus, balkius, kad namai išvengtų skaudžių nelaimių, ligų. Jei švento Jono žolės ilgai nedžiūsta, o ir sudžiūvę

išlieka gražiai žalios, namiškiai tikėjosi tais metais gerų įvykių. Jonažolių nuoviru plovė karvių spenelius nuo apkerėjimo.

Jaunos mergaitės devyneriopais žolynais turėjo papuošti kupolę, kurią dar apkarstydavo margais kaspiniais. Apsaugai nuo piktų dvasių į žolynus įkišdavo vieną kitą dilgėlę. Kupolę įtvirtindavo kaimo gale, netoli rugių lauko, ir dvi naktis ir vieną dieną merginos ją saugodavo nuo kaimo bernų. Sėkmingai išsaugoję, nuėmę nuo karties, dainuodamos pasidalindavo kupolę ir laikydavo visus metus kaip sėkmės ženklą.

Senas, gražus ir prasmingas šventės simbolis – margaspalvių žiedų vainikas, galintis spėti ateitį. Jį reikia pinti iš devynerių rūšių gėlių, be siūlo, nepratariant nė vieno žodžio ir taip pat tylint mesti ant šakotesnio medžio. Iš pirmo karto užkibęs ant šakos vainikas reiškė, kad dar šiais metais mergaitė ištekės. Tą patį vainikėlį pasidėjus po pagalve arba užsidėjus ant galvos galima susapnuoti savo išrinktąjį.

*Nijolė Marcinkevičienė
„Atspindžiai“, 1991, Nr. 10*

Dainos

Užteka saulužė, daulėliu, lėliu,
Aplinkui danguži, daulėliu.
– Apeiki, sauluže, daulėliu, lėliu,
Aplinkui oruži, daulėliu.
Paskaityk, sauluže, daulėliu, lėliu,
Ar visos žvaigždužės, daulėliu.
Jau skaitau, neskaitau, daulėliu, lėliu,
Jau vienos ir nėra, daulėliu.
Šviesiausios žvaigždužės, daulėliu, lėliu,
Kur anksti patekėjo, daulėliu.
Kur anksti patekėjo, daulėliu, lėliu,
Ir vėlai nusileido, daulėliu.
Užteka saulutė, daulėli, lėliu,
Aplinkui danguži, daulėliu.
– Apeiki, motušė, daulėliu, lėliu,
Aplinkui dvaruži, daulėliu.
Paskaityk, motušė, daulėliu, lėliu,
Ar visos dukružės, daulėliu.
Jau skaitau, neskaitau, daulėliu, lėliu,
Jau vienos ir nėra, daulėliu.
Vyriausios dukružės, daulėliu, lėliu,
Kur anksti atsikėlė, daulėliu.
Kur anksti atsikėlė, daulėliu, lėliu,
Ir vėlai atsigulė, daulėliu.

Užteka teka šviesi saulelė,

Vai čiūta, čiūta žalia rūtelė (2k.)

Užtekėdama randa žvaigždėlę,

Vai čiūta, čiūta žalia rūtelė (2k.)

Ketina laumė alų darytie,

Vai čiūta, čiūta žalia rūtelė (2k.)

Visas žvaigždeles susiprašytie,

Vai čiūta, čiūta žalia rūtelė (2k.)

Tiktai saulelės nepaprašytie,

Vai čiūta, čiūta žalia rūtelė (2k.)

Palauk, laumele, kerštą darysiu,

Vai čiūta, čiūta žalia rūtelė (2k.)

Devynis rytus neužtekėsiu,

Vai čiūta, čiūta žalia rūtelė (2k.)

Kitus devynis rasos nekrėsiu,

Vai čiūta, čiūta žalia rūtelė (2k.)

Vai tu rugeli,

Vai tu rugeli

Žiemkentėli.

Plieno dalgelio,

Plieno dalgelio

Jauno brolelio.

Tu nebijojai,

Tu nebijojai

Šaltos žiemelės.

Jauno brolelio,

Jauno brolelio

Kirtėjėlio.

Tik pabijojai,

Tik pabijojai

Plieno dalgelio.

Jaunos sesulės,

Jaunos sesulės

Grėbėjėlės.

- ***Oi ta ta, kupalia graži,***
Dai kur tu buvai, oi ta ta?
- Oi ta ta, laukely buvau
Rugelių dabocie, oi ta ta.
- Oi ta ta, dai ko rugeliai
Ažvis gražesni, oi ta ta?
- Oi ta ta, Jono rugeliai
Ažvis gražesni, oi ta ta.
- Oi ta ta, muožna ženytiš
Dai Jonukėliui, oi ta ta.
- Oi ta ta, muožna padaryt
Saldaus alučio, oi ta ta.
- Oi ta ta, muožna priprašyt
Mielų svetelų, oi ta ta.

Ein saulelė aplink dangų,

Ei kupoliau, kupolėli, (*kartojama po kiekvienos eilutės*)

Aplink dangų mėnulio kelti,

Kelkis mėnuli, kelkis šviesasis,

Jau aš šviesi seniai kėliausi,

Ir nušviečiau visą svieta,

Seną jauna, mažą didį.

Ein martelė per didį dvarą,

Per didį dvarą šešuro kelti,

Kelkis šešure, kelkis tėveli,

Jau aš jauna seniai kėliau,

Galvijėlius jau privariau,

Didį dvarą jau nušlaviau,

Baltas skomas užtaisiau,

Baltą duoną jau padėjau,

Alaus midaus pripildžiau,

Ei kupoliau, kupolėli.

Grafo K. Kyburgo pasakojimas apie Rasos šventę (perpasakotas B. Buračo)

Pavakare užsėdome ant žirgų ir nujojome į vietą, kur liaudis linksminosi. Šv. Jono dienoje lietuviai iš senovės amžių turi šventę, vadinamą Rasa. Rytų link nuo gardo (suprask Vilniaus) guli kaimas, Juru vadinamas. Už jo traukiasi per kalnus, tarp kurių slepiasi linksmi kloniai, gėlėtų pievų kilimų pakloti, – didelė giria. Toje girioje, ant įvairių sukraipytų kalnų ir klonyse pamatėme daugybę salašių, palapinių bei besikūrinančių ugnių. Žmonių šnektos, dainavimai, šokiai, muzikaliųjų instrumentų garsai, gėrimai, linksmumas. Toliau, tarp kalnų, atradome labai dailų kloniuką, kurio vidury liepsnojo didelis malkų laužas; apie tą laužą slankiojo grupėmis aukštesnio luomo žmonės, vyrai ir moters vaikštinėjo atskirai, kiti sėdėjo ant velėnos, uždengtos kilimais. Prie žemų stalų matėme valgančius ir klausančius kokių tai senių ir bobų dainuojamų pasakų; tarnai žibino su vaškiniais dūliais. Ypatingas, vienintelis reginys. Vaizdui papildyti dar pasakysiu, kad vienas piramidės pavidalo ir apačioje tirštai krūmais apaugęs kalnas buvo vieta triukšmingos muzikos, kuriai protarpiais paliovus griežti, ant kito kalno kita atsiliepdavo. Dar kitas kalnas atrodė liepsnojąs ugnim; smalos statinės ir dervėtos malkos maitino tą ugnį, svaigančią aukštai kibirkštis.

Sakmės ir pasakojimai apie paparčio žiedą

Pavogtas žiedas

Gyveno du broliai. Vienas sako:

– Pasisodinsiu darže papartį ir saugosiu, kaip jis pražys.

Saugojo saugojo. Išsinešė didelį laikrodį ir pasidėjo. Eina žvėrys pulkais. Dvi vištos didžiausią vežimą šieno veža. Jam nebaisu. Eina vėl žvėrys, nei vilkai, nei meškos, dantim didžiausiais. Eina moteris, neša nei paukštį, nei žvėrį, neša

nepaneša. Praėjo. Pamatė – atšliaužia didžiausia gyvatė, ir dar daugiau prie jos. O papartis žysta. Jis kapt žiedą ir nutvėrė. Gyvatė šoko ant jo. Jis bėga pirkion. Brolis eina per priemenę, klausia:

– Ką turi rankoj?

– Paparčio žiedą.

Ir praskleidė pirštus. Brolis kapt nutvėrė ir išbėgo. Eina pirkion, o brolis guli, klausia:

– Kur dėjai žiedą? Pasakė, jam atidavęs.

– Aš guliu, – sako brolis.

Tada jis suprato, kad velnias atėmė žiedą.

Dingęs žiedas

Šv. Jono naktį vienas pasitiesė skarą ir lauks, kad jam atneštų paparčio žiedą. Reikia nesijuokti, o jeigu susijuoksi, tai neatneš paparčio žiedo. Pasitiesė jis didelę skarą, pasiėmė knygą, žvakę užsidegė ir meldžiasi atsiklaupęs. Tiek jis meldžiasi, kad nė akių nepakelia nuo tos knygos – skaito, meldžiasi, taip ščyrai jis meldžiasi. Rėplioja visokie ropliai pro jį, šliaužia, o jis anei akių nepakelia, meldžiasi akis įsmeigęs į knygą. Tik žiūri – atvažiuoja višta su šiaudų vežimu, tiesiai ant jo, – kad tokį didelį vežimą veža ta višta, kaip trobą. Pakėlė akis ir neišturėjo jis – susijuokė. Kai tik jis susijuokė – ir pražuvo ir ta višta su šiaudų vežimu, ir visi kas tik buvo, ir jis vienas klūpi. Mat reikia nesijuokti, tai atneš paparčio žiedą.

Vėjas Joninių naktį

Jeigu kas Joninių naktį ant dvylikos valandos esti aikštėje girios, tai ateina smarkus vėjas, kuriame yra Viesulas, ir nu-neša jį į urvą, kuriame laikosi vėjai. Ten toks žmogus turi per metus tarnauti Viesulienei ir su ja vėjuose važinėti. Po tam pasiima jį Viesulas į savo vėjo vežimą ir jis turi taipogi su Viesulu važinėti vienus metus. Viesulas mokina tais metais

viską apie vėją. Po tam valia tam žmogui grįžti atgal prie žmonių, bet jis dabar gabumą yra įgijęs tokį, kad gali vėjuose važinėti per žemę.

Mainai su velniu

Senovėje skerdžius praganė gyvulius ir nuėjo į krūmus ieškoti. Ir staiga jam į vyžą įpuolė paparčio žiedas. Paėjo jis toliau – kad jau žino, kur tas veršiukas. Atsirado greit ir velnias. Sako:

– Pamainykim batus į vyžas. Skerdžius sutiko. Nusiavė tą vyžą, velnias už paparčio žiedo, nusijuokė – ir pabėgo su tuo batu.

Velnio pagautas žiedas

Vienas žmogus anksti rytą išėjo prie arklių. Ir jam reikėjo eiti per mišką. O ten šlapia. Tai jis buvo su dideliais auliniais batais. Na, dabar jis pareina į namus ir nesiliauna savo kaily: jis viską mato, viską žino! Ką daryti? Bėgs pas kunigą. O kunigas gudrus buvo, klausia:

– Kur buvai?

– Na, – sako, – kitur niekur nebuvo, tik prie arklių.

– Išsiauok kojas. Jis kai avė tas kojas, tas paparčio žiedas kai riedėjo, tiktai pelė iš urvo capt ir pagavo tą žiedą. Ir negavo tas kunigas. O tas žmogus paliko kaip sapne – nieko nebežino.

Jau velniukas pagavo tą žiedą!

Nenusaugotas paparčio žiedas

Vienas bernaitis augino savo darže papartį ir kiekvieną šv. Jono naktį saugodavo ją pražystant. Bet niekada jam nepasisekdavo nusaugot – velnias vis pirma jo pagriebdavo žiedą. Viena bobelė jam patarė, kad iš vakaro pasitiestų baltą

skarelę ties paparčiu, užsidegtų žvakę ir atsisėdęs niekur daugiau nežiūrėtų – kaip tik paparčio viršūnėn.

Kai tik atėjo šv. Jono naktis, bernaitis tuoj užsidegė po puodu žvakę, ties paparčiu pasitiesė baltą skarytę ir sėdi, žiūrėdamas į papartį. Papartis buvo visai prie gryčios. Tuoj jį pradėjo baidyti visokios baidyklės: tai šunys, iškišę dantis, lenda, tai gyvatės šliaužia ir visokie driežai aplink vyniojas. Tai vėl meška per jį maurodama eina! Bet bernaitis, atmindamas bobelės patarimą, niekur nežvilgtelėjo, ir baidyklės matydamos, kad šis jų nebijo, tuoj tos išnykdavo ir dar baisesnės atsirasdavo. Štai pamatė, kad didelis juodas katinas nusirepečkena iš palėpės per sąsparą ir šoka tiesiai puodan ant žvakės. Bernaitis užsimojo ant jo ir suriko:

– Skač tolyn!

Tuo laiku, kai jis į katiną grįžtelėjo, papartis pražydo ir žiedas nuriedėjo ant patiestos skarytės, kuri pelėda prišokus pagriebė ir nusinešė. Tada nusikvatojo visokiais balsais, nusijuokė visuos kraštuos, o bernaitis ir vėl paliko be paparčio žiedo.

Žiedas už apivaro

Joninių naktį ėjo bernas per mišką. Ėjo užsigalvojęs. Ūkininkas ne koks buvo, labai mygo prie darbų, o valgi prastą duodavo. Tai bernui nelinksma buvo. Nepamatė, kaip papartynan įbrido. O buvo lygiai dvylikta. Tą valandą paparčiai pražysta ir žiedai tuoj nulekia ir išnyksta. Tai vienas toks žiedas ir užlėkė bernui už apivaro. O paparčio žiedas stebuklingas. Ir pamatė bernas kiaurai žemę: kur pinigai užkasti guli, kur auksas paslėptas, kur kitokie lobiai. Eina per mišką, o po vienu kelmu mato pinigus, po kitu akmeniu – auksą ir sidabrą. Iškas juos ir bus pats šeimininku. Bet viską rytoj padarys, ko čia skubintis. Pirma iš tarnystės išeis. Ir kastuvo neturi. Negi nagais žemę kasi. Kas pažadėta – neprapuls. Taip galvodamas

linksmas parėjo namo. Gultis susiruošė, apivarus atrišo – žiedas ir išsmuko. Išsmuko ir prapuolė. Ir bernas lobius užmiršo. Rytojaus rytą, kaip ir visada, darban išėjo. O pinigai, auksas ir sidabras ir dabar tenai guli, jei dar niekas neiškasė.

Nusaugotas paparčio žiedas

Švento Jono išvakarėse eidavo ieškoti paparčio žiedo. Reikdavo paimti žvakę, dvi paklodes ir lazdą šermukšninę, nueiti į mišką, vieną paklodę pasikloti, su kita pačiam užsidengti, su šermukšnine apsirėžti rata, kad nieks neprieitų.

Vieną kartą berniukas užsimanė rasti paparčio žiedą, nes turintis žiedą žinodavęs viso svieto mandrybę. Pasiėmęs drobulės, žvakę, šermukšninę ir knygą, nuėjęs į mišką apsirėžė su šermukšnine, pasiklojo drobę, užsidegė žvakę ir pradėjo skaityti knygą. Apie pusiaunaktį kad pradėjo skambėti, šnypšti, jog berniukui net plaukai pasistatė ant galvos. Norėtų bėgt – bijo, reik kentėt, o žiūrėt negalima, nes gal palikt nebyliu. Berniukas skaitė knygą be žiūrėjimo, o šmėklos stengėsi įbauginti, kad pasižiūrėtų: tai šnypstė, tai kaip žmonės šnekėjos. Bet berniukas ištūrėjo. Po pusiaunakčio gaidžiai užgiedojo, ir baidyklės pranyko. Bet berniukas vis sėdėjo ir skaitė knygą. Diena praaušo, prieš saulės tekėjimą sušniokštė vėjas, ir nuskambėjo ant drobulės pilkas žiedelis. Berniukas pasėmė ir, atpjovęs rankos odą, įdėjo žiedą, užrišo ranką. Kaip užgijo, stojos žinovu visko ant svieto.

Paparčio žiedas ir laimė

(pasakojo Vytautas Lažinskas)

O kas nenorėtų rasti paparčio žiedą? Daug metų šiame pasaulyje gyvenęs galėčiau pasakyti, kaip surasti laimę. Ateinant į šį pasaulį Dievas kiekvienam žmogui duoda šią dovanėlę – paparčio žiedą.

Žmonės nustebę sušunka:

– Ar tai tiesa, kad aš jau turiu šitą brangenybę!?

– Taip, taip, jau gimdami šią dovaną gaunam.

– O kaip ši dovana atrodo ir, galų gale, greičiau kalbėk. Greičiau pasakok – aš noriu pamatyti savo paparčio žiedą.

– Mūsų lyties organai* yra paparčio žiedas!!! Nereikia paparčio žiedo ieškoti, bet tik reikia išsaugoti jo žerėjimą, jo blizgesį, jo skautumą. Skaistumą, skautumą, skautumą.

Gyvenime galime pastebėti, kokie žmonės yra laimingi. Kurie skaisčiai gyvena. Visuomet jie gerai nusiteikę. Veiduose spindi skautumas, gražumas, linksmumas, visuomet su šypsniu...

O kiek pasaulyje žmonių be laiko nueina. Dėl ko jie pasišalina iš šio pasaulio? O gi dėl to, kad buvo nepasiruošę šiam pasauliui.

Ir va, kada žmonės praranda savo paparčio žiedą – skautumą, per savęs neįvertinimą tampa neramūs, nervingi ir blaškosi... blaškosi. Ir galų gale, aptemus protui, netekus sveikatos nesugeba išbristi iš tos padėties.

Kol žmogus šioje žemėje gyvena, yra galimybė atrasti paparčio žiedą. Paparčio žiedas gali sužydėti dar gražiau. Laimingi yra žmonės, kurie moka skaisčiai gyventi: skaisčiai ir viengungystėje, skaisčiai ir santuokoje.

Ovuliacija ir paparčio dienos

1957 metais italų mokslininkas Andreoli della Porto atrado, kad kuo didesnis estrogenų kiekis moters kūno skysčiuose, tuo didesnė NaCl koncentracija seilėse. Didžiausias jis būna per ovuliaciją, o sakant suprantamiau, – tomis dienomis kai moteris gali pastoti. Jei tą dieną užlašintume

* Pasakyta teisingai, bet labai tiesmukai. Galima būtų sakyti *lytinė* arba *gyvybinė* energija. (autoriaus past.)

seilių ant stiklo ir leistume išdžiūti, tai po mikroskopu matytume vaizdą, labai primenantį paparčio lapus – taip išsidėsto druskos kristalai. „Papartis“ atsiranda 3-4 dienos iki ovuliacijos ir išnyksta 2-3 dienos po jos. Nevaisingomis dienomis matomi tik įvairaus dydžio taškeliai.

Jei moters skonio pojūtis išlavintas ar nuo gimimo subtilus, tai „papartis“ dienas galima pajusti ir burnoje.

Dar ryškiau „papartis“ matosi, ant stiklo užtepus vaisingąsias gleives, kurios pasirodo vaisingomis dienomis ir dėka kurių apvaisinimas tampa įmanomas (žiūr. pav.). Taip galima nustatyti vaisingąsias dienas, t.y. tas dienas, kada moteris gali pradėti gyvybę. Tuo tikslu yra sukurti specialūs maži mikroskopiukai, kuriais siūloma naudotis vaisingoms dienoms nustatyti.

Galima būtų šito dalyko ir neminėti, nes jis konkrečiai nieko neįrodo, tačiau per tai atsiskleidžia šiaip sunkiai pastebimos sąsajos – *Rasa ir pradėjimas* (S. Daukantas), *paparčio*

žiedas ir gyvybinė (lytinė) energija (žr. V. Lažinsko pasakojimą), kuri tik skaistos atveju pražysta šviečiančia, bet nedeginančia ugnimi.

Gyvybinių galių energija yra ta pati, tik vienu atveju ji naudojama žemųjų instinktų tenkinimui ir tampa griaunanti, o kitu atveju ji sulaikoma ir nukreipiama kūrybine linkme – ji jau negriauna, bet kuria. Kaip ir paparčio žiedo ugnis – šviečia, bet nedegina. *Kas turi ausis, teklauso.*

VI dalis

RUDENS VIRSMO ŠVENTĒS

*Nemoku mirties.
Sakau, kad mirties nemoku.
Dabar ir per amžius
nemoku, nesuprantu.
Štai: lyg nesuprastą pamoką,
tylėdami, išnešam žmogų.
O atrodo, kad upę,
išėjusią iš krantų. (J. Marcinkevičius)*

ŽMOGUS IR ŽVAKĖ

Rudenį, artėjant Ilgėms ir Vėlinėms, nejučia aplanko mintys apie mirtį. Gal todėl, kad miršta gamta, persimaino oras, išskrenda paukščiai. Lygiai taip mainosi ir žmogaus nusiteikimas. Suvokiame, kad panašiai kaip ir gamta bei oras, keičiasi ir žmogaus gyvenimas... Ateis laikas, teks mirti ir labai pasikeisti.

Kitimas niekada nevyksta be kančios, be skausmo. Suprantama, kad kančios nuojauta neramina žmogų, bet niekas nauja ir tikrai vertinga negimsta be kančios.

Mirti nelengva. Tai slėpiningas gyvenimo dėsnis, kuriam paklūsta visa, kas gyva. Būtent gyvenimo dėsnis, nes būtis mirtimi nepasibaigia – baigiasi tik žemiškas jos tarpsnis. Laidojamas vien kūnas, o siela palydima. Ar pavadinimas Ilgės nereiškia sielos ilgesio? Gal, artėjant Ilgių šventėms, derėtų mąstyti ne tik apie mirtį, bet ir apie naują gyvenimą. Kokia mūsų gyvenimo prasmė? Kaip turime gyventi, kad gyvenimas iš tiesų būtų vertas žmogaus vardo? Į šiuos klausimus atsakoma įvairiai. Galbūt gyvenimas yra mokykla, kurioje mes visi mokomės? Mokomės svarbiausiojo dalyko – meilės ir atsakyti į gyvenimo pateiktus klausimus.

Taigi, tiktų uždegti žvakę ne tik mirusiųjų atminimui, bet ir sau. Tirpstantis vaškas yra tarsi kūnas, o šilumą ir šviesą

skleidžianti liepsna – dvasia. Derėtų paklausti savęs: *Ar mano gyvenimo žvakė dega šviesia ir lygia liepsna? Ar mano dvasia kyla aukštyn, ar nesiblaško į šalis? Ar moku atskirti, kas pragaišta, nuo to, kas amžina? Ar moku mirti praeinantiesiems dalykams ir įsigyti nepranykstančių – amžinųjų – vertybių? Ar šviečia mano gyvenimo šviesa kitiems žmonėms? Ar ji šildo juos? Ar aš esu savimi? Jei šitaip klausiamo, jausdami atsakomybę prieš save, ir nuoširdžiai atsakydami pasiryžtame ištaisyti klaidas bei perkainoti gyvenimo vertybes, tai reiškia, kad mokomės mirti ir pradėti gyvenimą naujai.*

Albina Žiupsnytė

RUDENS VIRSMO LIŪDESYS IR ILGESYS

Skrenda paukščiai, krinta pageltę lapai, šiurena rudens vėjyje šalnos pakąsta, apvytusi žolė. Vis ilgėjančios naktys dar labiau paryškina rudenišką liūdesio nuotaiką. Visa gamta išgyvena ypatingą (kritinį) laikotarpį – perėjimą iš gyvybingos ir žalios vasaros į baltą žiemos sapnų rimtį.

Jau Vėlinės – / Užtemo skliautas mėlynas.

*Nebemato sielvartinga žemė saulės / Pro mano gedulą,
Pro mano ašaras. (Leonardas Andriekus)*

Rudeniniame gamtos virsme švenčiame Vėlinės. Senesniuose šaltiniuose (P. Ruigio žodynas, 1747; Lexikon Lithuanicum, XVII a. ir kt.) randame ir kitą šios šventės pavadinimą – *Ilgės*. Nors *Ilgės* ir *Vėlinės*, panašiai kaip *Rasa* ir *Kupolė*, yra tos pačios šventės pavadinimai, tačiau jie nėra sinonimai. Pavadinimai atspindi skirtingus žmogaus gyvumo lygius ir atitinkamai juose slypintį šventės sakralumą.

Vėlinės, kaip rodo pavadinimas, yra mirusiųjų (vėlių) paminėjimo šventė. Ji išreiškia žmogaus kūno bei socialinio-kultūrinio gyvumo lygį. O ką slepia savyje pavadinimas

Ilgės? Įsiklausykime į žodžio *ilgės* skambesį ir pajusime jame rudenišką liūdesį bei mirties nuojautą (*lyguma, liga, liegti*), bet kartu ir *ilgesį*. Ilgu, kas labai tolima ir kartu taip artima. Lietuvio širdyje, pasak Vaižganto, liūdesys dera su ilgesiu: *Išėjo Mykoliukas su savo liūdesiu, visame kaime sužadinęs ilgesį, norą eiti toliau, į gamtą griežėjėlę, į gamtą dainuotoją, į gamtą dabitą, kur gražu, kur prakilnu, iš kur „tol matyt“, destis, kas atitinka lietuvių liūdesį ir ilgesį.*

Kai išgirstame išskrendančių paukščių balsus ir pakeliame galvą aukštyn, jaučiame natūralų liūdesį, tačiau jei atidžiai įsiklausysime į save, išgirsime ir ilgesį, kviečiantį kartu su paukščiais kažkur tolyn.

Ilgesys susijęs su skaistumu. Pažvelkime į giedrą rudens pradžios dangų – koks jis skaisčiai mėlynas. Tačiau rudens dangaus mėlynė skiriasi nuo pavasario dangaus žydrumo. Pavasario dangaus mėlynė yra šviesi, kaip ir pavasarinė žaluma ar vaikystė, kuri savaime yra skaisti ir tyra. Vasaros dangus, kaip ir žaluma, būna padūmavęs ir papilkėjęs nuo karščio bei dulkių. Atitinkamai, žmogaus skaistumą gyvenimo viduryje užgožia aistros bei rūpesčiai žemiškais reikalais. Rudeniop dangus vėl skaisčiau, tačiau rudens dangaus mėlynės skaistumas yra sodrus, o medžių lapai spindi auksu ir raudoniu. Taip ir žmogus į senatvę turėtų skaisčiau ir tapti panašus į vaiką. Tačiau tik panašus, bet ne tapti vaiku. Senatvės skaistumui, kaip ir rudens dangaus mėlynei, sodrumą suteikia gyvenimo patirtis.

Vaikystės ir senatvės panašumą išreiškia jau primiršti žodžiai: *skaistaledis* – pirmasis ledas, kurio dar nesuteršė sniegas ar atodrėkiai, ir *skaistšilis* – senas pušų šilas, kuriame daug šviesos. Pradedant sėją, senu papročiu pirmąsias saujas išberdavo skaistus žmogus: kviesdavo vaiką arba žilą senelį.

Kai žmogus liūdi, jis blausiasi, gęsta, apsineša, traukiasi, o kai ilgisi – nušvinta, plečiasi, kyla. Tačiau ir ilgesys gali žmogų

ne tik šviesinti, skaistinti, bet ir blausinti, niaukti, priklausomai nuo to, kur krypsta ilgesys. Jei vidinis žvilgsnis ar akys krypsta aukštyn, į dangų, žmogaus siela erdvėja, plečiasi, skaistėja, o jei akys krypsta į žemiškus dalykus, žmogaus siela blauiasi, temsta, traukiasi.

Tokia skaudi vidinė būseną ypač atspindi rusiškame žodyje *мочка* ‘liūdesys, gėla, nykuma, ilgesys, ilgatvė’. V. Dalis jį sieja su veiksmažodžiu *мечнуть* ‘spausti, veržti, gniaužti’, bet su klaustuku. Iš tiesų žmogus liūdėdamas jaučiasi tarsi suspaustas ankštumoje. Tačiau yra kitas veiksmažodis *тукнуть* ‘dulsvėti, blaustis, blėstis, blankti’, kuris labai panašus į žodį *мокнуть*, reiškiantį tą patį, ką ir veiksmažodis *моковать* ‘liūdėti, ilgėtis’.

Тукнуть prasmės ‘dulsvėti, blaustis, blėstis, blankti’ gerai išreiškia tai, kas vyksta žmogaus sieloje, kai jis liūdi arba kai jo ilgesys krypsta į žemiškus dalykus. Kai blauiasi žmogaus siela, paliegsta ir kūnas. Gerai žinoma, kad stiprus ilgesys ar liūdesys žmogų alina ir susargdina.

Žemyn traukiantis ilgesys, kuris kyla iš jausmų-geismų gyvybės, siaurina ir skaudina žmogų. Tačiau ilgesys, kurio pradžia sieloje, yra jo priešingybė – apvalo žmogų nuo žemiškų prisirišimų, išplečia širdį ir skaistina sielą: *Žvalgysis dangun, jaus keistą savyje bundantį ilgėsį [LKŽ]. Toks keistas ilgesys, ne šios žemės svečias, iš kur ir kas jisai?* (A. Puišytė). Ne veltui pasakyta *keistas*, ko gero, toks ilgesys kai kam net neįprastas. Keliantis ir skaistinantis žmogaus sielą ilgesys yra trumpalaikis ir dažnai silpnas – jį reikia pastebėti ir sąmoningai palaikyti, stiprinti savyje, suvokiant, kad tai tavo tikrosios esmės virpesys. Tokiam svečiui mūsų namai – žmogaus vidus – turi būti paruoštas, kitaip jis neužsibus ar net neužeis. Tam ir skirtos Ilgės – apsivalyti nuo žemiškų prisirišimų, kad nepaprastajam svečiui namai būtų jaukūs.

Beje, ir aukštyn keliančiame ilgesyje yra didesnė ar mažesnė dozė skausmo, priklausomai nuo to, kiek esi laisvas nuo viso to, kas traukia prie kūno ir žemės. Todėl šviesus ilgėsysis iš žmogaus visada atima, jį apiplėšia. Panašiai kaip ir liga daug ką atima iš žmogaus, jį apiplėšdama, tačiau liga, nelaimė, senatvė ar mirtis yra galimybė ir priemonė švarėti, lengvėti, plėstis ir skaistėti. Liūdesys yra ženklas, kad esi prie ko nors prisirišęs.

Ar ne todėl *ilgėsysis*, *liegti*, *liga* yra to paties priebalsinio skeleto žodžiai? Gali pasirodyti nesuprantama: kaip čia dabar *ilgėsysis*, toks gražus žodis, ir še tau – *liga*, *liegti*. Tai paradoksai, be kurių neįmanoma suvokti, kas yra gyvenimas prieštarų pasaulyje. Apiplėšimas yra pilnatvės sąlyga. Vėl paradoksas, nes tik apiplėštas, apvalytas nuo visų žemiškų prisirišimų žmogus gali būti skaistus ir pilnatviškas. *Šviesėja liūdesys – gilėja ilgėsysis. Ne šio pasaulio* (A. Puišytė).

ILGIŲ IR VĒLINIŲ RYŠYS

Ši saulelė, ši zemelē, / Čion aš ateisiu svečiuotis. / Ana saulē, ana zemē, / Tai kitam amželiui. (latvių tautosaka)

Vėlinėse liūdesys yra savaiame suprantamas. Rudens metas ir mirusiųjų prisiminimas žmogaus sielą savaiame nuteikia liūdesiui. Atsiradęs liūdesys natūraliai pažadina ir širdies ilgėsį. Tai Amžinosios Tėvynės – žmogaus versmės ilgėsysis. Ilgėsysis to, kas sudaro žmogaus esmę. Ir iš tiesų, ilgėsysis yra vienas prasmingiausių žmogaus vardų. Jei rudens virsmo ir mirusiųjų paminėjimo šventėje žmogaus sieloje greta liūdesio nekyla ilgėsysis, tai šventė nepasiekia Ilgių sakralumo: prarandame žmogų, kaip šeimos ar bendruomenės narį, ir tai mus tik skaudina, liūdina. Ilgių pavadinime slypi giliausia rudens virsmo prasmė – susiliesti su amžinąja esme, siela.

Gerokai nutolome nuo pajautos, kad mirties virsme išlieka žmogaus esmė – jo siela. Ji tik pereina į kitą būties plotmę,

į dvasinės egzistencijos tarpsnį. Žemiškojo gyvenimo metu atsiradęs prierašumas neturėtų trikdyti velionio labai atsakingame vyksme – mirties virsme. Velionio laukia dvasinės būties erdvės, jis turi rimti (mirti) žemiškajam gyvenimui ir, atmesdamas tai, kas nesiderina su dvasine būtimi, skaitėdamas artėti į šviesos karaliją – Amžinąją savo Tėvynę. Mirties virsmo formulėje *mir-ti – rim-ti* išlieka esmę išreiškianti balsė *i*. Ji simbolizuoja tą žmogaus dalį, kurios neįveikia formos virsmas – mirtis.

Senovinių Ilgių atitikmuo yra Visų Šventųjų diena, švenčiama lapkričio 1-ąją. Per Visus Šventuosius minimi tik tie mirusieji, kurie galėtų būti mums gyvenimo pavyzdžiu, o Vėlinėse minimi visi kiti mirusieji. Šventiesiems nereikia mūsų pagalbos ar maldų, mes patys kreipiamės į juos su prašymais. Visų Šventųjų šventė skirta ne mirusiųjų paminėjimui, bet tam, kad ilgėtumės šventumo, ilgėtumės to skausmingo gyvenimo, kurį gyveno šventieji. Todėl Visų Šventųjų dieną į kapines eiti nereikia ir netinka. Šventųjų nėra kapinėse, nes šventieji neturi vėlės, kuri kenčia ir kuriai reikia pagalbos. Vėlė – tai nešvarūs sielos drabužiai, kuriuos reikia *išvelėti*, nuplauti, nuskaistinti tam, kad siela galėtų laisvai kilti į dvasinę būtį. Sielos drabužių velėjimas ir skaistinimas yra skaistyklos kančios arba vadinamoji antroji mirtis. Šventieji antrąją mirtimi numirė žemėje ir todėl, kaip sako šv. Pranciškus Asyžietis, antroji mirtis jiems nebaisi.

Jeigu per Visus Šventuosius einame į kapines, prarandamos mūsų Ilgės, nyksta ilgėjimasis dvasinio gyvenimo, laukiančio mūsų po mirties. Šitaip elgdamiesi mes „teršiame“, sunkiname savo sielos drabužį – vėlę, kuriai, kaip ir kūnui, reikės suirti. Tada ir mūsų pačių vėlės, nenorėdamos mirti, norės būti maitinamos žemiškais valgiais, kuriuos dėdavo ant kapų, norės bendrauti su žemėje likusiais artimaisiais. Tačiau jei vėlė maitinsis žemiškais išpūdžiais, siela negalės patirti to, kas jos laukia dvasinėje būtyje. Turėtume išmokti atskirti Visų

Šventųjų šventę nuo Vėlinių, nes jos abi mums yra reikalingos. Deja, dažniausiai lieka tik viena mirusiųjų paminėjimo šventė – Vėlinės, kurioje šventiesiems ir dvasinio gyvenimo ilgesiui – Ilgėms beveik nelieka vietos. Dvasinio gyvenimo vertybes pakeičiame praeinančiomis vertybėmis. Teoriškai Bažnyčia įteisino Visų Šventųjų pirmumą: ši šventė yra privaloma, o Vėlinės – ne. Bet gyvenime dažniausiai būna atvirkščiai. Apie tai, kaip praktiškai įgyvendinti Visų Šventųjų arba Ilgių šventės sakralumą, turėtume susimąstyti visi. Juk nuo to, bent laikinai, priklausys ir mūsų pomirtinė būseną.

Visų Šventųjų šventės nušventėjimas vyksta sparčiai. XX a. viduryje šią dieną žmonės dar neidavo į kapines, bet jau keli dešimtmečiai, kai tai yra tapę visuotiniu reiškiniu. O dabar į Lietuvą jau atkeliavo ir Helovinas (angl. *Halloween*, sutrumpėjęs iš sen. angl. *(All) Hallow Eve* – Visų šventųjų išvakarės). Ačiū Dievui, kad tai tik atvežtinė šventė, ji dar neprigijo. Tačiau jei mūsų širdyse neatsiras vietos ilgesiui, jei nešvėsime Visų Šventųjų šventės, netrukus jau ir Vėlines pakeis Helovinas. Tai tik laiko klausimas.

Helovinas įsigali, kai žmogus visai pamiršta pomirtinį gyvenimą ir mirtį suvokia kaip visa ko pabaigą. Tada mirtis tampa priešu, kurio bijomasi, su kuriuo tenka kovoti, kurį reikia nuvyti. Taip mirusiųjų paminėjimo šventėje atsiranda mirtį simbolizuojantys persirengėliai – baugintojai, kuriuos bandoma nuvyti, iš jų tyčiotis bei šaipytis.

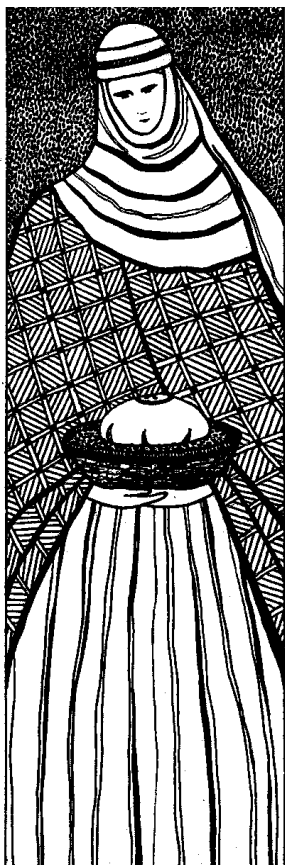
Ilges, kaip ir kitas didžiąsias šventes, lydėdavo mažesnės šventės. Tai įvedančios į rudens virsmą ir išvedančios iš jo palydovinės šventės, kurios kartu su pagrindine švente sudarydavo pilną ciklą. Rudens švenčių cikle ryškus ir buitinis lygmuo. Tai suprantama, nes, pasak S. Daukanto, *tą šventę šventino, javus nuo lauko nuvokus ir rugius pasėjus, beje: kaip šiandien kad sakoma yra, su visu į namus parėjus arba ant žiemos įsikūrus*. Tai Apjavių šventė.

Šiandien visą buvusį rudens švenčių ciklą tenka atšvęsti per vieną ar dvi dienas. Suprantama, kad tokiu atveju iškyla šventės eigos ir darnos tarp skirtingų jos lygmenų klausimas. Kaip atšvęsti Ilges, kad šventėje būtų vietos ir vaisšems (viešė), ir vėlėms (Vėlinės), ir žmogaus sielai (Ilgės), kad šventė apimtų ne tik visus tris lygmenis, bet ir išlaikytų vyresniškumui paklūstančią darną? Trumpai tariant – kaip šventėse išlaikyti žmogaus sielą skaitinančią šventumo nuotaiką?

Vaišės rudens šventėse būdavo gausios. Šiandien mums labai svarbu, kad jos nevyrautų. Tai turėtų būti tik trečiaeilis

rūpestis. Kapų papuošimas taip pat neturėtų būti svarbiausias reikalas. Pirmyenybė turi būti skirta dvasinės šventumo nuotaikos kūrimui.

Šventinė nuotaika kuriama išėjimu iš kasdieninės buities ir nusiskaistinimu. Kasdieninio gyvenimo tėkmės pakeitimas pažymimas ir išorinėmis apeigomis. Į sakralią šventės erdvę įžengiama pro vartus, simboliškai atsiskiriant nuo įprastinės – kasdienės aplinkos. Kartu atliekamas ir apeiginis apsiplovimas. Tačiau tai tik simbolinė išraiška vyksmo, kuris *turėtų vykti žmogaus širdyje*. Senojo Lietuvos kaimo žmonės kiekvieną didesnę šventę pasitikdavo sukūrę Romuvą savo viduje, t. y. šventės išvakarėse būdavo prašoma artimųjų ir kaimynų atleidimo, kartu dovanojant skriaudas ir kitiems. Žmogus gailėdavosi padarytos neteisybės ar skriaudos ir tuo skaitindavo savo sielą.

Gėla (gailestis) *gailina žmogaus sielą*. Kokia gyvenimo išmintis slypi šiame sakinyje? Yra žodžiai *gaila*, *gailas*, *gailė*, kurie reiškia: 1. ‘gailestis, pasigailėjimas’: *Gaila mane didi ima*; 2. ‘aštrus, aitrus, kartus’: *Sesė liejo gailias ašaras*; 3. ‘atgaila’: *Darykite gailę*. Šarmas taip pat yra *gailus*: *Šarmas pirma nebuvo gailus, o dabar jau gailisi* (LKŽ).

Gailestis (*gaila*) ir aštrumas – koks tarp jų ryšys? Kuo *gailusnis* šarmas, tuo *balčiau* jis *skalbia*. Tai patvirtina prūsų kalbos žodis *gailis*, kuris reiškė ‘baltas’. Ši reikšmė patvirtina nuojautą, kad žodis *gailas* reiškia dar ir baltumą, o *gailinti* reiškė ir ‘baltinti, skaistinti’. Taigi *gėla* (gailestis), *gailindama* širdį, ją baltina, apvalo, t. y. skaistina. Regime, kad sena kaip žmonija tiesa, jog *kančia skaistina žmogų*, įrašyta mūsų kalboje.

Palyginkime žodžius *ilgės*, *liga* su žodžiais *gaila*, *gėla*, *gėlas*. Visuose juose kartojasi priebalsiai **l** ir **g**, tik pirmoje žodžių grupėje pirma eina **l** ir po jos **g**, o antroje žodžių grupėje – atvirkščiai. Pirmoje grupėje priebalsis **l** reiškiasi per **g**, t. y. asmeniškumas reiškiasi per gamtiškumą, natūralumą. Žodžiuose *ilgėtis*, *ilgės*, *liga* asmeniškumas, asmuo yra pirmoje vietoje, o tai reiškia, kad galia kyla iš asmeniškumo centro ir veikia atmetančiai, apvalančiai. Žmogus, ilgėdamasis ar sirgdamas, atmeta žemiškus prisirišimus, apsivalo ir eina į dvasingumą. O antroje žodžių grupėje, kurioje **g** reiškiasi per **l**, t. y. gamtiškumas, natūralumas reiškiasi per asmeniškumą, atskirtumą, – iš natūralios gamtos atsiranda vis grynesnė medžiaga ar skaistesnis žmogus. Taigi, žodžiai *gaila*, *gėla*, *gėlas* reiškia gryninimą, švarinimą, skaistinimą, todėl *gaila* *gailina širdį*, t. y. apvalo sielą nuo nešvaros, o grynas, bedruskis vanduo vadinamas gėlu. Gėlas – tai reiškia *gailintas* arba apvalytas, kaip ir siela, per gailestį.

Mūsų protėvių pasiruošimas, t. y. nusiskaistinimas prieš didžiąsias šventes gerai dera prie krikščioniškųjų švenčių iš-

vakarių, vadinamųjų vigilijų (lot. *vigilia* – budėjimas, budrumas, naktinės pamaldos).

Ypač stipriai vidinės ramybės poreikis buvo jaučiamas Ilgių šventėje. Tai liudija ir S. Daukanto aprašytoji išpažintis bei atgailos atlikimas Ilgėse: *Žyniai tuo tarpu pamokslą sakė svietai apie dabą (papročius), būdą žmonių, apie reikalus ūkio ir lėtos, apie narsybę ir kantrybę garbingų vyrų, karuose kritusių. Paskui taip sugraudinti žmonės nuo kunigu, kožnas šnibždėjo jiems į ausį savo kaltes ir nuodėmes, kursai pagrobęs jį už plaukų su lazda aptalžė, jog jis ne taip elgėsi, kaip reikėjo doram žmogui. Kožnas nukentėjęs taip savo pakūtą, nusiminęs spūdino šalin. Tą visiems atlikus, griebė pačiam žyniui už čiuprynos ir jį taip pat aptalžė už jo nuodėmes, jog ne taip elgėsi, kaip jam priderėjo. Žynys susitvarkęs savo drabužius sakė antrą pamokslą moterims, kad ūkio vilkėjomis būtų, vyrų savo klausytų, namus gerbtų, doromis motinomis ir doromis gospadinėmis tapti teiktusi.*

Susitaikymas ir vidinė ramybė būtina kiekvienos šventės sakralumui išlaikyti. Tik palikę visas buitinio gyvenimo nuoskaudas, su apvalyta širdimi būsime verti įžengti pro vartus į sakralią šventės erdvę, – tą aplinką ir nuotaiką, kuri sklinda iš nuskaistėjusių šventės dalyvių širdžių. Lietuviškųjų dainų skambėjimas pripildo erdvę amžinasties gaivesio, jų minorinė nuotaika gerai dera prie ilgesingo rudeniškojo liūdesio.

Mirštančios gamtos nuotaikoje prisimenamos mirusiųjų vėlės. Lankomi kalneliai – kapinės. Išlikę nemažai užrašytų mirusiųjų pagerbimo ir atminimo papročių. Tačiau senųjų švenčių gaivinimo tikslas turėtų būti ne vien tiksliai kartoti protėvių papročius, bet suvokti senuosiuose papročiuose slypinčią esmę ir suteikti jai naują formą: jau iš mūsų pačių vidinio gyvenimo išaugusios esmės išraiškas – apeigas. Kita vertus, papročiai buvo užrašyti senosios religijos irimo (destrukciniame)

laikotarpyje. Todėl negalima visų papročių vertinti vienodai. Kiekvieną senovinį paprotį turėtume vertinti lietuviškos pasaulėvokos visumoje bei krikščioniškos pasaulėžiūros šviesoje.

Aptarkime daugelyje vietovių aprašytus vėlių maitinimo papročius, kuriuos bandoma atgaivinti, mėgdžiojant senųjų apeigų aprašymus. Vėlių maitinimo priežastis – suprantami sentimentai, o šiais laikais galbūt ir egzotikos troškimas. Tačiau ar tai yra gerai? Šie papročiai susiję su senosios pasaulėvokos irimu ir Ilgių šventės sakralumo praradimu – su jos slinktimi į kultūrinį-buitinį lygmenį. Panašų vaizdą matome visose senosiose šventėse. Kaip Rasos šventėje į pirmą vietą iškilo gamtinis-ūkinis (vaisingumo-derlumo) lygmuo, taip sakralioji rudens švenčių ciklo dalis – Ilgės užleido vietą Vėlinėms su vėlių maitinimo papročiais.

Mirti reiškia *rimti*, t. y. nutolti nuo buvusio gyvenimo. O vėlių maitinimas kūnišku maistu yra pratęsimas ir gaivinimas to būvio, kuriame mirusysis gyveno iki mirties. Tačiau kitas, rečiau išlikęs ir galbūt senesnis paprotys draudžia tarti mirusiojo vardą, nes vardo tarimas – tai priminimas jau nugyvento gyvenimo, kuriam velionis turi rimti ir tolti nuo erdvės bei laiko pasaulio. Todėl mirusieji netenka tikrinio vardo ir vadinami bendrinio *velionio* vardu. Yra išlikęs dar vienas bendrinis visų mirusiųjų pavadinimas – *diedas*, *diedai*, kuriuo vadindavo visus anapus iškeliavusiuosius, nepaisant jų amžiaus ar lyties. Tačiau šitaip mirusįjį vadindavo tik po metinių, kai jis nebelaikomas šeimos nariu ir prijungiamas prie visų Anapilin išėjusiųjų. *Po metų Dievas dušią aukščiau pakel*, – sakydavo Mažojoje Lietuvoje.

J. Balys į papročių apie laidotuves rinkinį įdėjo keturis užrašymus, draudžiančius minėti velionio vardą. Pavyzdžiui, švenčioniškiai sakydavo: *Po smerčiai kai dalijasi turtus, tai nereikia jo vardas minėt, nes jam aname sviete labai sunku*. Pranė Dundulienė „Lietuvių etnografijoje“ rašo: *Kad*

nutrūktų ryšys su mirusiojo vėle, šermenyse ir kurį laiką po jų buvo vengiama minėti mirusiojo vardą. Iki šių dienų kai kuriose Lietuvos vietovėse, pavyzdžiui, Ramygalos parapijoje šis paprotys išliko maldų už velionį paaukojimo formulėje. Per budynes, laidotuves ir ketvirtynas meldamiesi už mirusįjį, netaria jo vardo, bet maldas aukoja kreipdamiesi į velionio šventąjį globėją, prašydami globoti mirusįjį. Pavyzdžiui, jei velionio vardas Antanas, baigus maldas giedama: Šv. Antanai globėjau, globok sielą jo, / Melskis prie Dievo už sielą jo!

XX a. dar buvo žmonių, prisimenančių, kad ant paminklinio kryžiaus nerašydavo nei vardo, nei pavardės. Ir per metines, kai maldos skiriamos visai velionio giminei, netariami mirusiųjų vardai, bet, naudojant minėtą kreipinį į šventuosius Globėjus, aukojamos maldos už visus giminės mirusiuosius. Šį paprotį yra aprašęs ir M. Katkus „Balanos gadynėje“.

Velioniui reikia ne kūniško maisto, primenančio jau pasi-
baigusio žemiškojo gyvenimo įpročius, kurie velioniui ne tik nereikalingi, bet ir trukdo tolimesnei mirties virsmo eigai. Jam reikia dvasinio maisto – tokio, kuris žadintų velionio sielą skrydžiui šviesos sritin. Senuosiuose papročiuose regime ir dvasinį mirusiojo pamaitinimą. Neretai dvasinis ir kūniškas velionio pamaitinimas vyksta lygiagrečiai. Pretorijus rašo, kad mirusiųjų paminėjime *pusvalandį sėdi visai tyliai, nekalbėdami nei žodžio, tada visi suklaupia ir meldžiasi, kad Dievas suteiktų vėlei ramybę. Po to jie vėl susėda prie stalo, pradeda valgyti ir gerti, betgi pirma visa ko, ar tai būtų mėsa, duona, žuvis, meta jie po stalu vėlėms pirmąjį kąsnį, taip pat nupila po stalu pirmąjį kąšą alaus.*

Vėlių maitinimas galbūt ir palengvina velionio atsiskyrimą nuo buvusio gyvenimo įpročių, nuskaistėjimą ir tuo pačiu perėjimą į dvasinę būtį, tačiau kartu jį ir prailgina.

Malda bei velioniui paaukoti šventieji sakramentai – tai dvasinis maistas, skaisinantis mirusiojo sielą ir keliantis jį arčiau

Amžinosios Gyvybės šalies. Tokiu dvasiniu maistu ir maitinkime dar neradusias ramybės vėles. Jei neeiname šventų sakramentų, tai, sužadindami savo širdyse ramybės ir tolimojo skrydžio ilgesį, siųskime vėlėms Amžinybės dvelksmą, – kad jos sekdamos šviesą kiltų aukštyn. Tada jos iš tikrųjų bus dėkingos ir išties mums pagalbos ranką, kai ir mes patys peržengsime Amžinybės slenkstį. Vaisės turėtų būti skiriamos tik jų reikalingiems, t. y. tik gyviesiems. Tačiau ne per gausios, – kad nenustelbtų mumyse Amžinosios Tėvynės ilgesio.

Smėlio kalneliuose amžiams nurimusios ilsisi mūsų artimųjų širdys. Kapinėse dainuojamos dainos apie siratėlius, atėjusius aplankyti tėvelių, gulinčių *aukštajam kalnely*, arba raudamos senosios raudos ypač išryškina liūdesio nuotaiką. Bet ir čia nuskaistinkime sielą ilgesiu. Tam labai tinka krikščioniškos giesmės, ypač „Dieve, arčiau tavęs“, kurią giedant siela tarsi paukštis kelia sparnus skrydžiui.

ILGĖS

*Duotų Dievas taip numirti, / Kaip numirė tėvas, motė:
Dainuodamas tėvas mirė, / Dainuodama mirė motė.*

(latvių tautosaka)

S. Daukantas Ilgių šventės aprašyme pasakoja, kad žyniai mokydavo, kaip turėtų gyventi žmogus. Būdavo sakomas atskiras pamokslas vyrams – *apie papročius ir reikalus ūkės, apie narsybę ir kantrybę garbingų vyrų karėse kritusių*, ir atskiras moterims, – *kad jos namus gerbtų, doromis motinomis ir geromis gospadinėmis būtų*. Garbingiausiam asmeniui pasakojant apie didžius senolių žygius, apie galingą jų dvasią ir atliktus žygdarbius, kiekvienas nejučia pajusdavo savo gyvenimo netobulumą ir sieloje sukildavo gerumo, *labumo* ilgesys. Labumo ilgesys – tai vidinis ilgesys savo tikrojo Aš, kuriam reiškiantis žmogus vis labiau labėja (gerėja) ir skleidžiasi jo žmoniškumas.

Daug ir įvairių dalykų ilgisi žmogus. Tačiau jis netampa vertesniu, nelabėja ir neauga jo žmoniškumas, ilgintis ir kauptiant vien medžiaginius lobius. Taip gyvendamas žmogus tik *lobėja*. Žmogus amžinai pasiliktų vargšas, jeigu neaugtų, nesiskleistų jo žmoniškumas. Tik žmoniškumas visiems pasaulio dalykams ir reiškiniams suteikia vertę.

Metų pabaiga. Visas žemės užaugintas derlius (lobiai) sukrautas svirnuose, daržinėse ir kituose podėliuose. Visus metus dirbęs lietuvis tikėjosi *algos*. Dabar jis gali naudotis savo alga, savo triūso vaisiais. Valgyk, gerk, linksminkis...

Metams baigiantis senieji lietuviai skaičiuodavo ne tik savo triūso vaisius – derlių, bet apžvelgdavo, įvertindavo ir dvasinį gyvenimą bei elgesį. Žmogus metų gale gauna savęs vertą atlyginimą – alga. Antroji žodžio *ilgės* prasmė yra ‘duklė, dovanos’: *Brolis gyveno ten be jokių ilgių* (LKŽ). Gaunama alga parodo, koks žmogus yra. Alga žmogų tarsi šaukia, kviečia į vienokias ar kitokias užsidirbto gyvenimo sąlygas. Žodis *alga* sudarytas iš tų pačių priebalsių *l-g*, kaip ir žodis *ilgės*. Ilgių antroji prasmė yra dovanos, kurių ilgimės, o alga reiškia ne tik atlyginimą, bet ir kvietimą, šauksmą. Iš tiesų, veiksmazodis *algoti* reiškia ‘vadinti, šaukti’: *Kas esi? Kaip tave algoja?*; *Dovydas buvo labai šventu, o tačiau algojosi šunimi*. Antroji šio žodžio prasmė – ‘dainuoti, šūkauti’: *Algoji per dienas, kad ir nenusibosta*. Ir trečioji – ‘išmalδος prašyti’: *Taip moka algoti, kad nebereikia geriau* (LKŽ). Taip pat palyginkime žodžius *elga* (elgesys) ir *alga*. Kokia elga – tokia ir alga: *Alga grieko yra smertis*; arba kitaip: *Griekas algoja* (šaukia) *smertin*.

Toks susimąstymas, pasak S. Daukanto, pamokslas apie savo veiklos išdavus iš tiesų algoja, kviečia žmogų ten, kur jis nusipelnė. Užtarnautos algos (t. y. savo elgos) menkumo pajutimas yra paskata susimąstyti ir žadinti šviesesnės būties ilgėsį. Žadinti ilgėsį, brandinantį ašainę žmogaus sąmonę.

Dvasią algojančius protėvių žygdarbius prisimindami, einame į miško Romuvą prie ąžuolo ar į piliakalnį. Tokios buvo senovinės tinkamiausios vietos lietuvio sielai alginti (žadinti). Dabar Visų Šventųjų šventėje einame į bažnyčias.

Prisimename ir mūsų šventuosius, jų gyvenimo kelią nušvietusius priesakus: kunigiškąjį (bramano) šv. Kazimiero ryžtą – *Geriau mirti, nei susitepti*; karžygiškąją (kšatrijišką) palaimintojo Mykolo Giedraičio išsvermę – *Ištverti iki galo* ir valstietišką palaimintojo Jurgio Matulaičio (vaišijo) pasišventimą – *Sudegti kaip žvakė*.

Senuoju papročiu simboliškai išpildome Jono Evangelijoje užrašytus Kristaus žodžius: *Jeį kviečių grūdas nekris į žemę ir nemirs, jis pasiliks vienas, o jei mirs, jis duos gausių vaisių* (Jn 12, 24).

Bet kodėl grūdelis nesibijo —

Argi jam tamsoj nėra baugu?

Į tą pačią ilgo sapno karaliją

Nukeliauja grūdas ir žmogus.

O palaiminta ana sekundė,

Ir be galo ir be krašto nuostabi,

Kai grūdelis žemėj atsibunda,

Tartum vaikas motinos glėby! (L. Andriekus)

Su degančiomis žvakėmis rankose beriname į žemę grūdą, – kad mirę tam, kas nedora, kaip tas į žemę kritęs grūdas, sudaigintume savo sielose šviesesnės būties daigus.

VĖLINIŲ PAPROČIAI

Myli mane ši saulelė, / Ana saulė taip nemyli: /

Šitą saulę aš pažįstu, / Anos saulės nepažįstu.

(latvių tautosaka)

Rudens virsmo nuotaikoje prisimenamos vėlės, lankomi kapeliai, deginama ugnis. Seniau kurdavo laužus, vėliau juos pakeitė žvakių deginimo paprotys. Kai kuriose Dzūkijos vietovėse laužai tebedeginami iki šiolei. Yra surinkta ir užrašyta daug mirusiųjų pagerbimo, atminimo ir bendravimo papročių. Dažniausiai minima vėlių vaišinimas, išmaldos dalijimas ir maldos už mirusiuosius.

Vėlinių vaišės ir valgiai

Pasak etnografo Antano Mažiulio, XIX a. viduryje Vėlinės kiekvienas sodžius šventė atskirai. Buvo įprasta visiems, net ir vaikams, susirinkti sodžių kapinaitėse. Sakydavo, kad tą

naktį ir vėlės susirenkančios kapuose, paprastai medžiuose ar kryžių viršuje. Kapinaitėse, apdalię varguomenę maistu bei kitokiomis dovanomis, pasimeldę, pasikvietę ir neturtinuosius, prie šeimos kapo susėdę valgydavo. Salako ir Tau-ragnų apylinkėse XIX a. viduryje buvo paprotys paruoštą Vėlinėms maistą Visų Šventųjų vakare sudėti nakčiai ant kapo. Jį valgydavo ir dalydavo vargšams per Vėlines.

A. Valantinas, remdamasis senųjų pasakojimais, 1938 m. paskelbė toki Vėlinių vaišių aprašymą: *Dar praeito šimtmečio viduryje kai kuriose vietose Vėlinių vakarą žmonės šventė savotiškomis apeigomis. Kapinėse keldavo vaišes. Susirinkusi giminė eidavo į kapines, vedama seniausio tos giminės nario, giedodami: „Viešpatie, didžioj smarkybėj ir rūstybėjė Tavo...“ . Kartu su savimi nešdavosi visokių valgių ir gėrimų. Kapinėse, prie giminės kapo, vadovas mojęs pirštu į visas keturias šalis, kviesdamas vardais mirusių gimines iki pat prabočių, kurių tik beatminė vardus. Paskui į visas šalis laistydavo alų, degtinę, midų, pieną. Ant kapo padėdavo duonos, mėsos, sūrio ir kitokių valgių.*

1916 m. rašyta, kad iki paskutinio XIX a. ketvirčio Lietuvoje buvo įprasta per Vėlines, be kitų valgių, ant kapų dėti kiaušinių. Nakčia elgetos tuos valgius švariai nurinkdavę ir kitą dieną suvalgydavę. Kiaušiniai yra gyvybės radimosi, prisikėlimo simbolis.

B. Buračas rašė, kad ant kapų valgius dėdavo dar ketvirtajame XX a. dešimtmetyje. Jis dažnai matęs kapus, apdėtus obuoliais, riešutais, saldainiais, pyragėliais ir kt. Kiti valgius ant kapų sakėsi dėdavę todėl, kad atlėkę alkani paukšteliai palestų ir už tai mirusiems pagiedotų, juos palinksmintų. Dar kiti tikėdavęsi, kad ateis alkanas žmogus pasistiprinti valgiais ir pavalgys už numirusįjį.

Vaišės kapinėse ir valgių dėjimo ant kapų papročiai nyko palaipsniui. Varėnos ir Salako apylinkėse valgių dėjimo ant kapų paprotys išnyko 1908 m., kitur žymiai vėliau, o pravoslavų kapinėse ir šiandien galima pamatyti stalus ir ant kapų dedamus valgius, ypač gėrimų taureles.

Vėlių lankymasis

Ne visi po mirties / Randa atilsį dvasiai ir kūnui.

— — —

*Vėlės vaiduoklių šnekos prikeltos / Visagalį maldauja,
Kad sudiltų ryšys / Su tikrove. (L. Andriekus)*

Per Vėlines laukdavo namuose apsilankančių vėlių. Vėles sutikti ruošdavosi įvairiai. B. Buračo tvirtinimu, dar daug kas ir XX a. ketvirtajame dešimtmetyje tikėjo, kad Vėlinių vakare ir naktį galima susitikti su mirusiais, pasimatyti ir pasikalbėti kaip su gyvais. Vėlinių vakare, laukiant vėlių apsilankymo, pasirūpinama jas tinkamai priimti ir pavaišinti. Sakmėse sekama, jog žmonės yra matę iš kapinių išeinančius vėlių pulkus, kad netyčia ar sąmoningai patekę į vėlių mišias, radę vėlių pėdas smėliu išbarstytoje trobų asloje ar panašiai. Kitur vakare ant stalo palikdavo indus ir maistą, o seniau – ir atvirus namų langus, duris, kad vėlės galėtų įeiti. A. Mažiulis rašė: *Vėlinių išvakarėse pakurdavo pirtis (kitur jaują), kad grįžusios giminės vėlės galėtų sušilti. Taip pat padėdavo joms vandens, rankšluostį ir maisto.* Pasak žmonių, vėlės atėdavusios vidurnaktį ir trumpai jas galima buvo matyti, bet tik atsitiktinai, ne slapta budinti ir jų laukiant. *Kupiškėnai ir panevėžiečiai*, – rašė B. Buračas, – *Vėlinių išvakarėse laukdavo atsilankančių į namus mirusių savo artimų vėlių, paklodavo lovoje baltą ir minkštą patalą. Uždegdavo šalyse pagalvio po vieną šventišką grabnyčios žvakę ir klūpodavo prie lovos laukdami ateinant mirusiojo vėlės. Jei girdisi lubose ar grindyse braškant, reiškia, mirusieji*

atėjo. Buvo manoma, kad Vėlinių vakare vėlės apsilankydavo kaip nepažįstamas keleivis. Toks keleivis, – rašė B. Buračas, – labai nuoširdžiai priimamas ir geriausiai pavaišinamas. Tai vis įtaka anksčiau buvusio įsitikinimo, kad tokie keleiviai – tai vėlės arba vėlių siųsti pasiuntiniai lankyti gyvųjų ar malonių kokių nors prašyti, kad pagelbėtų vargstantiesiems mirusiems.

Anot A. Valantino, žemaičiai yra įsitikinę, jog Visų Šventųjų naktį, tuojau po pirmųjų gaidžių visos vėlės yra paleidžiamos iš skaistyklos, atklanių ir nebekenčia kančių. Tada jos visais keliais bei takeliais būriais ir pavieniui traukia melstis į bažnyčias arba eina į savo namus aplankyti gyvųjų. Pamačiusios degant žvakeles, jos ateina ir meldžiasi prie šventųjų smutkelių. Mažų vaikų vėlės, kurios palaidotos dar vystyklusose, negalėdamos paeiti, riedėte rieda bažnyčion.

Labai įdomus šis A. Valantino pasakojimas: *Pažinojau Žemaitijoje seną varpininką. Keturiasdešimt metų garbindamas Dievą varpų virve, parapijiečiams „po dūšeles“ zvanijo. Jis irgi buvo „dvasiaregis“, šiurpius atsitikimus pasakodavo. Kiekvieną Vėlinių vakarą jis eidavo į kapines mažų, negalinčių paeiti vaikų vėlelių bažnyčion nešti. Užsikabindavo jas už juostos, kitos ant pečių sulipdavo, į kiekvieną ranką po keturias paimdavo ir nešdavo bažnyčion. Iš bažnyčios vėl į kapus atnešdavo.*

Maldos už vėles

Per Vėlines būdavo renkamos piniginės aukos bendroms mišioms už mirusiuosius. Tokias mišias Marcinkonių parapijoje vadino *diedais* (minėjome, kad mirusieji vadinti bendru vardu *diedai*). Buvo sakoma, kad kartą per metus reikia duoti mišioms už nežinomą numirėlį, kuris neturėjo giminių ir niekas už jį mišių neužpirko. Meldžiamasi kapinėse ir namuose. B. Buračas aprašė retą atvejį, kai turtingesnieji pasamdydavo

giedorių, kad giedotų prie nurodyto kapo mirusiojo atminimui.

Aukštaičiai ir suvalkiečiai per Vėlines namuose giedodavę rožančių, o žemaičiai – „Kalnus“. A. Valantinas taip aprašė „Kalnų“ giedojimo pabaigą: *Dabar sukalbėkime penkerius poterius už dūšių Mykolo, šios sodybos įkūrėjo, kurio ir kauleliai jau sutrūnijo. „Tėve mūsų...“ Ir taip išvardijami iš eilės vardai bočių ir probočių. Paskui meldžiamasi už tuos, kurie nebegrižo šion pastogėn iš tolimų ciesorystės kraštų, už tuos, kurių nė vardų nebeatmenama, už karėvius, mūšio laukuose žuvusius, už paskendusius marių platybėse, už tikėjimo nustojusius, už keleivius, šią naktį per girias keliaujančius, ir už visus tuos, kuriems mūsų malda reikalinga.*

Tokius mirusiųjų paminėjimus rengdavo visą lapkričio mėnesį. Kai kur jį net Vėlių mėnesiu vadindavo. Taip jis vadinamas ir senuose latvių kalbos žodynuose. M. Katkus „Balanos gadynėje“ rašo, kad tą mėnesį beveik visose kaimo trobose pačiliui minėdavo mirusiuosius su maldomis, giedojimais ir vaišėmis.

Vėlinių išmalda

Ypač paplitusi buvo Vėlinių išmalda. Prie bažnyčių tą dieną susirinkdavo parapijos elgetos. M. Katkus rašė: *Visi elgetos, kokie tik yra parapijoje, susieina tą dieną sėdėti ant šventoriaus. Žmogus, dirbęs per amžių, pasijutęs senatvėje pavargęs, jau neištenkęs, tą dieną pirmą sykį ištiesia ranką išmaldei. Parvažiavę iš bažnyčios pasakoja naujieną: „Gi ir Dileris jau elgeta, sėdi ant šventoriaus su elgetomis“. Prisėda elgetų dvi eilės, nuo vartelių ligi bažnyčios durų, ir visi gauna pilnas terbas. Moterys dalija griežiniais duoną ir ragaišį, vyrai – kapeikomis pinigų. Ir duodantieji, ir imantieji žino, kokiame reikalui dalijama; žino, kad čia užperkamos maldos už dūšias čysčiuje kentančias. M.*

Katkus čia aprašo seną, XIX a. pabaigoje sunykusį, visuomeninį pavargėlių ir pasenusių žmonių (vadinamųjų kunigų, diedų, elgetų, ubagų) sluoksniu išlaikymo paprotį. Pasenęs žmogus netapdavo išlaikytiniu (pensininku), kaip kad mes dabar. Jis tik pereidavo į dvasinės veiklos sritį ir tapdavo senoviniu kunigu, kuriuos vėliau imta vadinti diedais, ubagais, elgetomis.

Anksčiau mirusiuosius minėdavo ir gausiai išmalda elgetoms, ubagams, diedams, dalindavo keturis kartus metuose. Tokias diedų apdovanojimo apeigas dzūkai vadino *dziedais*. 1937 m. užrašyta: *Dziedai buvo per Visus Šventus, Grabnyčias, Sekmines ir Žolines. Per Žolines būna vadinamieji „naujienu dziedai“ (naujienu todėl, kad valgiai daromi iš naujo derliaus). Per šiuos „dziedus“ prikepama ir priverdama iš naujo tų metų derliaus. Žolinių rytą, viską sutvarkius einama pusryčiauti. Viską, ką paskiria dziedam, sudeda ant stalo: avies šlaunelė, keli bakanėliai duonos ir pyrago. Šeimininkas paėmęs uždega žvakę ir leidžia ją per visų prie stalo esančiųjų rankas. Leidžiant žvakę kalbama Visų šventųjų litanija. Apėjus žvakei apie stalą šeimininkas vėl paima žvakę, apneša triskart apie tuos valgius, kurie paskirti dziedams. Po to pusryčiaujama. Po pusryčių važiuoja į bažnyčią ir tuos paskirtus valgius išdalina prie bažnyčios sėdintiems dziedams (elgetoms) arba atiduoda špitoliun. Tokios apeigos Varėnos valsčiuje dar būdavo atliekamos iki Pirmojo pasaulinio karo.*

Išmaldos dalijimas buvo tarsi malda „pirkimas“: už artimuosius, už gimines, už tuos, kurių niekas neatsimena, ir tuos, kuriuos susapnuodavo, kad *valgyt nori*. Įprastinė Vėlinių išmalda – duona ir aviena (lapkritis buvo avių pjovimo metas). Vėlinėms kepavo mažus duonos kepalėlius – bandeles. Dalydami bandeles elgetoms, pasakydavo giminės mirusiųjų, už kuriuos prašydavo melstis, vardus. Kiti bandeles sieloms „išdalina“ dar prieš jas pašaudami į krosnį: pirma – motinai, antra

– seneliui ir t. t., galiausiai – tiems, kurių niekas neatsimena. Kiti tėvams kepdavo didesnę – pailgą – kepaliuką, ant jo įspausdavo kryželį ir duodavo tam elgetai, kuris pamaldesnis.

Vėlinių laužai ir žvakės

Iki XIX a. pabaigos žvakių kapinėse nedegindavo. Anksčiau kaimo kapinaitėse būdavo užkuriamas bendras laužas, kuriame degindavo senus nuvirtusius kryžius. Senų kryžių deginimas ir buvo ta paprasčiausia, pirminė seno naikinimo ir naujo gimimo apeigos forma. Deginant vyksta perkeitimas. Tai, kas deginama, virsta šiluma ir šviesa. Laužų deginimo paprotys kai kur Dzūkijoje išliko iki šių dienų. Prie laužo susirenka viso kaimo gyventojai, bendrauja ir bendrai gieda ar meldžiasi už mirusiuosius.

Pirmą kartą žvakės ant kapų paminėtos apie 1880 m. Varėnos apylinkėse. Bažnyčios šventoriuje per Vėlinės supildavo simbolinę kapą ir jame susmaigstydamo žvakes. Kunigui jas pašventinus, parapijiečiai nešdavo po žvakę ant savo artimųjų kapų. XX a. pradžioje žvakes ant kapų degino Pandėlio apylinkėje, o 1913 m. žvakės Suvalkijoje jau buvo paplitusios. XX a. 3-4 dešimtmečiais žvakių deginimas dar labiau paplito, o 7-e dešimtmetyje jis tapo visuotinu. XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje žvakės negalėjo būti paplitę ir dėl brangumo. Antrajame XX a. ketvirtyje išgalėjo paprotys uždegti žvakę ir ant kapų tų žmonių, kuriems jautiesi skolingas.

VĖLINIŲ RYŠYS SU KRIKŠČIONYBE

Lietuvių kalendorinės šventės dažnai yra taip susiję su krikščionyste, kad sunku atskirti kas yra krikščioniška ir kas prosenoviška. Pirmųjų amžių krikščionys šventė tik dvi metines šventes: Kristaus prisikėlimą – Velykas ir Šventosios Dvasios atsiuntimą – Sekmines. Visoms kitoms šventėms atsirasti

labai didelę įtaką turėjo senųjų indoeuropietišku švenčių kalendaris. Vokiečių mokslininkas R. Langė (R. Lange) knygoje „Mano tėviškės teologija“ aprašo, kaip senosios germanų šventės tapo ar paveikė krikščioniškas apeigas bei šventes.

Pirmą kartą Visų Šventųjų šventė buvo pradėta švęsti IV a. kaip Visų Kankinių diena. Iš pradžių tai buvo pavienių bažnyčių, bendruomenių, bet ne visiems krikščionims privaloma šventė. Visų mirusiųjų paminėjimo dieną arba Vėlinės Izidorius Sevilietis (VII a.) siūlė švęsti pirmą sekmadienį po Sekminių. Anatolijus Macietis IX a. siūlė Vėlinės švęsti sekančią dieną po Visų Šventųjų, o 998 m. Kliuni vienuolyno abatas Odilis pradėjo Vėlinės švęsti lapkričio 2 d. Pamažu ši data išplito po visas bažnyčias ir vienuolynus. Tačiau tik 1311 m. Vėlinių šventė oficialiai įvedama į Romos katalikų liturgiją. Visų Šventųjų šventė įteisinta dar vėliau – 1480 m.

Iš pradžių krikščionybėje mirusiųjų paminėjimo šventė neturėjo pastovios datos galbūt todėl, kad mirusieji senoviniu papročiu būdavo minimi keturis kartus metuose – per visas didžiąsias šventes: rudenį, viduržiemį, pavasarį ir vidurvasarį. Lietuvoje paprotys minėti mirusiuosius keturis kartus per metus jau išnykęs, tačiau, kaip rašė B. Buračas, Kauno kapinėse per Velykas dar ir XX a. ketvirtajame dešimtmetyje daugelis kapų būdavo apdėti margučiais, degdavo žvakutės prie žalumynais apkaišytų velykinių avinėlių. Yra išlikęs pavadinimas *Vėlių velykėlės*, tačiau kaip jos būdavo švenčiamos žinių nėra. Pravoslavai ir dabar mirusiuosius mini keturis kartus metuose. Tačiau pagrindinis mirusiųjų paminėjimas būdavo rudenį per Vėlines.

Senovinės Vėlinės, kaip ir kitos didžiosios šventės, tęsdavosi apie dvi savaites. Viena savaitė buvo spalio, kita lapkričio mėnesį. Krikščionybė šį paprotį pratęsė, įveddama Vėlinių oktavą – mirusiųjų minėjimą aštuonias dienas.

PRIEDAI RUDENS VIRSMUI

Patarlės apie mirtį ir gyvenimą

Gražus karstas – ne numirėliui džiaugsmas.
Mano amžius praėjo, bet metų skaičius pas Dievą nesumažėjo.
Tikėkis gyventi, bet mirti ruoškis.
Gyvenk dvejopai: iki amžiaus galo ir iki vakaro.
Gimsta žmogus mirčiai, o mirs gyvenimui.
Nekaltas žmogus nebijo mirties.
Be laiko siela neišeis. Kas įdėjo sielą, tas ir išims.
Kas dažniau mini mirtį, tas mažiau nusideda.
Bijok gyvent, o mirti nebijok. Gyventi baisiau kaip mirti.
Kūnas į ankštumą, siela į laisvę.
Gyvenimas jau ant siūlo, o galvoja apie pelną.
Bėgsi nuo mirties – nepabėgsi.
Nuo mirties ir po akmeniu nepasislėpsi.
Namą statyk, dainas dainuok, bet šešias lentas ruošk.
Gyvenk, pakol Viešpats nuodėmes pakenčia.
Mirtis be atgailos – šuns mirtis.
Susiruošė gyventi – ėmė ir numirė.
Mirtis ne viską paims, paims tik tai, kas jos (kūną).
Dievą užrūstinsi ir mirties nesulauksi.
Ką turi, su savimi nepasiimsi, o kuo nesirūpinai,
tą nusineši su savimi.
Tau, kūne, žemėje gulėti, o man, sielai, stoti prieš teisumą.
Piktam – mirtis, geram – prisikėlimas.
Koks gyvenimas, tokia ir mirtis.

Mįslės

Lino linojėlis, vaško sijonėlis, aukso žiedu žydi. (žvakė).
Ateina tylėdama, išeina giedodama. (mirtis)

Dainos

Oi toli toli

Toli tolumėlėj
Toli mana giminėlės /2k.
Už debesėlių /2k.
 Siųščiau paslali
 Ir mielų tarnelį
 Kad pribūtų tėvutėlis
 Šį vakarėlį
Nėr man paslallo
Nei mielo tėvelio
Nepribuva tėvutėlis
Šį vakarėlį.

*(Toliau daina pradedama nuo pirmo posmo, bet paeiliui
kviečiama visa giminėlė: motinė, seselė, brolelis...)*

Ėjau per lauką –
 žali rugučiai.
Ėjau per antrą –
 žalia giružė, –
Čiulba girios paukšteliai,
 ramin mano širdelę. /2k.

Čiulbat nečiulbat,
 girios paukšteliai,
Nenuraminsit
 mano širdelės.
Aš neturiu tėvelio,
 aš neturiu širdelės.

Ei, toli toli
 mano tėvelis,
Ei, toli toli
 mano senasis, –
Ant aukštojo kalnelio
 po sieraja žemele.

Devynias naktis
 miego nemigau,
Devynias liktis
 lig sužibinau
Tėvelio belaukdama,
 širdelės belaukdama.

Auga kieme dagilėlis

Auga kieme žaliuokėlis,
Kieme kiemely,
Tėvelio dvarely. /2k.

Kelkis kelkis motinėle,
Kelkis kelkis sengalvėle,
Mokyk suglausti
Dagilio šakeles.

Plačios šakos dagilėlio,
Plačios šakos žaliuokėlio,
O dar platesnė
Paci viršūnėlė.

Nesikelsiu dukružėle,
Nesikelsiu jaunuolėle,
Paci suglauski
Dagilio šakeles.

Mirė mano motinėle,
Mirė mano sengalvėlė.
Nėr, kam suglausti
Dagilio šakelių.

Kelkis rytų kuo anksčiausiai,
Eik į darbą kuo pirmiausia.
Tai ir suglausi
Dagilio šakeles.

Atein rudenėlis, šaltoji žiemėlė,

Nustojo kukuoti raiboji gegelė.

(Nustojo kukuoti)

Apie Visus Švintus reiks mums išvažiuoti,

Nustokim broliukai daineles dainuoti.

(Nustokim broliukai)

Veža tėvas sūnų šali pasodinįs,

O sūnelis verkia tėvų apskabinįs.

(O sūnelis verkia)

Verkia tėvelis, verkia motinėle,

O labiausiai verkia jauna mergužėlė.

(O labiausiai verkia)

– Cit neverk, mergele, balta lelijėle,

Aš tau parašysiu margą gromatėlę.

(Aš tau parašysiu)

Aš tau parašysiu margą gromatėlę,

Toje gromatėlėj, vardų pavardėlių.

(Toje gromatėlėj)
– Kas man iš to rašto, vardo pavardėlio,
Kad nėra bernelio, balto dobilėlio.
(Kad nėra bernelio)

Apie atgailaujančias vėles

1. Žmogus kur griešino, tai tose pat vietose ir pakūtavoja.
Amžinai vėlėms ant žemės netenka keliauti: kai atpakūtavoja savo metų skaičių, tai ir baigiasi jos žemės kelionė. (Liškiava)
2. Sielos, kurios patenka į skaistryklą, klajoja po visą pasaulį: vienos apsigyvena medyje ar vandenyje, kitos prie namų arba namų ugnyje. Išgyvenusios tam tikrą laiką, grįžta į dangų. (Raseiniai)
3. Kas gyvendamas ant žemės neišpildo savo pareigų arba duoto žodžio, to siela po mirties bus nerami, slankios prie gyvenamųjų namų ir pakūtavos. (Imbradas)
4. Mirusieji grįžta pas gyvuosius savo kančių kentėti. Jie vaidenasi ir prašo maldų. (Raseiniai)
5. Kad vaidentis atstotų, reikia už jo vėlę atlaikyti mišias. (Salakas)
6. Atgailaujančioms sieloms galima padėti, išpildant viską, ko jos prašo. (Raseiniai)
7. Kokio daikto čia žemėje būdamas nekenti, su tokiu po mirties reiks drauge būti. (Šeduva)
8. Kai žmogus mirdamas savo pinigus pakasa žemėje, o nenori jų palikti vaikams arba giminėms, tai to žmogaus dūšia negali nueiti nei dangun, nei pragaran, o tūpčioja ant vietos, kol kas nors jo pinigus išims. (Tverečius)
9. Kai žmogus užpykęs duris trenkia, tada reikės tam žmogui po mirties po slenksčiu pakūtavoti. (Pumpėnai)

10. Negalima apie numirėlį blogai kalbėti, nes tada jis be galo sunkiai kenčia. (Nočia)
11. Gyveno dvi marčios. Gerai sugyveno ir kūrendavo vieną pečių. Viena mirė, kita kūrendama ugnį pamatė ją gale pečiaus. Ta mirusioji sako: „Tu labai nekūrenk pečiaus, nes man karšta, ir melskis“. Ši kūrendavo beveik ant prieždos ir meldėsi. Po kiek laiko vėl padėkojusi ir balta išlėkusi.
12. Girgždant medžiams arba cypiant pečiui, besikūrenant malkai, sakoma, kad vėlelės kenčia. (Tverečius)

Dvasregiai apie vėles

1. Dvasregys elgeta Šimtakojis pasakoja: Daug ką matau, bet sakyti negaliu. Nevalia, mane dūšėlės nubaus... Gerai, kad jūs nieko nematote, o man reikia visiems kelią duoti... Nematote jūs, o ana Kazimieras eina prie kiekvieno ir suplyšusius marškinius rodo. Turbūt gailėjotės nabašninkui užvilkti naujus, bene neuždirbo. Dabar turi gėdintis prieš kitas vėles... Ai kas dedasi ši (Vėlinių) vakarą keliuose. Vėlės būrių būriais bažnyčion traukia. Vos vos atsigavau lig jūsų. Eidamas pro kapines mačiau, kaip numirėliai kėlėsi iš kapų ir grabais mainė. Tik įsisuko vėlių būrin velnias ir kai žiebs vienai per ausį. Nusirito su visu grabu. Turbūt gyvas būdamas bus Komuniją išspjovęs. Tokiems nevalia Vėlinių naktį bažnyčion eiti.

2. Kaupiškio parapijos Kumelėnų Dambrauskis sako: Mano pačiai numirus, po šermenų trečią vakarą, man jau atsigulus, beprisnūstant jaučiau šaltą ranką per veidą braukiant, ale akis atmerkęs nieko nemačiau. Paskui pradėjo patalais nuo kojų galo galvos link lyg su ranka plekšnot, ir susyk vėl apie veidą šaltą ranką jaučiu. Gerai pažiūrėjęs ir savo pačią šalia lovos stovinčią pamatęs, sakiau jai: „Ko tu dabar šičia nori? Tu šičia jau nepriklausai, tavo vieta dabar ne šičia – eik, kur tu priklausai!“ Tada ji atsistojus ir daugiau neparėjo.

3. Sokaičių, Ragainės pavieto, Bačiūnas, gaspadorius, po palaidojimo vakarais namon pareidavęs su ta pačia lazda, kokią jis gyvas būdamas nešiojo. Jo duktė su savo vyru labai bijodavo, nes jis jiedviem ir patalus nuplėšdavo. Po kiek laiko jie apie tai pasakė savo bernui, žemaičiui. Tasai buvo nebaugus. Juodu jam degtinės uždavę, tai jis su stora lazda šalia durų ant sargybos atsistojęs. Kai jau Bačiūno dvasė su savo lazda atsibaldė, tai žemaitis užriko ant jos:

– O ko tu čia nori – ar ant kapinių vietos neturi?

Ir tuomžyg savo lazdą pakėlęs. Dvasė taipogi savo lazdą pakėlęs tarė:

– Duok man ramybę.

Tada atstojus ir daugiau neatėjus.

4. Plimbalių, Ragainės pavieto, mokytojas Kašierius matydavęs vėles.

– Mano mylimi, – sakydavęs, – dėkavokit Dievui, jog jūs nematot, ką aš matau, nes ant palydėtuvių yra daugiau amžinai gyvųjų, negu mūs, mirtinųjų! Nuo kapinių pargrižta tikras lavono pavidalas (vėlė), labai atpažįstamas iš veido bei įkapių, ir po vakarienės vis apie stalą prie nešikų sukiojasi, bet po vakarienės, marginį pašalinus, jis atstoja. Galit numanyti, jog man labai keista būti šermenyse, sėdėti prie stalo, kai apie tave vaikšto dvasia, o ypač kai ji yra šalia manęs, matyti, kad ji niekas kitas yra, o tik šešėlis, kuris, kaip jau sakyta, tikrai atpažįstamas kaip nabašninkas. Man nevalia visko išpasakoti – pons Dievas apsaugoja kiekvieną nuo tokių regėjimų.

5. Nekuri gaspadinė po jos vyro mirties eidavo kas dieną kelis kartus ant kapinių prie jo kapo, o jos dvasregė tarnaitė matydavo, jog kas sykį nabašninko dvasė, savo buvusią pačią iki vartų palydėdavo ir nusilenkusi vėl grįždavo į kapines. Tai tarnaitė kartą pasidrašinus jai sakė:

– Gaspadin, geriau būtų, jog liautumeisi taip dažnai į kapinesėjus, nes per tai tik savo nabašninko atilsį trikdai, nes jis, kožnąkart tave iki vartų parlydėdavęs ir nusilenkęs grįžta atgal.

Dar vienas žvilgsnis į Vėlines

*Koks amžius buvo, kada jie atėjo?
Ir kas jie patys buvo tuo metu?
Kariai? Medžiokliai? Elgetos aklieji?
Kodėl jų pėdas iki šiol juntų?
Ar buvo čia tada nors rėžis javo?
Ar švietė žiburėliai iš trobų?
Iš kur jie spalio šunkeliais keliavo?
Iš šventės? Iš nelaisvės? Iš kapų?
Ką sakė jiems tie ūkanoti kloniai?
Kaip jie vadino tas upes, miškus?
Ką nešėsi jie toj sunkioj kelionėj?
Nukautus žvėris? Mirusius vaikus?
Kaip meldėsi jie? Kaip jie nuo priešų gynė?
Ar jautė, kur galų gale nueis?
Ar esame mes tos pačios Tėvynės?
Ar galima šnekėtis mums su jais? (J. Strielkūnas)*

Žvelgiame į protėvių gyvenimą. Jie žemdirbiai. Tai žmonės, ypatingai tampriais saitais susiję su gamta. Laukai, žemė – tai ne vien jų darbų erdvė bei priemonė (jie beveik visą laiką praleisdavo gamtoje), bet ir visų minčių, siekių, pasaulėjautos centras. Su saule keliasi, su saule gula. Todėl ir jų poilsis vasarą būdavo žymiai trumpesnis negu žiemą, bet kūnas prie to jau prisitaikęs, nes jis gyvena gamtos ritmu. Darbai ir šventės savaime darniai susiklosto, vieni kitus paryškina, įprasmina.

Vasarą darbas darbą veja. Sukdamas dalgį ar traukdamas grėblį nepadainuosi. Dainos skambėdavo poilsio minutėmis, grįžtant namo, vakare.

Atliktiems darbams įvertinti ir naujiems numatyti skirti sekmadieniai, švenčių dienos. Tada šeimininkas apvaikščioja laukus, įvertina atliktus ir svarsto būsimus darbus. Paprastom dienom – tik dirbk. Bet pradunda vasaros darbai, nuimamos rudens gėrybės, ir laukai ištuštėja. Medžiai meta lapus. Išskrenda paukščiai. Padangė papilkėja. Lietus žmonėms nugarą skalbia.

Liūdi gamta, kaip našlaitė prie karsto,

Šypsni motutės praradusi be laiko.

Vėtros sodely lapus tik bevaiko

Graudžios jų aimanos širdį tik varsto. (V. Stonis)

Gamta rimsta – ruošiasi žiemai. Žmogus baigia veiklų metų laikotarpį, persikelia po stogu. Ateina Ilgių metas. Laiko dabar pakanka, nes vakarai ilgi. Gamta taip pat nuteikia apmąstymams. *O kas gi Tu, kurs mano sielą pripildai ilgesio gilaus?* – klausia poetas, pagautas rudeniškos nuotaikos. Ko gi mes ilgimės? Amžino pavasario, nesibaigiančios vasaros? Tos rojaus būsenos? Bet mes juk *savo veido prakaitu* turime pelnytis duoną. Taigi suskaičiuojamas derlius, toji alga, kurią pelnėme per metus. Apsvarstoma tada, kokie buvo praėjusieji metai, kas gerai augo, kas nederėjo. Kodėl? Gal ne taip kažką darėme? O kaip seniau darydavo? Kaip gyvendavo? Ir pasakodavo tada garbingiausias asmuo apie didžius senolių žygius, apie galingą jų dvasią, apie skaistų gyvenimą. Ir, klausant jo, kiekvienas nejučia pajusdavo savo gyvenimo menkumą, netobulumą. Taip didelis troškimas pakildavo atsikratyti to blogio, kuris iš vidaus žmogų menkina, silpnina, kad kiekvienas klausęs vyras eidavo pas sakytoją ir prisipažindavo, ką blogai yra padaręs, ir priimdavo smūgius iš sakytojo kaip alga, kad lengviau būtų tuo vidiniu blogiu atsikratyti. Pagaliau ir patį garbųjį kalbėtoją ištikdavo tas pats likimas. Moterų neliesdavo. (pagal S. Daukanto raštus)

Pavasario ir rudens švenčių apeigose vienas iš ritualų – duonos užkasimas į žemę. Ką tai reiškia? Žmogaus būtis priimena augalą, jo gyvenimą. Mažylis žvelgia tyromis akutėmis, kuriose spindi noras žinoti, suprasti. Kiek įvairių galimybių slypi šiame žmogutyje, kiek galių glūdi! Jis lyg tas želmenėlis, iš dirvos kilęs mažas daigelis. Jam dar reikės šalnas ir vėjus atlaikyti, subręsti, sustiprėti ir naujus grūdus varpoje subrandinti.

Auga žmogus, stiprėja, ieško gyvenimo prasmės, klysta ir keliasi, derinasi į bendrą darną būti su aplinkiniais, išklauso į būties dėsnius ir paklūsta jiems. *Jeį grūdas nekris į žemę ir nemirs, jis pasiliks vienas, o jei mirs, jis duos gausių vaisių* (Jn 12, 24). Tai žmogui skirti žodžiai. Grūdas išsivaduoja iš lukšto, visą energiją atiduodamas želmeniui. Žmogus taip pat turi atsisakyti viso, kas nereikalinga, apmarinti savo egoizmą ir visas jėgas nukreipti tikslingai – aukštin. Tik tada įmanomas dvasinis vaisius.

Tada, kai *grūdas perauga save daigu*, kai subrandinamos pilnos varpos, grūdas atitenka tam, kas jį pasėja. Tada, perėjęs išbandymą gironomis, vandeniui ir ugnimi, jis tampa nauja kokybe – duona, kuri sotina, kuria vaišina, ji dovanojama ir gali tapti net Dievo kūnu.

Taip ir žmogus, apvaldęs save, atsisakęs žemųjų aistrų, keičia save, tarsi pašventina ir ramiai priima visus gyvenimo bandymus kaip priemonę, padedančią tapti Žmogumi. Ir tada, kai bus atlikta užduotis čia, žemėje, turėsime iškeliauti anapus. *Sunkiai nešta gyvenimo našta, kaip varpa svyranti prinoko* (V. Mykolaitis-Putinas). Tuomet kūnas keliauja atgal į žemę. Ne veltui, išreikšdami nuolat atsikartojantį grįžimą į žemę ir atsinaujinimą, senoliai laidojo duoną ir barstė grūdus – kaip simbolį įprasmino, tikslingo žmogaus gyvenimo, išreikšdami to stebuklingo vyksmo esmę ne žodžiais, o veiksmu.

O gal ir nebuvo nei to, anei šito.

Tik saulės ranka ant akmens parašyta,

Kad šičia ilsėjosi tas arba ta,

Gale teįžiūrima paukščiui data.

*Ir niekas tų datų nei žino, nei mini
Tik jaučia, kad akmenio vardas – Tėvynė.*

Ateina, pasėdi ant šito akmens

Ir miršta. Ir tiki, kad amžiais gyvens. (J. Strielkūnas)

Kaip švęsti Ilges mums, jau praradusiems gyvą ryšį su gamta, bet vėl norintiems pajusti pasikartojantį ir slėpiningą gyvybinių galių bangavimą? Gal nebeprisimename šio vardo, o gal mūsų švenčių sąrašė nebėra tokio pavadinimo? Tačiau žinoma labai įprasta šventė – Vėlinės. Ir Visų Šventųjų šventė. Taip nesudėtinga, rodos, ją švęsti. Lapkričio pirmąją nueiti į bažnyčią, sukalbėti poterį šv. Tėvo intencija, kad pelnytume atlaidus, priimti sakramentus. Sekančią dieną, per Vėlines, ar kurią kitą tos savaitės dieną aplankyti artimųjų kapus, sukalbėti ten „Viešpaties angelą“, kapą aptaisyti, gėlių nuvežti, žvakeles padeginti. Bus atliktos priedermės ir galėsime manyti, kad Vėlines atšventėme. Tačiau – ar tai viskas? Kodėl, vis dėlto, taip, o ne kitaip švenčiame? Kas gi tos Vėlinės – Ilgės? Ką savo giliausia prasme jos sako mums, Lietuvos žemėje užaugusiems krikščionims?

Nuogam lauke žara. „Eime“,–

Mane už rankos veda vėjas,

Kur miega kaimas po žeme,

Rankas visiems gražiai sudėjęs.

Tenai pažįstami visi

Mane sūpavę, ugde, glostę.

Kelintą, o kelintąsyk

Aš kniaubiuosi į juodą klostę.

Ir atleidimo to prašau,

Kurio jau niekad neišgirsiu.

Kažką kelionėj pamiršau...

Kaip girtos mala? Svirtys girkši?

Kažką, kas jau nebesvarbu,

O gal kaip tik dabar svarbiausia?

*Lauke žara, lauke žvarbu
Ir tuščia. Ir nebepaklausi.
Ar ten ėjai, ar tai darei?
Ko iš tavęs kadais tikėjosi.
Tik dega kaimo žiburiai
Ten, kur nebepučia joks vėjas.*

*Ir žiūri gulintys ramiai
Į savo amžinąją šviesą.
Ir pastovėjęs kur gimei,*

Grįžti atgal į žemę vėsią. (J. Strielkūnas).

Tačiau – koks tu grįžti? Ar toks pat, koks išėjai? Šventė! Pats žodis pasako, kad po jos tu turi grįžti šventesnis, kilnesnis, giliau suvokęs būties prasmę.

Ar neatskleidžia Visų Šventųjų ir Vėlinių esmės ikikrikščioniškas šios šventės suvokimas? Juk krikščionybė neneigia lig tol buvusių vertybių, bet jas įprasmina, nuskaistina, perkeičia. Ar ne tas pačias Ilges matome Visų Šventųjų šventėje? Juk čia pirmiausiai pateikiamas sektinas teigiamas pavyzdys – šventieji, kurie iš tiesų gyveno giliausiu rojus būsenos *ilgesiu*. *Geriau mirti, bet nesusitepti* (šv. Kazimieras); *Nerami mano širdis, kol neatsilsės Tavyje, Viešpatie* (šv. Augustinas) ir panašiai.

Visų Šventųjų šventėje turėtume įsijausti ir pajusti savyje tą gilų amžinojo gyvenimo *ilgesį*, ilgesį tų dvasinių savybių, kurios veda aukštyn. Bet vien ilgėtis nepakanka. Turime to siekti. Visų Šventųjų šventė teigia, kad Bažnyčia neveda neigimo keliu, įsakydama nedaryti to ar kito, nes būsi nubaustas. Priešingai, ji kviečia veiklai. Bažnyčia parodo teigiamus pavyzdžius, į kuriuos žvelgiant ir vertinant savo gyvenimą, galime pastebėti, kiek dar mes esame nuo jų atsilikę. Kažkodėl į šventuosius žiūrime kaip į kažką negyva, dirbtina, nuobodu, tolimą. Nepakankamai įsigiliname į jų gyvenimą. O ar prisimename tuos, kurie mus sūpavo, ugdė, glostė? Juk jie labai

artimi. Kiek juose buvo kilnumo! Kaip mes atrodome jų akivaizdoje su savo smulkiais rūpestėliais, ydelėm, niekšybėlėm? Norom nenorom šią susimąstymo, atsidėjimo dvasiai dieną privalai, žmogau, perkratyti savo gyvenimą, supurtyti jį didžiųjų vertybių ir mirties akivaizdoje. Privalai atlikti rekolekcijas, kurių būtiniausia sąlyga – sustatyti gaires ateičiai, tvirtai ir aiškiai pasiryžti keisti savo gyvenimą. Juk tai ir yra pagrindinė Atgailos ir susitaikinimo sakramento, o plačiau – ir visuotinių atlaidų gavimo sąlyga.

O kaip keistis? Kodėl prie kapo kalbame „Viešpaties Angelą“? Juk čionai sudėta visa žmogaus gyvenimo esmė ir programa. *Viešpaties Angelas apreiškė Marijai: Tu pradėsi iš Šventosios Dvasios*. Bet ar vien Marijai skirti šie žodžiai? O gal visai žmonių giminei Jos asmenyje? Ar girdime, ką apreiškė man? Juk esu žmogus, asmenybė, kuriai Dievas suteikė dvasią. Turiu susigaudyti savyje, surasti savo gyvenimo užduotį, įsiklausyti į būties dėsnius, į Dievo apreiškimą. Privalau suvokti tą giluminį savo Aš, atskirti jį nuo svetimų nepriimtinių įtakų, nuo žemųjų savo polinkių ir aistrų. Susivokęs savyje, tariau: *Štai aš, Viešpaties tarnaitė, teesie man pagal tavo žodį*. Suvokęs būties prasmingumą, savosios esmės Aš, turiu ne prieštarauti, ne priešintis ir tuo ardyti save, bet paklusti Amžinajai Kūrybinei Išminčiai, sąmoningai įsijungti į Darnos harmoniją, atsiduodant nenusakomam Amžinybės dvelksmui.

Kaip tai atlikti? *Ir Žodis tapo kūnu*. Kokie galingi žodžiai! Nulenkiame galvą prieš juos. Tačiau, vis dėlto, ką jie reiškia? Tai tapsmas, kai sujungiamos priešybės – žodis ir kūnas. Juk gyvendamas žemėje žmogus būtent tai ir turi padaryti. Visas Šventasis Raštas, Naujasis Testamentas apie tai kalba. Jau Simeono pranašystėje tarta: *Jis bus prieštaravimo ženklas* (Lk 2, 34). Jame susilieja prieštaravimai, įgydami naują, ypatingą kokybę. Taip ir Kristaus teiginiuose. Kad ir priešų meilė.

Privalai mylėti tikrą priešą ir mylėti iš tiesų. Jei vieną iš šių žodžių priimsi netikrai, paniekinsi Kristaus mokslą. O pamilti priešą reikia labai daug vidinių pastangų. Tačiau, iš tiesų stengiantis, vyksta pasikeitimas žmogaus sieloje. Žvelkime į Šv. Raštą: *Aš atėjau įžiebtį žemėje ugnies...* (Lk 12, 49); *Duodu jums savo ramybę* (Jn 14, 27); *Palaiminti esate, kai žmonės jūsų nekenčia, atstumia, niekina ir atmeta kaip blogą jūsų vardą dėl Žmogaus Sūnaus. Džiaukitės tą dieną ir linksminkitės...* (Lk 6, 22-23); *Kas užgauna tave per vieną skruostą, atsuk ir antrąjį; kas atima iš tavęs apsiaustą, negink ir marškinių* (Lk 6, 29-30). Taigi visur sutaikinti tas priešybes. Ir ne šiaip sudėti į vieną krūvą, bet sulydyti savyje į kokybiškai naują reiškinį, kaip kad Žodis tampa kūnu. Taip mes turime spręsti gyvenimo problemas, nebėgdami nuo jų į vieną kurią nors – vien tik dvasinę ar tik medžiaginę – pusę, neišsisukinėdami. Ir tada, kai visa apsvarstę, pasisėmę jėgų iš kilniųjų asmenų, jau palikusiųjų šią žemę, ryšimės eiti šiuo sunkiu, bet keliančiu ir skaitinančiu keliu, pelnysime *visuotinius atlaidus*, apie kuriuos kalba Bažnyčia. Savo sunkumus, savo pastangas galėsime įlieti į bendrą žmonijos lobyną. Tuo padėsime ir mirusiems artimiesiems, kurie to gal nespėjo suvokti ir padaryti.

Už langų šeima susėdus.

Saulė – karūna.

Tam, kuriam darbai ir bėdos –

Šventė amžina.

Ir tegu sugėręs gėlą

Kūnas dar sunkus,

Bet jau lengva kristi sielai

Per šviesius laukus. (J. Strielkūnas)

Ramunė Butkevičiūtė-Jurkuvienė

PABAIGOS ŽODIS

Šioje knygoje aprašytos tik pagrindinės šventės. Nekėlėme sau uždavinio išsamiai aprašyti visas senąsias šventes. Mūsų tikslas buvo įsigilinti ir suvokti iš protėvių paveldėtų švenčių prasmes ir didžiąją Kūrėjo nustatytąją Rėdą, kurią jos išreiškia. Civilizuotas žmogus menkai tesuvokia esminius būties ir gyvybės dėsniumus, nebejaučia, kad gyvybės tęstinumas labai priklauso nuo to, kiek mes laikomės ir gerbiame mums atitekusį paveldą. Vidinė pajauta dabar silpnesnė, tačiau stipresnis intelektas, todėl pagrindinis dėmesys šioje knygoje skirtas pavadinimų, apeigų bei ritualų prasmėms.

Jeigu mes beveik ar visai nebejauname prasmių, kyla klausimas: švęsti senovines šventes ar ne? O jeigu švenčiame, tai kaip? Vienareikšmis atsakymas į šį klausimą neapreptų visų šio klausimo aspektų.

Turbūt niekam nekyla abejonių, ar reikia švęsti Vėlinės arba Kalėdas. Šios senovinės šventės yra labiausiai susijusios su panašiomis krikščioniškomis šventėmis ir švenčiamos visuotinai. Pavojaus, kad jas nustosime švęsti, bent kol kas nematyti. Tačiau yra akivaizdi grėsmė, kad materialistinė pasaulėvoka ir vartotojų kultūra jas visiškai subanalins ir nustums į grynai kultūrinį – kūno lygmenį. Kai žmogus suvokiamas vien tik kaip kūnas, tai labai akivaizdus ir natūralus pavojus.

Išnyko sielos ilgesį žadinusios senovinės Ilgės, o krikščioniškas jų atitikmuo – Visų Šventųjų šventė – nors kalendoriuje ir tebėra, praktiškai švenčiama kaip Vėlinės. Jei gilinamės į tai, kas vyksta, matome, kaip į mirusiųjų paminėjimo šventę aktyviai skverbiasi Helovinas, išstumdamas gilesnes žmogaus būties prasmes. Kas ir kaip sustabdys šį pasaulėjimo (sekuliarizacijos) vyksmą? Galbūt tik asmeninis kiekvieno susivokimas ir sąmoningas – suvokiant apeigų prasmes – švenčių šventimas.

Didžiausią grėsmę Kalėdoms kelia vartojimo kultas ir prekybininkų pastangos, nukreiptos į žemiausius žmogaus jausmus. Kalėdos sparčiai keičiasi. Kas jų laukia vartotojų visuomenėje? *Kalėdos* (turima omenyje komercinės) *sunai-kino adventą, sukramtė ir nurijo ją kartu su gardžiais kalakuto gabaliukais, Velykos* (komercinės) *užgožė gavėnią, Helovinas „nubaidė“ Visus Šventuosius, Naujieji Metai „nugirdė“ Tris Karalius*, – toks likimas, kaip rašo J. Botumas (Joseph Bottum), ištiko šventes ten, kur gerovė ir vartojimas yra įprasti dalykai.

Rasos šventė – Joninės paskelbtos valstybine švente. Taip ir turėtų būti, tačiau gerai tai ar blogai? Dabar ši šventė įtvirtinta oficialiai ir formaliai, bet turint mintyje šliuožimo paviršiumi arba pasaulėjimo tendencijas, akivaizdžios ir neigiamos pasekmės: sudarytos sąlygos pasireikšti paviršutiniškumui, kuriame pirmą vietą užima „estrada“ ir alaus gėrimas. Sakraliausias šventės akcentu tapo apmokamų atlikėjų ir prekybininkų „pasirodymai“. Rasos šventės sakralumą, ko gero, gali išlaikyti tik nedideli bendraminčių būreliai, kurių branduolį sudarytų viena ar kelios folkloro grupės.

Užgavėnės liko tarsi našlaitės – nesutapo su jokia krikščioniška švente ir neįteisintos oficialiai. Šia prasme jos galbūt turi mažiausiai galimybių išlikti. Velykos, kurių prasmė artima Užgavėnėms, nepadeda joms išlikti, nes šias dvi šventes skiria ilgas gavėnios laikotarpis. Užgavėnės vis dar švenčia atskiros bendruomenės, kolektyvai ar mokytojų suorganizuoti vaikai. Nors vaikšto persirengėliai, kaunasi Kanapis su Lašiniu, o kai kur vežiojama ir Morė, bet be gilesnės prasmės. Dabar kaukes dėvintieji tapo žiemos išvarytojais, pramogautojais, linksmitojais, o vaikai – prašytojais ir kaulytojais. Visai nebeliko esminės jų paskirties. Juk persirengėliai – tai norintys gimti, dar negimusieji. Tie, kurie tam tikromis

apeigomis žadina žmones, – be kurių pagalbos gimti jie negali, – ir primena visuomenei pareigą pratęsti gyvybę.

Jei per Vėlinės liūdėdami prisimename išeinančius, tai per Užgavėnes džiaugsmingai sutinkame norinčius ateiti, pasiruošusius gimti. Tik dėka naujai gimstančiųjų gyvybės ratas sukasi toliau, o mūsų kultūra ir visa, ką mes darome, įgyja prasmę ir tęstinumą. Užgavėnių persirengėliai kviečia išlyginti Vėlinėse išgyvenamą gyvybės praradimą, – šios dvi, mūsų žvilgsnius priešingomis linkmėmis nukreipiančios šventės, verčia suktis Rėdos Ratą.

Lietuvos liaudies buities muziejuje iškilmingai švenčiamos Užgavėnės ne kažin kuo, – nebent mažesniu spalvingumu, puošnumu bei turtingumu, – skiriasi nuo Venecijos karnavalo. Argi toks karnavalas žadina gyvybės pratęsimo suvokimą?

Užgavėnes, kaip ir kitas šventes, švenčiame iš tradicijos, dažniausiai visai nesirūpindami gilesniu prasmių suvokimu. Tai, kas senose protėvių šventėse buvo išreikšta simboliškai ir glūdėjo sąmoniniame lygyje, kuri geriau jautė ir suvokė praėjusių amžių žmonės, šiandien būtina sąmoningai suprasti, būtina apie tai kalbėti ir rašyti, kad, anot J. V. Gėtės (Goethe), *įsigytume tai, ką esame paveldėję*. Kitaip sakant, būtina įvardinti ir įsisąmoninti prasmes, – kad tūkstantmečiais krautas protėvių kultūros paveldas būtų sąmoningai suvokiamas, kad taptų mūsų dvasinio ir kultūrinio gyvenimo dalimi.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. Adam A. Berger R. Pastoral-liturgisches handlexikon. – Herder, 1980.
2. Ambraziejienė R. Ženkliai. Įvaizdiniai. Simboliai. – Kaunas, 2000.
3. Balys J. Kalėdų papročiai ir burtai. // Mūsų tautosaka. I t. – K., 1930.
4. Balys J. Naujieji metai kaime. // Lietuvos aidas. – 1939, Nr. 805.
5. Balys J. Mirtis ir laidotuvės. – Čikaga, 1981.
6. Balys J. Lietuvių kalendorinės šventės. – V., 1993.
7. Balys J. Lietuvių kalendorinės šventės. – Lietuvių tautosakos leidykla Silver Spring – Md., 1978.
8. Balys J. Užburti lobiai. Lietuvių liaudies sakmės. – Nida, London, 1958.
9. Basanavičius J. Iš gyvenimo vėlių bei velnių. Raštai, VII T. – V., 1998.
10. Brastinis E. Dievturiu sielmokslis. – K., 1994.
11. Buračas B. Kaip pas mus švenčiamos Kalėdos. // Mūsų laikraštis. – 1938, Nr. 51.
12. Buračas B. Kalėdų papročiai Dzūkijoje. // Jaunasis ūkininkas. – 1938, Nr. 40.
13. Buračas B. Kupiškėnų kūčios. // Ūkininko patarėjas. – 1936, Nr. 52.
14. Buračas B. Naujųjų metų sutiktuvės Šiaulėnų apylinkėse. // Jaunasis ūkininkas. – 1939, Nr. 1.
15. Buračas B. Lietuvos kaimo papročiai, – V., 1993.
16. Buračas B. Joninės // Naujoji Romuva. – 1933, Nr. 130-1, p. 594-595.

17. Buračas B. Joninės // Gimtasai kraštas. – 1935, Nr 2 (6).
18. Čilvinaitė M. Sarginimo, marinimo ir laidotuvių papročiai. // Gimtasai kraštas. – Šiauliai, 1943.
19. Daukantas S. Būdas senovės lietuvių kalnėnų ir žemaičių. Raštai, I t. – V., 1976.
20. Dovydaitis J. Joninės // Gimtasai kraštas, 1935, Nr. 2(6).
21. Dundulienė P. Lietuvių saulės sugrįžimo švenčių apeigos. / Istorija XI t. – V., 1970.
22. Dundulienė P. Lietuvių etnografija. – V., 1982.
23. Dundulienė P. Namų židinio kultas Lietuvoje. // Istorija. VI t. – V., 1964.
24. Dundulienė P. Lietuvių kalendoriniai ir agrariniai papročiai. – V., 1979.
25. Dundulienė P. Lietuvių šventės: tradicijos, papročiai, apeigos. – V., 1991.
26. Dzūkų melodijos. – V., 1981.
27. Ethos. Baltų kultūra ir lietuviška savimonė. – K., 1984 savilaida.
28. Greimas A. Apie dievus ir žmones. Lietuvių mitologijos studijos. – Čikaga, 1979.
29. Jucevičius L. A. Lietuva ir jos senovės paminklai. Būtis ir papročiai (1846), Raštai. – V., 1955.
30. Juška A. Lietuviškos svotbinės dainos T. II. – V., 1955.
31. Juška A. Lietuviškos dainos. T. I. – V., 1955.
32. Katkus M. Raštai. – V., 1965.
33. Kalėdų papročiai. // Jaunoji Lietuva. – 1936, Nr. 12.
34. Kudirka J. Lietuviškos Kūčios ir Kalėdos. – V., 1993.
35. Kudirka J. Užgavėnės. – V., 1992.
36. Kudirka J. Velykų šventės. – V., 1992.
37. Kudirka J. Joninės. – V., 1991.
38. Kupole rože. Sekminių-Joninių papročiai ir tautosaka, parengė N. Marcinkevičienė, L. Mukaitė, A. Vakarienė, – V., 2003.

39. Laumių dovanos, Lietuvių mitologinės sakmės. Paruošė N. Vėlius – V., 1979.
40. Lietuvninkai. – V., 1970.
41. Lietuvių enciklopedija. T. XIII – Boston, 1958.
42. Lietuvių enciklopedija. T. X – Boston, 1957.
43. Lietuvos Aidas. – 1930. Nr. 297, p. 6.
44. Lietuvių kalbos žodynas I – XX t. – V., (LKŽ).
45. Lietuvių liaudies melodijos, sudarė J. Čiurlionytė, antrasis pataisytas ir papildytas leidimas, – V., 1999.
46. Lietuvių liaudies dainynas. Kalendorinių apeigų dainos. Advento-Kalėdų dainos, parengė J. Ūsaitytė, – V., 2007.
47. Lietuvių etnografijos bruožai. – V., 1964.
48. Marcinkevičienė N. Rasos Joninės Kupolės – Vilnius, 1991.
49. Mes sulaukėm velykėlių, sudarė B. Sinkevičiūtė, – V., 1989.
50. Mitai, pasakos ir padavimai žemaičių. Surinkti ir išleisti per d-ra Edm. Veckenstedta. Lietuviškai išguldė J. Šliūpas, – Plymouth, 1897.
51. Narbutas T. Lietuvių tautos istorija, T 1 – V., 1992.
52. Patackas A. Žarskus A. Virsmų knyga. – Kaunas, 2002.
53. Patackas A. Rasa. // Vydija Nr. 7, Kauno Sekmadieninės lietuvių kultūros mokyklos tęstinis leidinys. – K., 1996.
54. Patackas A. Rasa // Krantai – 1990 birželis, p. 71-80; liepa-rugpjūtis p. 81-94.
55. Ruzgytė J. Nuo Advento iki Trijų Karalių. // Gimtasai Kraštas. – 1942, V knyga, 30 sąsv.
56. Sužeistas vėjas. Lietuvių mitologinės sakmės. Sudarė N. Vėlius – V., 1987.
57. Šliūpas J. Lietuvių, latvių bei prūsų arba baltų ir jų prosenių mythologija. Šiauliai, 1932. Cit. pagal Dundulienė P. Lietuvių saulės sugrįžimo švenčių apeigos. // Istorija, XI, – V., 1970.

58. Šv. Teresė Avilietė. Sielos pilis – Kaunas, 2008.
59. Tautosakos darbai. IV t. – Kaunas, 1938.
60. Ulčinskas V. Kūčių ir Kalėdų papročiai Dzūkijoje. // Lietuvos ūkininkas. – 1937, Nr. 51.
61. Vėlius N. Senovės baltų pasaulėžiūra. – V., 1983.
62. Velička E. Mačiau mačiau kukutį. Gražiausios vaikų dainos, V., 2005.
63. Vyšniauskaitė A. Mūsų metai ir šventės. – Kaunas, 1993.
64. Žiemys A. Kalėdiniai papročiai Didžiojoje Lietuvoje. // Vakarai. – 1937, Nr. 298.
65. Виноградова Л. Н. Мифологический аспект полесской русальной традиции. // Славянский и балканский фольклор. – М., 1986,
66. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. – Т. 1-4 М., 1955.
67. Даль В. Пословицы русского народа – М., 1994.
68. Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. Конец XIX в. – начало XX в. Зимние праздники. – М., 1973.
69. Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. Конец XIX в. – начало XX в. Весенние праздники. – М., 1977.
70. Пропп В. Я. Русские аграрные праздники. – Л., 1963.
71. Сказания русского народа, собранные И. П. Сахаровым – Москва, 1989.
72. Толстая О. Н. Ритуальные бесчинства молодежи. / / Славянский и балканский фольклор. – М., 1986.
73. Коссаржевский Кс. О цвете папортника // Памятная книжка Ковенской губернии на 1862 год.

Ža
ISBN

Rėdos knyga skirta pagrindinėms baltų kalendorinėms šventėms. Esminis dėmesys skiriamas papročių ir apeigų prasmėms. Jų ieškoma žvelgiant į protėvių šventes kaip į vientisą, senolių pasaulėvoką išreiškiančią universaliąją tvarką – virsmo dėsningumams paklūstančią Būties Rėdą.

UDK

Aleksandras Žarskus
RĖDOS KNYGA. BALTŲ KALENDORINĖS ŠVENTĖS

Tiražas 1500 egz. Užsakymas Nr.